

ХЪУАДЖЭМ ИКЪЭБАРХЭР

Зэзгъафэхи зэхэзгъэуцуагъэр

ЛЪЭУСТЭН Юсыфрэ, ТХЪАРКЪОХЪО Юнысрэ

Краснодар тхылъ тедзаплэм и Адыгэ пычыгъу

Мыекъяупэ – 1981

Скан шIи гъэтэрэзыжыгъэр

БЭРЗЭДЖ АлыI

Мыекъяупэ - 2005

СЭМЭРКЪЭУР ЕМ ПЭШІУЕКІО

Хъуаджэм икъэбархэр! Ахэр кызыэфалотэжъхэу адыгэмэ ахэлъых, шлү алъэгъух. Арэу щытми ахэр зэхэубытагъэхэу джы нэс кыдагъэкыгъэхэп. Къэбар зэе-тлугъэхэу хэдзэ-надзэу кыдэкыгъэхэр япчъагъэкли маклэх, зылъылэсын фаемэ алъылэсынэу хъугъэхэп. Джащ кыыхэклэу СССР-м наукэхэмклэ и Академие востоковедениемклэ и Институт цыф лъэпкъ зэфэшъхьаф 23-мэ Хъуаджэм икъэбарэу ахэлъхэр зэхэугъоягъэхэу кызыдегъэкыхэм, адыгэмэ ахэлъ къэбархэр ахэфагъэхэп, а тхылъым кыдэхъагъэхэп. (Еплъ: Двадцать три Насреддина. М., 1978).

Хъуаджэм икъэбархэр кызыежъэгъэ уахътэмрэ кызыщежъэгъэ чыплэмрэ яхылагъэу цыф гъэсагъэмэ къалорэр зызэфэпхысыжъклэ, къэплон фаеу хъурэр Хъуаджэр зы нэбгырэ гъэнэфагъэу зэрэщымылагъэр, ащ ехылагъэу къэбархэр зы чыплэ хэубытыкыгъи зы охътэ гъэнэфагъи зэрямыпхыгъэхэр ары. Хъуаджэм иобраз ллэшлэгъу пчъагъэхэм къаклоцл къэхъугъ, псыхъагъэ хъугъэ. А образым игъэпсын цыф лъэпкъ зэфэшъхьафмэ ялахъ халъхъагъ. Ащ ехылагъэу М. С. Харитоновым мырэуштэу етхы: «Нэшъэрдин горэ дунаим тетыгъэнклэ енэгугъо (анахъэу я XIII-рэ ллэшлэгъум); тэ тимафэхэм кытэнэсыжъыгъэ анекдотхэм ахэтэу тэ тшлэрэ цыф тхъагъэпцым, сэмэркъэушылэм ыкли губзыгъэм ащ инэшаныбэхэр хэлъых; сюжетмэ ащыщэу апэм къежъэгъэ заулэ горэ гъэнэфагъэу ащ кыилэклэкыгъ. Ау ллэшлэгъу пчъагъэмэ къаклоцл цыф лъэпкъ зэфэшъхьафмэ... сюжетыклэхэр а сюжетхэм къахагъэхъагъэх» (Еплъ: Харитонов М. С. Многоликий Насреддин. - Двадцать три Насреддина. М., 1978, н. 6).

Адыгэмэ яхылагъэу къэплон хъумэ, Хъуаджэм икъэбархэр апэу адыгэмэ кызыэрэрамыгъэжагъэхэр гъэнэфагъэ. Адыгэмэ Хъуаджэм фэдэу ялэр Къуижъыер ары (Хъуаджэм икъэбархэмрэ Къуижъыем икъэбархэмрэ зэтефэуи кыыхэкы). Хъуаджэм пылъ къэбархэм янахыбэр адыгэмэ къахэхъагъ, нэмыкл цыф лъэпкъмэ къахахыгъ, ау ахэр сыдэу щытми агъэфедагъэ къодыехэу щытхэп, ежъ ядунээеплъыклэ, язеклоклэ-зэхэтыклэ фагъэлорышлэу иклэрыклэу агъэпсыжъыгъэх нахъ: тэфэхэрэр аштагъэх, темыфэхэрэр щагъэзыягъэх е клашлыкыжъхэзэ агъэфедагъэх. Хъуаджэм икъэбарэу адыгэмэ къалуатэу ахэлъхэр, нэмыкл цыф лъэпкъмэ, гущылэм пае, персхэм, тыркухэм, уйгурхэм ахэлъхэм атефэхэрэри зэрахэтхэу, адыгэ цылаклэмрэ адыгэ зэхэтыклэ-еплъыклэмрэ атефэхэу, атегъэпсыкыгъэхэу хъугъэх. Арышъ, а къэбархэр зэ къежъаплэу афэхъугъагъэм емылтытыгъэу непэ адыгэмэ яех.

Хъуаджэм ыцлэ шъыпкъэр, нэмыкл цыф лъэпкъымэ зэрахэлъымклэ, Нэшъэрдин (Насреддин). Етланэ дин юфышлэ гъэнэфагъэм е цыф гъэсагъэм афэгъэхъыгъэу Къоклыплэм щылэ хэгъэгумэ ащагъэфедэрэ гущылэу ходжа зыфилорэр а цлэм рагъэгъусэ: *ходжа Насреддин*. Джа цлэ гуадзэр, хъуаджэ зыфилорэ гущылэр, ары цлэ шъхьалэу, Хъуаджэм ыцлэу адыгэмэ агъэфедагъэр. Тэ Хъуаджэ тэлэшъ, тежъэжъы нахъ, гущылэу Нэшъэрдинэр пьдгъахъэрэп.

Хъуаджэм икъэбархэр кызытегущылэхэрэмклэ, яинагъэклэ зэтэкых. Ащ елъытыгъэу ахэр зэхэбгъэушъхъафыкыныхэ плъэкыщтых. Яинагъэ елъытыгъэу уеклуаллэмэ, ахэр инахыбэ дэдэмклэ къэбар клэлы дэдэх. Хъугъэ-шлэгъэ закъор клэклэу къалуатэ, ар янэшэнэ гъэнэфагъ. Ащ афэмыдэу нахъ игъэклотыгъэу къэлотэгъэ къэбархэри ахэмэ ахэтых. Ащ фэдэхэм хъугъэ-шлэгъэ зэклэлъыклэр, хъурэр-шлэрэр нахъ кыхъэ зегъэшлыгъэу къалуатэ.

Ягъэпсыклэ елъытыгъэу уаклуаллэм, ахэр зэрэзэтэклырэ нэшанэхэр щылэх. Гущылэм пае, ащыщхэм хъугъэ-шлагъэр нахъ рэхъа-тэу, теушхуагъэу къащалуатэ,

ащыщхэм гущылэ зэблэдзыр къябэклы. Арэу щытыми зэрэзетеклыхэрэм нахы нахыбэклэ ахэр зэтефэх. Ащ фэдэ зэтефэрэ, зэзыщэллэрэ нэшанэу ахэм ахэлъыр зэрэклэкхэр, лупклэу кыызэрэлуагъэхэр, сэмэркъэур алъапсэу зэрэгъэпсыгъэхэр ары.

Хъуаджэм икъябарэу адыгэмэ ахэлъхэр кызытегущылэхэрэр, ахэмэ ясюжетмэ лъапсэ афэхъурэ хъугъэ-шлагъэхэр адыгэхэр Совет хабзэм ыпэклэ зыхэтыгъэхэ щылаклэм, дунэееплъыклэ гурылуаклэм япхыгъэх, къапкырыкыгъэх. Ахэмэ мэкъумэщышлэ щылаклэр, дин лэжыпым илоф, цыфхэм язэфыщытыклэ-зэхэтыкл, шлумрэ емрэ, дэгъумрэ дэимрэ зэряплъыхэрэр къагъэлабгъох, ау Хъуаджэм икъябархэм сатыум, еджэныгъэ-гъэсэнныгъэм яхылабгъэхэр нахь маклэу ахэтых. Зэхэубытагъэу къэплон зыхъуклэ, ежъхэр зыхэт дунаир цыф кызыэрыклэмэ кызыэрагурылорэр, ахэмэ игъо алъэгъурэр е кырамыгъэклурэр Хъуаджэм икъябархэм ахэолъагъох. Шыпкъэ, цыфхэри зэфэдэхэп, зэфэдагъэхэп ыкли, гъэпщылаклохэмрэ агъэпщылыщтыгъэхэмрэ щылаклэм, зэхэтыклэм еплъыклэу афырлягъэр зэфэмыдэу, зетеклэу зэрэщытыгъэр Хъуаджэм икъябархэм ащыщхэм къащэлъагъо. Ащ даклоу етлани хэгъэунэфы-кыгъэн фаер ежъ лэжъэкло жъугъэмэ ядунэекъыгурылуаклэ, яеплъыклэ ахэмэ нахь чыплэшхо зэращаубытырэр ары.

Хъуаджэм икъябархэр куп-купэу бгощынхэ хъумэ, анахъэу кыыхэщыхэрэр мыщ фэдэх: 1) Хъуаджэм лэжъэкло тхьамыклэхэр къеухъумэх, лэпылэгъу афэхъу, кын чыплэм рещых; 2) Хъуаджэр дипымрэ ащ илофышлэхэмрэ апэшлуекло; 3) Хъуаджэм исатыушлак; 4) Хъуаджэр илушыгъэ-итхьагъэпцыгъэклэ зэнэкъокъурэмэ атекло; 5) Хъуаджэм ипцли ишъыпкъи зэхапхъэу сэмэркъэуныр инэшан; 6) Хъуаджэм изеклуаклэ емышлэ-шлумышлагъэр кыыхэщы, ар сэмэркъэур къэзыгъэклэрэклэрэ нэшан.

Хъуаджэр къэбар пстэуми ахэт. Джары ахэмэ Хъуаджэм икъябарклэ зыкляджэхэрэр. Ау ахэмэ ахэт Хъуаджэр ренэу зэфэдэрэп: зэмклэ ар цыф луш, лэжъаком иухъумаку, зэмклэ ар делэлэ-делашъу. Сыдэу хъуми Хъуаджэм ынэшэнэ шъхьалэу хэлъыр ар зэрэсэмэркъэушылэр, дэхъащхын-сэмэркъэур зэрилашэр ары. Сыдэу хъуми ар зы нэбгырэу алъытэ. Хэтрэ цыфи чыплэу зэрыфэрэм, гухэлъэу илэм, амалэу лэклэлъым ялъытыгъэу зэтемыфэу, зэфэмыдэу зеклон зэрилъэкыщтыр кызыдэплъытэклэ, Хъуаджэр зы нэбгырэу зыклялъытэрэр кыбгурэлэ.

Хъуаджэм икъябархэр щхэнынхэ фаеу ары цыфхэр зэрэплъыхэрэр. Ар тэрэз. Инахыбэ дэдэмклэ ахэр щхэных, сэмэркъэур ахэлъ, ау уагъэщхы закъоу ахэр гъэпсыгъэхэп, ахэмэ урагъэгупшысэн амалыри алэклэлъ. Щхым, сэмэркъэуым хэтэу дэир, бзаджэр аумысы, дахэм, шлум уафагъасэ, уафаныу.

Хъуаджэм икъябархэр цыфмэ агу рехых, къалотэныри едэлунхэри яклас. Ащ фэдэу къалотэжъхи, атхыгъэхэу Адыгэ шлэныгъэ-ушэтын институтым иархив хэлъ къэбархэри мыщ щыдгъэфедагъэх, тэ къэтыугъоигъэхэри хэдгъэхьагъэх.

Хъуаджэм икъябарэу кытлэклэхьагъэмэ тлэзэжыгъэп, хэгъэхъо-хэгъэкли афэтшыгъэп, нахь гурылогъошлу зэрэхъуным, лупклэу къэлуагъэ зэрэхъуным фэгъэхьыгъэу нахь вариант тэрэзхэр къахэтхыгъэхэ ыкли лоф адэтшлагъэ нахь. Къэбархэм янахыбэрэмэ цлэ гъэнэфагъэ ялэп. Арыти ежъ къалуатэрэм елъытыгъэу ащ фэдэмэ цлэ афэтшыгъ.

Мы тхылъым Хъуаджэм икъябарэу адыгэмэ ахэлъхэр зэклэ кыдэхьагъэп. А къэбархэр зэугъоиллэгъэнхэмклэ мыр апэрэ тхылъэу, апэрэ егъэжъэгъоу тэлъытэ. Джыри къэугъоигъэн фаеу къэнагъэр бэ.

Хъуаджэм икъябархэр къэзылотэжыгъэхэм, ахэр къэзытхыжыгъэхэм ыкли къэзыугъоигъэхэм, джащ фэдэу зэхэугъоягъэу ахэр кыдэгъэклыгъэнхэмклэ зишлуагъэ къэзыгъэклогъэ пстэухэм тызэрафэразэр мыщ кыщытэлэ.

Зэхээыгьэуцаагьэхэр

ХЪУАДЖЭР ПАЛОМ ЗЭРЭДЭГУШЫПАГЪЭР

Мафэ горэм Хъуаджэр дэмысэу, чылэ гъунэгъу кыкли, клэлэхьаклэ горэ ищагу кыдэпсыхагъ. «Хъуаджэр дэмысэу хьаклэ кыфэклагъэмэ, тымыгъэзэщынэу тыклон» язэрэгъауи ягъунэгъу лы куп къэклуагъ.

Хьаклэр агъэгущылау лы купыр щысызэ, Хъуаджэм ягуащэ хьырбыз хьаклэщым кьаригъахыгъ. Зэрабзыщтыр кыдахыгъэпти, лы купыр зэплъыгъэх, кызэплъыжыгъэх.

- Хэты чан ылыгъ, хьырбызыр рытыбзынэу? - ылуи ащыщ горэ къэупчыгъ. Ау зыми чан кыштагъэп. Хьаклэр зыхэлэбэжы, ыклэ тыжынэу чан дахэ кызыкыуихи, кьаритыгъ. Хьырбызыр абзи, ашхыгъ. Етланэ хьаклэм ичан шуаштэмэ ашлоигъоу купмэ агу къэклыгъ.

- Тихьаклэ, мы чаныр тыдэ кыкли кыплэклэхьагъ? - ылуи, чаныр зылыгыр кьеупчыгъ.

- Чаныр кызыдыкыгъэр сшэрэп, ау тятэ иягъ. Ар зыщымылэжыым щегъэжыагъэу ынапэ сыреплъыжыэу сыгъ, - кьарылауагъ хьаклэм.

- Мы чаныр уятэ иягъэп, сэ сятэ иягъ нахъ. Сятэ иклодыклэ цыф ымышлау клодыгъэ. Кызэрэпторэмклэ, сятэ зэклодылагъэр о уят ары, уятэ мы чаныр сятэ пихыгъ, - ылауагъ чаныр зылыгъым. Купыми дырагъэштагъ.

Джауштэу купмэ чаныр клэлэ хьаклэм шуаштагъ, шуаштагъэр лофа, лофыр зэхифынэу кьадым ратыштэу алуи, икыжыгъэх.

Клалэр лоф хэфагъ. Адрэ купэу икыжыгъэу клэжыыхэрэм Хъуаджэр кьалуклагъ, къэкложызэ. «Мы Хъоджэ тхьагъэпцыр лофым кыхахьэу ихьаклэ зыделэклэ, тэ тыхэклодэшт. Арышъ, чаным къэбарэу пылбыри етлон, ащ ехылагъэу клэлэхьаклэм дэмыгушылэнэу тхьэ едгъэлон» алуи, купмэ зэдашти, Хъуаджэр кьагъэуцугъ, чаныри рагъэлъэгъуи, зэрауагъэу, тхьэлъанэ рагъэшлэ, кьатлупщыжыгъ.

Хъуаджэр ядэжы кызыдэхьажыым, клэлэхьаклэр клэзэ-уазэу шагум дэтыгъ. Хъуаджэр клалэм пыплъыхьагъ-кыпыплъыхьажыгъ шъхьай, адрэми зи кьырылауагъэп, ежыри зи рылауагъэп. Етланэ Хъуаджэр кьэлапчъэмклэ тлэку къэклуати, ипало ыгъэтлыси, дэгущылэ ригъэжыагъ:

- О сипалу, угуи умыгъэклоды ыкли зыхэмыгъэделахъ. Зэхэоха, палу?! - ылоу палом, кыдыкылухъэзэ, дэгущылэ зэхъум, хьаклэри лъыкылати, едэлоу ригъэжыагъ. - О кыюхъулагъэм нахъ шлагъуи кьяхъулэ, ау о кыюхъулэрэри гъэшлэгъоны, уибылым хые утырагъэклуадэ. Къедэлу, сипалу, тэрэзэу къедэлу, тэрэзэу укызымыгушылэклэ, учани ахышт, ори лажьэ хыуагъэхышт. Пощтыр ары: «Тятэ мафэ горэм шэси дэклыгъ къэмыкложыыхэ зэхъум, лъыхъуакло сежыагъ. Мэз лапчъэ горэм сычлэклэзэ, лы горэ чым теушхуагъэу щылъэу слъэгъугъэ. Шым сепсыхи, сызеплъым, мы чанэу шъуапашъхьэ илтыр ыныбыдж лъапсэ хэлугъэу тятэ хьадэу щылъ. Ащ дэжыым тхьэ слугъэ: тятэ зыуклыгъэр сэгъотыфэ ыужы симыкынэу, лыхыер зыуклыгъэм ифэшъуашэ езгъэгъотынэу. Хьэдагъэр зытеклым, сишы-уанэ зэтеслъхыи, мы чанэу шъуапашъхьэ илтыр кьасшти, сыкъежыагъэшъ, купэу сызылуклэрэм пэпчыи, сыд ушъхьагъу сшыми есэгъэлъэгъу, ау джы нэс мы чаныр сие зылоны сылуклагъэп. Джы чаныр зиер еуцолэжыгъ, тятэ зыуклыгъэр къэнэфагъ, ар мары шъуапашъхьэ ит» лори, кьало, сипалу. Етланэ ежъ хэклижышъумэ гушлон.

Палор зыщилъэжыи, Хъуаджэр лукыжыгъ. Клэлэхьаклэм лъэшэу ыгъэшлэгъуагъ мо лыр зэрэзеклуагъэр, ар кызэрэдэмыгушылагъэм мэхьанэ горэ зэрилэми, палом рылауагъэр ежъ кызэрэфэгъахыгъэми гу алъитагъ. Ишы-уанэ кызэтырилъхьажыи псынклэу кыдэклижыгъ.

Уахътэр къэси, клалэр хьыкумым рацэлагъ. Кьадыр кьеупчыи:

- Мы чаныр сыд икылэклэхьаклэу кыплэклэхьагъ?

- Мы чанэу уапашъхьэ илтыр кыздикыгъэр ослон, - ылауагъ клалэм. Кьыригъажыи, Хъуаджэм палом рилоу зэхихыгъэхэр зэклэ клэзыгъэнчъэу рилоутагъ. - Джы мары шъуинэрылэгъу, чаныр зиери тятэ зыуклыгъэри кышъосцэлагъэх.

Ифэшъуашэр ерэгъот.

Клалэр хые хъуи, ичан кыратыжыгы.

ЗЭШИЩЫМЭ ЯДЫШЪ

Мафэ горэм чылэ гъунэгъу кыкыжыкысэ, Хъуаджэр лы горэм луклагъ. Лпыр лъэшэу нэшхъэй.

- О тхэмэтэ маф, сенэгъе гугъу уилэклэ. Узыгъэгумэкырэр кьалори, сишлуагъэ окынкы мэхъу, - Хъуаджэм ылуагъ.

- Шъыпкъэ, Хъуаджэ, кьэпшлагъ. Сикъин ослуати сшлоигъу. Непэ кьадым силоф ылошт, сшхъэ шлуаригъэхынкы шынагъо, - ыгу клодыгъапэу кылуагъ гьогурыклэм.

- Адэ узэрагъэмысэрэр уихъакъа?

- Сихъакъэп!

- Зэрэхъурэмклэ, ухыеу пшхъэ шлуахышт.

- Арба гухэкыр.

- Ухыемэ, зыуухыжыкын плъэкышт, амал зимылэ хъурэп. Къэлуат кыюхъулагъэр.

- Сэ ахэдзыгъэ хъазырэу чылэ гъунэм сыщыс. Егъаши цыф сиягъэ езгъэкыгъэп, ау сихыягъэ сытеклодэжы. Зы чэщ горэм тичылэ щыщ клэлэ пхъэшэ хъазырэу зэшищ садэжы кылухъагъэх. «Ощ щэхъу цыхъэ фэтшлэу мы чылэм дэсэп. Тэ зекло тежъагъ, дышъэу тилэр о кыютхылагъ. Тидышъэ тфэбгъэлылы тшлоигъу. Тыпсаумэ тыкъэкложыкын, тыкъэкложымэ, тидышъэ кытэптыжыкын, ори улэупклэу уифэшъуашэр бгъотын» кысылуагъ. Етланэ кыпагъэхъожыгы: «Ау зы кыпфэдгъэпытэшт, тищи тызэмыгъусэу, тицэ ящанэ тхэмытэу дышъэм тыкылыкломэ, кытэптыштэп». Джауштэу дышъэр сагъэгъэтылыгыгъэ, ежхэри ягъогу техагъэх. Бэ шышлагъа-маклэ шышлагъа, ялъэгъун кьагъэцэклагъэу зэшищыр къэкложыкыхэзэ, хэгъуашъхъэм кызыссыжыкыхэм, анахыклэм ышнахыжъхэм мырэу арилуагъ: «Тидышъэ псаумэ кызызэгъэшлэн, тыкызызэсыжыкыгъэри кьеслон, псы тлэклиу сыкъешъон» ылуи. Анахыкылер садэжъ кыдахыи, кысылуагъ: «Тидышъэ джырэ нэс зэрэтфэпыгыгъэмклэ тхъауегъэпсэу ослонэу, пчыхъашъхъэ дышъэм сыкызызэрэлъыклоштыми ущызгъэгъозэнэу сшынахыжъмэ сыкылуагъэхъагъ. Узэхъырэхъышэрэ зыгорэклэ хэтмэ, морары сшынахыжъхэри щытых, яупчыжъ!» Сызэплъэм, зэрилуагъэу, ышы-нахыжъхэри щытых. Сыкызалъэгъум, сэлам кысахэу шъхъащэ кысфашыгы. Сэри шъхъащэ афэсшыжыи, лукыжыгыгъэх.

Пчыхъэм клалэр кьаклуи, дышъэр ыхыжыгыгъэ. Ыхыжыгыгъэр лофа, хэхъажыгыгъэ. Нахыжыкытлэм ашынахыклэ амыгъотыжыкы зэхъум, лофэу хъугъэм егуцафэхыи, садэжъ кьэклуагъэх. Дышъэр ашынахыклэ зэрестыжыгыгъэр яслуагъ. Зэшитлэм ашынахыклэ кызызэригъэпцлагъэхэр ыкли ащ зи зэрэпамыхыжыкыштыр кьагурылуи, сэ спахыжыкырэр ашлочарэу даоклэ саужы кыхъагъэх...

- Ар лофэп, - ылуагъ Хъуаджэм, - а узыхэфагъэм хыеу ухэсщыжыкышт. Гушлуапкылер кьэгъэхъазыр.

- Сыхэпщыжыкымэ, сищыд остышт, - ылуагъ гьогурыклэм.

- Къадыр кызыоупчыклэ зэклэ елуат, ау ахъцэр зэряптыжыгыгъэр емылу. «Нэбгырищыри кызыздакылохэтмэ, яхъцэ ястыжыкышт. Ащыщ кьэнагъэу адырэмэ ястыжыкыштэп. Джары тилуагъэр. Джар сымыгъэцэклэны сыфитэп» лори кыщылу.

Хъуаджэм зэрилуагъэу лпыр зеклуагъэ, хыеуи хэкыгы.

ХЪУАДЖЭР ОЧЫЛ

Клэлэ тхъамыклэ горэ шылагъ. Ащ ягъунэгъу шъузым клэнклэ жьогъипшл чыфэу кыылихыгы. Чыфэр ритыжыкын ымылтэкысэ, илъэс тешлагъ, ятлонэрэри кыкыклэлъыкылуагъ. Чыфэр римытыжыкыхэ зэхъум шъузым клалэр хыкумым ритыгы.

Клэнклипшыр иплалъэм кызызэрэримытыжыгыгъэм кыыхэклэу шъузым зэрарышхо

ышыгыэу ыуагъ, зэрарэу ригъэшлыгъэр къыпщыныжыынэу къедао: клэнклипшыр чэткъуртэм клилхъэу чэтыжыые къыраригъэщыгъагъэемэ, ахэр чэты хъуныехэшъ, клэцыныехэшъ, гьолхъанхи, чэтыжыиехэр къыращыжыыштгъагъэ... Чэтипшл пчъагъ нахъ, клэнклипшы къодыеп ащ зэрарэу къырихыгъэр!

Юфыр къадым зынэсым, клалэр Хъуаджэм дэжъ клии, еупчыжыыгъ, лэпылэгъу къыфэхъун ылъэклыштмэ, къыфэхъунэу елъэлугъ. Адрэри очыл къыфэхъунэу къыгыэгугъагъ.

Хыкумашлэм дэжъ къыщызэрэугъоигъэхэу Хъуаджэм ежэх. Къэгужъо. Кларэри мэгумэкли, ар къэмыкломэ - илоф дэи, фэмыпщыныжыын къытыралхъащт. Аузэ Хъуаджэр лүфэфыклэу къэсыгъ.

- Адэ, Хъуаджэ, чылэр къыззогъажэ, зыкъэогъэгужъо, - ыуагъ къадым рэзэджэу.

- Ашъу, коц чылэпхъэ тлэкли щыуанымклэ сэгъэгъути, сэ зэрэсымылоу кыхъэ-лыхъэ сшлохъуи, тлэкли сыкъэгужъуагъ, - къыриложыыгъ Хъуаджэм.

- Хъуаджэ, егъаши амыло горэ площт нахъ, коц чылапхъэр хэты егъэгъуи, коц гъэгъугъэри къэкына?! - ыуи, къадым цыфэу къырихылагъэхэр Хъуаджэм дигъэхъащхыгъэх.

- Адэ, хыкумашлэр, коц гъэгъугъэр къэмыклыштмэ клэнклэ жъуагъэм чэтыжыие хэкыжъэу о плъэгъугъа?! - ыуи, Хъуаджэр лыстыжыыгъэ.

Къадым ащ къырилолэжыын ыгъотыгъэп, шъузэу клэнклэ жъогъипшыр къезытыгъагъэми зиушъэфи, лүклошъыжыыгъ.

ХЫР ИЗЫШЪУНЭУ ЗЫУАГЪЭР ХЪУАДЖЭМ ЗЭРЭХИЩЫЖЫЫГЪЭР

Куп зэхэсмэ зэнэкъокъу къахэхъагъэти, лы горэм хыр ришъунэу лугъэ ышыгъ. Мэфэ заулэклэ хым клонхэшъ, лым хыр рырагъэшъунэу, зыришъуклэ, зыфаем фэдиз дышъэ ратынэу, зыримышъуклэ аукынынэу зэзэгъыгъэх.

Нэф къызэшъым хыр изышъунэу зыуагъэр клэгъожыыгъ. «Мы делэ купмэ сызэрэсэмэркъэугъэр амышлэу яшъыпкъэу унашъо къыздашыгъ. Хыр хэты ришъун. Ау мы купым игуцылаклэ шлоп, сыхэмыхъажыыштымэ, сяклодылэнклэ щынагъо», - джахэр зэриложыхи, хэхъажыынэу ежъэжыыгъэу клозэ, Хъуаджэм лүклагъ.

- Тыдэ уежъагъ? - Хъуаджэр къеупчыгъ. Лым иежъаклэ къылотагъ.

- Ащыгъум дышъэ къошыныр а купым къышлопхыышт, ау ащ ызыныкъо къысэптышт, - ыуагъ Хъуаджэм.

- Дышъэм хэт пылжыжъ, талэклэрэмыклуадэри.

Хъуаджэм лым зэрэзеклощтыр рилотагъ.

Зыфалогъэ уахътэр къэси, купыр хым щызэлүклагъ. Лым ылъэклаплэ дищайи хым хэхъагъ, псым ешъо фэдэу тлэклүрэ хэти къызэджэклыгъ:

- Мыщ псэу дэтыр бэрэ сыпэрэлъ, маклэрэ сыпарэлъ исшъушт, ау псыхъоу къыхэлъадэри псы лъакъоу къеклуи шъо шъуубыт!

- Ар сыдэуштэу тыубытын?

- Шъумыубытыштмэ, дышъэ къошыныр къашъуштэ. Сэ хыр исшъунэу слугъэ нахъ, псыхъори исшъунэу гуцылэ стыгъэп, - къажэхэхъагъ.

Дышъэ къошыныр къашлуихыи, Хъуаджэмрэ ежъыррэ зэфагощыжыыгъ.

ХЪУАДЖЭР ЕФЭНДЫ

Къуаджэ горэм ефэнд ямылэу, лъэхъухэу Хъуаджэм къэбар зызэхехым афэефэндынэу клугъэ. «Ефэнд чырэ шъуфаеу зэхэсхыгъэти, сыкъэклуагъ, тыззэгъмэ сышъуфэефэндышт» ариуагъ лыжъэу ащ фэгъэзагъэхэм залуигъакли.

- Ары, тилоф зытетыр, ефэнд тищыклагъ, - къырауагъ.

- Кло, сэщ нахъ ефэнд лъэш щылэп слорэп, ау дэгъоу нэмаз шъозгъэшлын, тхэ шъуезгъэлъэлун, дуахъ къэшъозгъэхын, зищыклагъэм сыфэтхэн, цыф бзаджэ

зипыщэгъум пысфын, джыназэ шъозгъэшын, - джары сэ шъуфэсшэн слъэкыщтыр.

- Тэри джары тызыфаер, ащыгъум тызэзэгъыгъ, - алуи зэдаштагъ.

Хъуаджэр къуаджэм къыдани, ефэндыгъо лэнатлэм лууцагъ. Ащ ыпэклэ егъаши ефэндыгъап, ышнахыжъ ефэндыгъэ, ащ ренэу клэнаклэщтыгъ, пчъагъэрэ укытаплэ ридзэу ыумысыгъ, джащ рилъэгъулагъэхэр ары ефэндыгъом хишыкыщтыгъэр. Джы ежъ нэмыкырэ чылэ щыефэндынэу кӀуагъэ. Ригъэжъагъ ефэндыгъори. Чылэр мэщытым къызекӀум, ариуагъ:

- ЗызэрэсшӀэу зыкыздэшъушыщт, слорэр къыклэшъулотыкыжыщт.

- Адэ, ефэндым зэриу.

Къуаджэм имэщыт лъэшэу ыгъэкӀэу, пхъэмбгъу джэхашъом зэгокыгъэ чыплэхэр, лэхъуамбэр адэфэнэу, илагъэх. Утеуцомэ пхъэмбгъухэр зэгокыхэу тесыхахыщтыгъэх.

Мафэ горэм Хъуаджэм щэджэгъо нэмаз аригъэшӀызэ, зэрашы хабзэу, зиуфи ынэу джэхашъом зынегъэсым, ыпэ пхъэмбгъу зэгокыгъытлэм азыфагу диубытагъ. Ышъхэ къылэтыжыын ылъэкырэп, ежъ ефэндым зыкымылэту нэмэзэшхэм зыкӀалэтын фитхэп, пэблагъэу, ыпэ зыдэнэгъэ пхъэмбгъухэм атесхэмэ ашъхэ къалэтыжымэ, Хъуаджэм ыпи къытӀупщыжыщт шъхӀакӀэ, ахэри зызэрауфагъэу щысых, нахъ лъэшэу шъхӀэкӀэ пхъэмбгъумэ ателункӀэх, ежэх ефэндым ышъхэ къалэтыжыфэ.

Хъуаджэм фэщӀэлэжыгъэп, фэмыхъужьэу къэджагъ:

- Спэ пхъэмбгъум дэнагъ, мардж, пхъэмбгъум шъутекӀ!

Ефэндым нэмаз дэзышырэмэ ащ къылорэр къыдалон фаети, мэщытым зэкӀэ чӀэсхэм къызэдалагъ: «Спэ пхъэмбгъум дэнагъ, мардж, пхъэмбгъум шъутекӀ»

- Хъау шъыу! Ар нэмазым щыщӀэп, пхъэмбгъум спэ пешъогъэтхъы. Зыкъэшъулэт!

Адрэхэми: «Хъау шъыу, ар нэмазым щыщӀэп, пхъэмбгъум спэ пешъогъэтхъы. Зыкъэшъулэт!» алошъ, къыкӀалотыкыжы.

Ерагъэу Хъуаджэм ыпэ пхъэмбгъу тӀуакӀэм къыдихыжыгъ. Лъыр къечъыти, ыпэ ылыгъэу мэщытым къычӀэхъушъутыгъ, нэмаз ныкъошыр къыбгыни. Адрэхэми ар залъэгъум, ефэндым зыдашӀэу апэхэр алыгъэу зым ыуж адрэр итэу мэщытым къычӀэзэрэхыгъэх. Ефэндым ыпэ лъыр ригъэубытын ылъэкырэп. ЕтӀанэ, цыфмэ алъэгъугъ: Хъуаджэм ыпэ пакӀэ тетхъыгъ, лъыр тепцыхъажыгъ.

- Сыд къыохъулагъэр, Хъуадж? - алуи, еупчыгъэх.

- Мэщыты ар зэрэхъоу, - ылагъ Хъуаджэм, - пхъэмбгъу зэгокыгъэм ибылыцыр ладэмкӀэ къыдӀэлэбыкӀи, спэ питхъыгъ, цыф бзэджэ кӀуапӀ шъуимэщыт, ащ нахыбэрэ сыкъычӀэхъажыщтӀэп, шъори лажъэ чӀэшъухыщт, - къарилуи, чылэр щигъащти, мэщытыр аригъэбгынагъ, зы купи нэмазым пигъэзыгъ.

Хъуаджэри ащ нахыбэрэ ефэндыжыгъэп.

«МЫРА ШЪУЗЫЛЪЫХЪУРЭР?...»

НӀкӀмэзагъ. Хъуаджэм сэрашэ ышӀэу щысызэ хъазырэу нӀф къэшъы хъугъэ. Муазинэу къэджен фаер блӀкы хъугъэ. Хъуаджэм ар ылъэгъуи, лъыджагъ: «Сэ джыри сэшхэ пӀт, умыдж». Азэнаджэр къыпымылъэу блӀкы, минарэм кӀуагъэ. Къэджагъ. Сэрашэ пшыжы хъушӀтӀэп ащ ыуж. Шхахи, Хъуаджэри мэщытым кӀуагъэ. Азэнаджэр къызэремыдӀэугъэм пае еуи, ыукыгъ. Ышъхэ пиупкӀи, ыхыгъ. ШъхӀэр дзыом рилъхы, пӀӀор чӀэгъым чӀилъхъагъ. Ежыри унэм икыгъ.

Хъуаджэм ышӀэрэр ныбжы ыушъэфыщтыгъэп. Шъузыр дзыом зеплъэм шъхӀэр рилъэгъуагъ. Хъуаджэм ышлагъэр зэрилотэщтыри цыфмэ зэраригъэлъэгъуштыри ышӀи, азэнаджэм ышъхэ къырихи, мӀлышъхӀэр рилъхъагъ.

Азэнаджэр аукыгъэти, цыфхэр кӀэупчӀэхэ зэхъум Хъуаджэм «Сэры зыукыгъэр. Ышъхы дзыом илъ, шъозгъэлъэгъун» ылагъ. КъӀэкложы, дзыор ыхыгъ. Дзыор къылӀэти, мӀлышъхӀэр къызезым псынӀӀэу хъугъэр къыгурылуи,

къарилуагъ:

- Мары сә сыукыгъэр, шъузылтыхъурэр арымэ шъушлэжыын.
- Джауштэу шъузым хищыжыгъ.

НЭМАЗЫР ЮФА, КЪЭБХЭР АРЫ НАХЬ

Хъуаджэм ефэндхэр иклэсагъэхэп. Ыши ефэндыгъэ, ау инэйпсыягъэ пае ренэу ехъоршэрэклыщтыгъ. Зэгорэм ефэндыр лаеу къыдэгущыи, ыгу кыыхигъэклыгъ. Ау зи рилуагъэп. Ришлэщтым егупшысэу бэклаерэ хэтыгъ. Зэгорэм нэклмазэм илэхъан цыфхэр хэлэжыынхэу нэмаз аригъэшлынэу, ахъшэмэ нэмазыр ары, мэщытым лутхэу ылъэгугъ. Мэфэ реным мышагъэхэм ашлуабэ мышлэ хъуна, дэгулэх. Нахь ыгъэгужъон ылуи, ефэндыр мэщытым зыщыклощтым ехъуллэу мэуштэу ышыгъ.

Ефэндым ихатэ къэбыр дизыгъ. Лъэшэу бэгъуагъэ. Иклэсагъ ащ къэбыр. Арыти, джау мычыжъэу псыцуитлу щысыхэти, кызыщифыхи, ефэндым икъэб хатэ хигъэзыхъагъэх. Ефэндыр мэщытым ежъагъэу клозэ, ихатэ зыдаплъэм, псыцухэм къэбыр ашхэу ылъэгугъ. Нэмазыр юфа, къэб хатэр ары нахь! Фэцэлэныя! Къыгъэчэрэгугъ, хатэм дэлъэдагъ. Губжыгъэу дунаир егъахъэ. «Алахъэм къозэу ригъэшъыных, мыщ ашлэрэр! О бын, шъулъэгъурэба хатэм дэхъуахъырэр!» Бэрэ псыцухэр зэрифагъэх. Чылэр къежэ, хэлэжыгъор блэклыгъ, ежъ мэцлэцлэшъ хатэм дэт...

Цыфхэм ар залъэгъум, «тиефэнд жъы хъугъэ, алахъ-алахъ, шъхъащехы, хъужыщтэп» алуи, чылэр тегущыи, ефэндыгъо лэнатлэр лахыжыгъ...

Джауштэу ефэндыгъор шуигъэклодыгъ.

ХЪУАДЖЭМ ИКЪАНДЖ ІАС

Хъуаджэм къандж Іасэ горэ илагъ. Пчэдыжъ горэм Хъуаджэр унэм зеклым, икъандж Іасэ псыцу гъорыкло горэм ытхыцлэ еулоу тесэу, псыцур Іэгум къыдэхъагъ.

- Олъэгъуа, сикъандж Іасэ дахэу есІуагъэр зэхышыкыжыгъ, псыцу кыисфифыгъ, - ылуи Хъуаджэм псыцур Іэщым дигъэзыхъагъ.

Хъуаджэм псыцур мэфэ зытлу горэм ылыгъыгъэу псыцур зыер къыдэхъагъ.

- Хъуаджэ, псыцу гъорыкло горэ кыооллагъэу къэбар кыисэлугъэти сыкъэкІуагъ, - ылуагъ псыцур зыем.

- Хъау, псыцу гъорыкло сә садэжъ дэтэп, сикъанджы Іасэ дахэу есІуагъэм ипэгъокІэу кыисфифыгъ, - ылуи а чыплэм ритыжыгъэп.

- Ащыгъум, Іофым ефэндыр хэрэплъи, хыкум къытферэшІ, - ылуи псыцур зыер кложыгъэ.

Хъуаджэр зыфэягъэри арары. Ефэндым илорэ ишлэрэ зэтефэмэ, зафэмэ ыушэтын ыгу хэлъыгъ.

Хъуаджэр кІуи, ефэндым къыдэгущылагъ.

- Псыцур кыисфэгъани, псыцутхъур зэдэтшхын, - ылуи ефэндыр ыгъэгугъагъ.

Палъэр къэси, ефэндыр хыкумкІэ Іофым хэплъагъ.

- Хъуаджэм псыцур кыытыгъугъэп, къатрихыгъэп, икъанджы Іасэ кыифи, кыыритыгъ, тхъэм кыыритыгъэ былымышъ, уилоф хэлъэп, - ылуи псыцур Хъуаджэм кыыфигъэнагъ.

Ылужырэ пчэдыжыым, псыцу цуер лагъэм изы ышІи, ышъхъашъо псыцутхъу тІэкІу тырицлэи, «тхъу лагъэ» ефэндым фихыгъ. Ефэндыр мэщытым ежъагъэти, Хъуаджэр еджи кыыгъэуцугъ.

- Ефэнды, апэрэ псыцутхъу лагъэр къыпфэсхыгъэшъ, «бисмилахъ» Іори хал, рилуагъ.

- Унэм ихъ, унэм ихъ, - ылуагъ ефэндым.

- Хал, халэри исхъащт, - ылуи Хъуаджэм тхъу лагъэм ышъхъэ тырихыгъ.

Ефэндым ылэхъуамбэ тхъум хигъэзыхы, гуалэзэ зылуилъхъагъ.

- Алахь, алахь, Хъуаджэ, кыисэпшлагъэр сшлэрэп, псыцу цуе сэбгъэшхыгъэ, - ылуагъ ефэндым.

- Ефэнды, джырэп о псыцу цуе зыпшхыгъэр, симыпсыцу кызысэотыр ары нахь, - рилуагъ.

ХЪУАДЖЭМ ШЫХЪАФЫР ЗЭРИУКЪУАГЪЭР

Хъуаджэм ыш ефэндыр былымкIэ бзаджэщтыгъэ. Ар ащ фэдэу нэе-псыеу, былым ехъурэ напэ имылэу зэрэщытыр Хъуаджэм ыдэщтыгъэп, ренэу зэриумысыным, зызэрэригъэшлэжыным тетэу пэгъоклыщтыгъэ.

- Неуцы, щэджэгъо нэмазыр зязгъэшыхэрэм, шыхъаф сшыни, сикъакъыр ныкъошI язгъэухыщт, - ылуагъ ефэндым.

- Сыдэсымэ сэри сыкъэкIон, - ылуагъ Хъуаджэм.

ЯтIонэрэ мафэм ефэндым щэджэгъо нэмазыр аригъэшIызэ, зызеуфэм, шыхъаф зэрилэр зэрарилощт шыкIэм игупшысэ кышхъэщыхи зэрэуфагъэу, егупшысэу бэрэ щысыгъ.

Ефэндым ишэнхэр зэкIэ дэгъу дэдэу Хъуаджэм ышIэщтыгъ. Джащ фэдэу ышIэщт горэм егупшысэу зыхъурэм ефэндыр шхъэщыхыщтыгъ, нэмазыр цыгъупшэжыщтыгъ.

Арыти, зыкымылэтыжыхэ зэхъум, Хъуаджэр къэтэджыжы, зэкIэмэ зэхахэу кыылуагъ:

- КIо, ащыгъум, шъо шъущысыгу, сэ сиош къэсштэни, шыхъафым сыкъэкIон.

Ефэндыр укIытэжы, а мафэм шыхъаф ышыжыгъэп.

ХЪУАДЖЭМРЭ СЭХЪУТЭХЭМРЭ

Хъуаджэм ичэм хъуакIо дифыгъэу, джау хэгъошхъэ гъогу напцэм щигъэхъузэ, сэхъутэ шыу куп къакIоу ыльэгъугъ. Шыхуэр кызэсхэм, Хъуаджэр къашIэжы, сэлам кырахыгъ.

- Бэхъу апщи, Хъуаджэ!

- Тхъэшъуегъэпсэу! Шъуеблагъэх! - ылуи Хъуаджэр апэгъоклыгъ.

Сэхъутэмэ тхъагъэпцI горэ ахэтыти, Хъуаджэм къехъоршэркIынхэу агу кыыгъэкIыгъ.

- Теблэгъэщт, къэбар гомылуи отIощт, - алуи сэхъутэхэр къепсыхыгъэх.

- Сыд къэбар шъуальэныкъо щыл, шъо хэгъэгу шъукъекIы? - ылуи Хъуаджэр яупчыгъ.

- Хъуаджэ, къэбар щыл, ау ущыгъуазэмэ тшIэрэп нахь.

- Хъау, сэ зи кыисэлугъэп.

- ОшIа, неуцы дунаер кIодыжыщт, арыти тиныбджэгъухэр кыызэдгъэлъэгъужыын тIуи тыкъежыагъ.

- Олахъэ ар къэбар дэим, - ылуи Хъуаджэр епэгъогъохэу уцугъэ.

Сэхъутэ купмэ Хъуаджэм ичэмыбгъэ пщэр шлуашхынэу агу къэкIыгъ. Джары, къауахъ-ауахыжыгъэу къэбарыр кызыкIырагъэжыагъэр.

- Сыд тшIэхэн адэ джы? - ылуагъ Хъуаджэр епэгъогъохызэ.

- Уичэмыбгъэ тэгъэшхыжы, тызэрэжъугъэлъэгъужь, - алуагъ сэхъутэхэм.

- Хъун, неуцы дунаер кIодыжыщт нэмылэмэ, чэмыр сыды сшыжыын, бэу шъуфэсыукIын, шъозгъэшхын, - Хъуаджэр къезэгъыгъ.

Сэхъутэхэр кыылуини, Хъуаджэр кыидэхъажыгъ, лэгъупышхуи хъакъу-шыкъоу ищыкIэгъэщти хэгъуашхъэм дихыгъ.

Сэхъутэхэм затIэклахы, Iэшэ-шъуашэхэр зэтралъхы агъэлылгыгъэх. Уанэхэр къатрахи шыхэри алъэхъагъэх.

Сэхъутэхэр еуцуали, Хъуаджэм ичэм шлуабзыгъ. Лыр зэлахи лэгъупым изы ашыгъ, пхъэ хъажытIэркъо чIэсагъэхэм апалъагъ.

- Джы, кIалэхэр, мэзым шъукIуи, пхъэ къэшъухь, - ариуагъ Хъуаджэм.

«Хъуаджэм ичэмыбгъи хэдгъэфагъ, тэщ фэшъхьаф ар зыми ыгъэделэн ыльэкIыгъэп», - аломэ, гушIохэзэ, сэхъутэхэр мэзым чъагъэх.

Сэхъутэмэ пхъэ къаугъоифэ Хъуаджэр еуцуали, шыу купмэ ялэшэ-шъуашэхэр, онэ Iаплэхэр лэгъупым къырихьылаIагъ. Тыжбын къамэхэр, тыжбын бгырыпыхэр, тыжбын сыхьатхэр, зэхиугъуаи пытэу ыгъэIылыгъэх. «Сэ сичэм ыуасэ ехъоу згъотыжыгъэ, ау а Iофым шъо шъухэделахыгъэкIэ шъусэгъэгугъэ» - ыIуи Хъуаджэр еуцуали онэпкъыхэр зэкIэ лэгъупым кIилъхьи машIор зэхигъэнагъ, щыгъынэу къызщахыгъэхэр кIилъхьэмэ, кIакIохэр пилъхьэзэ, машIом кIигъэстэу фежъагъ.

Сэхъутэхэр зэхицIыцIэу пхъэ Iаплышхохэр алыгъэу къызIохьажьыхэм, лэгъупым мэшIошхо кIэлъэу, лыр къажъоу альэгъугъ.

- Хъуаджэ, мэшIошхо пшIыгъэу лыр огъажъо, пхъэр тыдэ къэпхыгъа? - аIуи сэхъутэхэр къеупчIыгъэх.

- Неуцы дунаер кIодыжбышт нэмыIэмэ, непи мыш тыщызэхэсыжыбштмэ, сьд ашыжбын сIуи, уани шъуаши згъотыгъэр зэкIэ зэхэсыугъуаий згъэстыгъэ, бэрэ пэмытэу лыр хъазыры хъушт, - ыIуагъ Хъуаджэм

- АI-анасын, тыбгъэунэхъуи, къытэпшIагъэр гъэшIэгъоны, Хъуадж! - шыу купымэ агучIэ изыгъ.

- ШъумыгумэI, шъузэрафэежбын щыIэп, неуцы дунаер кIодыжбышт, - ыIуи Хъуаджэр адэхьащхи, сэхъутэхэр шыкIапцIэмэ атесыхэу ытIупщыжыгъэх.

ЕЦОХЪУЛИ ЗЫРИГЪЭУЩЫГЪ

Огъушхо хъугъэти, чылэм дэсыр тхьалъэу ашIынэу дэкIыгъ. Ефэндыр апэ ит, тхьэм елъэлухэшъ зэхэтых, ау оцхыр къэблагъэрэп. Арыти, Хъуаджэм къыIуагъ:

- А ефэнд, мы чыгым удэкIоягъэмэ, тхьэм нахь пэблагъэ ухъуни, пIорэри тхьэм зэхихыни. Зэхихымэ, уилъэу къыпфишIэн.

Ефэндыр чыгым дэкIоягъ. Ащ тесэу тхьэм елъэлузэ, ошъопцэ гъоцагъэ горэ чыжъэкIэ къэлъэгъуагъ.

- О ефэнд, ошъуапцэр къэлъэгъуагъ, нахь лъэгаIоу удэкIоягъэмэ, ишIуагъэ къэкIоштгъагъэ.

Ефэндыр джыри нахь лъагэу дэкIоягъ. Тхьэм ишъыпкъэу елъэлэу. Ащ тефэу оцхыцэ зырызхэр къыпхыгъэх.

- О ефэнд, чыгшъхьапэм унэсыгъземэ, дэгъу дэдэ хъуштгъагъэ. Мардж, тхьэм зэхегъэх.

Ефэндыр чыг шъхьэпэ дэдэм нэсэу дэкIоягъ, тхьэм елъэлэу. Ащ ехъуллэу ошъопцэ гъоцагъэр къашъхьарыхьы, шыблэр къэуагъ, оцхымы къыритIупщыгъ. ПчыкIэу къэхъупкIагъэм ефэндыр чыгышъхьэм къыриутэхыгъ.

Ошъуапцэри кIодыжыгъэ, оцхыри зэпыужыгъ. Ефэнд хъадэм рашIылIэщтыри раIолIэщтыри амышIлэу купыр шъхьарыт.

- Джары «дэкIуай, дэкIуай» пIозэ, тиефэнд шыблэм къебгъэукIыгъ, - ыIуагъ купым щыщ горэм, Хъуаджэр ыгъэмысэу. Арыти, мыдырэми джэуап ритыжыгъ:

- Арэп, «нахь лъагэу дэкIуаери, титхьалъэу тхьэм зэхегъэх» сIуагъэ нахь, «ецохъуллэри зыкъегъэукI» сIуагъэ пшIошIа?!.

«Телъыхэп Iори ежъэжъ!...»

Мафэ горэм Хъуаджэм ышнахьыжъ ефэндым щэджэгъо нэмаз аригъэшIызэ, уазэу къышIырэм хэтэу ахърэтым ищынагъо къафиIуатэу фежъагъ, джыхьнэм лъэмыджым изэрэщыт къафилотагъ.

- Диныр зыукъорэм, нэмаз шыгъо хэзынэрэм илоф ахърэтым щыдэишт, - ыIуагъ ефэндым, - джыхьнэм лъэмыджым рагъэкIошт. Ар сьд фэдэ лъэмыдж?

Зэжъубз, кыхъэ, мэшлошхо клэлъ, икыгъуай, зэжъур хэгъэки, чэтацэм фэдэу плуаклэ, чан, чэтацэр къэпштэжъын, ар шъуамбгъоба, шъхъац налъэм нахъи нахъ псыгъу...

Хъуаджэр едэу-едэуи, фэмышылэжъэу цыфмэ къахэкуукыгъ:

- О, ефэнды, земыгъэукыхъ, телъыхэп лори ежъэж!

Хъуаджэм нэмазыр зэриукъуагъэр

Хъуаджэм ышнахъыжъ ефэндыгъ. Пчэдыжъ нэмазыр заухыклэ ащ къеклолагъэхэр пклэнакло зыдицэнхэ ефэндым зэрихъисапыгъэр Хъуаджэм ышлэщтыгъэ. Арыти, нэмазыр амыухызэ Хъуаджэр къэтэджыжыгъ.

- Сэ непэ пклэнакло сyklон слъэкыштэп, - ылуи, мэщытым къычлэкыжыгъ. Ефэндыр губжыгъэ.

- Сыда къысэпшлагъэр? - къецлацлэ Хъуаджэм. - О къысэпшлагъэм фэдэ цыф рашлэрэп. Сыдэуштэу нэмазыр. уукъуагъа?!

- О зи зэмышлэжыгъэ сэ осшлагъэп. Нэмаз сэшлы слозэ, нэмазышхэр пклэнэкло шыхъафы епцэжъагъэхэу зысэлъэгъум, сизакъоу нэмазым сытесыжъынэп слуи, сыкычлэкыжыгъ, - Хъуаджэр къызэкклэуагъэп.

«Шъубзэгъу мэхъумэ шъуетлэхъужь...»

Мэщытыр а зэманым цыфмэ яклуаплэщтыгъэ. Нахъ пасэу къэзэрэугъойхэти, нэмаз шыгъор къэсыфэ е нэмазыр зашыхэрэ ужым къэбархэр къалуатэу мэщыт цагум щызэхэсыщтыгъэх, зым щытхъущтыгъэх, адрэр аубыщтыгъэ.

Мафэ горэм Хъуаджэм, шъхъалым клон фаеу щытыти, натрыф дзыор зэпедзэклэу щыдым тырилъхы, ишъэожъые тыригъэтлысхъажы, ежъ ауж итэу ежъагъ. Мэщытым блэкызэ лыжъхэм залъэгъум, моштэу алуагъ:

- Плъэгъурэба, нэмазым къэмыклоу зыгорэм ежъагъ. Иоф илэу, къызыщигъаклэу ныбжыи нэмазышлэ къэклоштэп!

- Ар Иофа! Фэмыемэ къэрэмыкы, ар тхъэм ыгъэпщынэжыщт, ау гъэшлэгъоныр, Хъуаджэр луш ало шъхъаклэ лушмэ, акъыл илэмэ, ыкьо щыдым тесэу, ежъ лъэсэу ауж итэу гъогу техъана! Емыклуба къэзылэгъурэмклэ, ежъыр шыун фаер нахъ шъэожъыер арэп, хабзэ ышлэрэп, - ылуагъ ефэндым.

Хъуаджэм тезэрэгъугъуцылэхэу зэхэсыхэзэ, алуагъэр зэхихыгъэти, Иофэу илэми пымылбыжъэу «мыхэмэ алорэм сеплъын, хабзэклэ алъытэрэр зэзгъэшлэн» ылуи, ежъ щыдым тесэу, ишъэожъые шхомлаклэр ылыгъэу щыдым ыпэ итэу мэщытым къыблэкыжыгъэх.

- Шъолъэгъуа, уц ышлагъэр? Олахъэ бэу делэм мы Хъуаджэр! Мо лышхор щыдым тесэу къэкложъы, шъэожъые цыклур лъэсэу, шхомлаклэр ылыгъэу щыдыр регъэкъудыи. Ащ фэдэ цыф ешла! Псэклодыба шъэожъые цыклур!

Ари Хъуаджэм зэхихыгъэ. Арыти, иклэрыклэу зэклэри зэблихъуи, джы щыдыр лэдэжъэу шъэожъыем ылыгъэу, ежъ ыкыбы лалъмэкъ онтэгъу хъазыр горэ илэу, щыды ужым итэу, загъори щыдым екошъуаозэ, мэщытым блэкыгъэх.

- Арэп, мы Хъуаджэр зэклокыгъа сэлэ! Шъолъэгъуа, уц ышлэрэр? Щыдыр азыфагу итэу афы, ежъ лалъмэкъыр ыкыб илэу ехы. Тлэмэ яз тетлысхъэу, лалъмэкъыри тыралъхъэу рагъахыи хъуштба?

- Шъхъасыба, къэгъаз-гъэзэжъ, кло, а щыдыр ары мылкъоу илэр, - алуи джыри дэхъащхыгъэх.

Ари Хъуаджэм зэхихыгъэ. Зыблыригъэхыгъ. Етланэ, Хъуаджэри ыкьо цыклуи щыдым тесхэу къыблэкыжъхэ зэхъум нахъ лъэшэу дэхъащхыгъэх:

- Олахъэ, мы Хъуаджэр бэу делэм. Яти ыкъуи щыдым зэдытесхэу къэкложъых, емыклуба ауштэу уиклалэ бгъэсэныр! - ылуагъ ефэндым.

Хъуаджэм щыдыр къыгъэуцуи, къепсыхыгъ. Шъэожъыери къыригъэхыгъ. Щыдыр изакъоу щыт, загъори лыжъмэ алъэныкьоклэ къыреплъэкы.

- О куп, къашъуло шъузыфаер, къашъуло, хабзэкӀэ шъулътӀэтэрэ, моу сшӀи сыблэкӀыгъ, мыхъунэу къысфэшъулъэгъугъ, мэу къэсшӀи, сыкъыблэкӀыжыгъ, ари тэрэзеп, клалэр щыдым тесэу сэ ыуж ситэу сызыблэкӀым шъулон жъугъотыгъэ, сэ щыдым сытесэу, клалэм щыд лупэр ылыгъэу зышъолъэгъум, губгъэнышхоу шъулуагъэ, шыдым зи темысэу тазыфагу итэу тызыблэкӀым - сызэклокӀыгъэу шъулуи, шъукъыздэхъащхыгъ, яти ыкъуи щыдым тытесэу тызыблэкӀым шъулуагъэри шъо шъошӀэжы. Сыда шъузыфаер? Хэт джы зэклокӀыгъэр, сэра хъауми шъора? Шъубзэгу мэхъумэ шъуетӀэхъуж, лор щылагъ, щылэшт, бэ зылорэр, зылон зымышӀлэу, зыбзэгу клыхъэр ары. Тиефэнд нахы сищыд нахь акъылышӀу. Шъыпкъэба? - ылуи, щыдым клэлъырыхъажы ытхъакӀум зелэм, лъэшэу къэгъоргыгъ.

Купмэ аложьын амышлэу заушъэфыжыгы.

Хъуаджэм псэхэхыр зэригъэпцлагъэр

Хѳуаджѳм уц зѳмылѳужыгѳо бѳклае ыжѳуй, апч зѳфѳэшѳхѳафѳхѳм арикли, лалѳмѳкѳ ѳѳедзѳклѳым ригѳѳэклѳугѳ. «лоф мыублѳм блѳ хѳс алуагѳ, егѳѳжабѳгѳ хѳумѳ, ари зыгорѳу хѳун. Зибѳ пшлѳрѳм урылаз, тылазѳу едгѳажѳѳмѳ, дгѳѳхѳужѳьини кѳыхѳеклин, лазѳхѳр лѳзѳ хѳугѳахѳу янѳ кѳельфѳых пшлошлѳ?!» Джахѳр зѳрилижѳхи, ищѳды лалѳмѳкѳхѳр тырилѳхѳѳхи, ежѳьри тетлѳйсѳхи, игѳогѳу техѳагѳ. «Мы лалѳмѳкѳьимѳ уцѳу арылѳьим фѳдиз дышѳѳ кѳѳсхѳѳу сыкѳѳэкложѳьыгѳагѳѳмѳ, апѳрѳ унагѳомѳ саклѳхѳажѳьини» - джащ афѳдѳ гупшысѳ лѳшлѳмѳ ахѳтѳу чылѳ заули зѳпичыгѳ шѳхѳае, лѳзаклѳ фѳхѳущтыри егѳѳжабаклѳ фѳхѳущтыри ышлѳрѳп. Аузѳ, укlo зѳпытмѳ зыгорѳм улѳклѳны фаети, псѳхѳхѳым луклагѳ.

- Сылэзэнэу сыкъежъагъ, - ылуагъ Хъуаджэм.

- Үз зэхэдз снлэп.

Хъуаджэр зэ къэштагъ. Етланэ гү къызылэпишыхъажы рилуагъ:

- Адэ джарыба гусэ сыкызэрэпфэхуштыр. Къедэлү кыуаслорэм. Сымаджэу зыдэжь уащэрэм дэжь сэ сыкъэсышт, Сымаджэм иплэ лъапэ сыкызытысыклэ, ар мыхъужьын сымаджэшъ, уафемылаз, иуз плэ кымыхъаштэу lo. Апэу зыщегъэжьэщтыр мо чылэу къэлъагъорэр ары. Ащ бысым щышлыри узэрэлазэрэр щылуат, пщым ипшъашъэ плэ хэмыкыжъэу илъэсибл хъугъэу хэлъышъ, кыпллыгъэкюштых. Кlorи елаз, пшъашъэр хъужьышт. Iзапклэу кыуатырэр тизэфэдэ.

Бысымэу Хъуаджэр зэрихылагъэр хьаклэм рыкъэин бысымэу къычлэкыгъ.
Ихьаклэ зэрэлазэрэр, узыгъуиблы ялэзэгъу зэришлэрэр зэклэм зэрэчылэу зэлъашлагъэ.
Пщыми псынклэу къылъыгъэсыгъэх.

- Мыльку пае укъэнэштэп, пшъашъэр гъэхъужьыри, - пщыми гуащэми кыызэдырагъэштагъ.

Джауштэу ригъажы, Хьуаджэм мылькушхо ыугъоиғ, ау мылькум ызыныкъо псэхэхым ритынэу ыгу пыкыгъэп, зэкӀэ ядэжъ къыхы, къэкложьыгъ.

- Сыбгъэпцлагъэшъ, джы о ппсэ хэсхышт! - ылуи, псэхэхыр Хъуаджэм шъхъарыуцагъ.

- Аукыштыми гущыищ къырагъэложьы хабзэ, ори ар къысфэпшэнэу сыолъэу,
- Хъуаджэр елъэугъ, псэхэхыри къеззэгъыгъ, гущыищ къыригъэложьынышъ, къызыфилогэр фишлэжьынэу тхъарыло ышыгъ. Хъуаджэм зы къылуагъ, тлу къылуагъ, зыфилуагъэхэри къыфишлагъэх. Яцэнэрэм зынэсым, рилъэшъухъэу ригъэжьагъ.

- Шлэх, къало, - ело псэхэхым.

- Сэ ар къаслоу зыосэогъэукыфэклэ еж. Псэхэхыри ежэ зэпытыныя, логэ ладжи илэти, аужы ихъажьыгъ. Хъуаджэри псаоу, тхъэжьэу къэнэжьыгъ.

Хъуаджэм икъоещэфык

Къуае ещэ алог зыцлэ ралуагъэм дэжь Хъуаджэр клуагъэ.

- Къуае оща?

- Сэщэ.

- Ащыгъум къоехъалих сэщэфы, ау джы дэдэм ахъщэ слыгъыгопышъ, къоехъалищыр тадыжь зыдэсэхыи, щыр шъуадэжь щэрэлэгъ. Шъуцэнхэу е шъушхынхэу шъугу къэшъумыгъэкл, гъэнэфагъэ сэ сакъылъыклошт.

Хъуаджэм къоехъалищыр ядыжь ыхыи, «сиблагъэ горэм къыситыгъэх» ылуи ишъузы ритыгъэх. Шъузыми «Сыдэу блэгъэ дэгъу уи!» - ылуагъ.

Адырэ къоехъалищэу къэнагъэмэ алъымыклоу, къыхъыгъэмэ атефэрэ ахъщэри ымыхъыжьы зэхъум, къуаер къезыщагъэр губжыгъэ:

- Мо Хъоджэ бетэмалым сэри сигъэпцлэн ихъисап, ау къыдэхъунэп. Къоехъалищэу ыхъыгъэмэ апклэ къымыхъыштмэ, ежэ икъоехъалищэу къыринагъэмэ ясшлэрэм ерэплъ, - ылуи, къоехъалищыр ышхыжьыгъэх, Хъуаджэм теклуагъэу гугъэзэ.

Хъуаджэм ибжыдзэгъал

Хъуаджэм щхыу къошын къыхъызэ, пхъэзэкъо лъэмыджым къиклыжьын фаеу хъугъэ. Хъуаджэр гумэкл хэфагъ: «Сыд ииклыклэу сиклын, къошыныр зылэмклэ сыубытмэ слэклэзын, илгумклэ сыубытмэ, сэ сефэхын». Заулэрэ щытыгъ шъхъай, нэмыкл икыплэ псыхъом илэп. «Тхъэм къысиглолагъэм сылуклэн» - ылуи, фэсакъыпэзэ лъэмыджым къытехъагъ. «А силэлахъ, семыгъэфэх, сищхыу исэмыгъэклут» - ылозэ, емыфэхэу лъэмыджым ыкли, чыгум зытеуцом, - «Узгъэпцлагъ, узгъэпцлагъ!» - ылуи, ошъогум зыдэплъыем, лъэпауи, ебэджыгъ, ищхыуи риклутыгъ, икъошыни убэтагъэ. - «О тхъэр, боу угъэшлэгъоным, сэмэркъэу умышлэрэр сшлэгъахэп. Кло, ащ нахъыбэрэ сэмэркъэу къыбдэсшыжьынэп» - ылуи, къошын къутагъэм еплъэу зы кортрэ щытыгъ.

Мощ фэдиз зэрар илэу ядэжь кложьыныр ымыдэу Хъуаджэм къошын къутафэхэр къыугъоижьхи, дэгъоу зэхууби, щыбжьый хъаджыгъэм фэдэу ыцэнэу бэдзэрым ыхъыгъ.

- Сыд мы пщэрэр? - алуи щэфаклохэр къеупчыгъэх.

- Бжыдзэгъалэ сэщэ! - джэуап аритыжьыгъ.

Щэфаклохэр къытезэрэхъэхи, бэри пэмытэу къошын убыгъэр Хъуаджэм ыщагъ, ахъщэ бэклаи клихыгъ. Ахъщэу ыщэфыгъэр къылъытэжьи, зыкъызэклиупкли къежьэжьыгъэу зыллы горэ къылъычъи къеупчыгъ:

- Арэп, бжыдзэгъалэ плуи къытэпщагъэр зэрэдгъэфедэшт шлыклары къытэплуагъэп.

- Къэуубытынышъ, ынэ клэптэкъошт, зи римыгъалоу къозэу ригъэшъышт, - ылуагъ Хъуаджэм.

- Ащ фэдиэу тыпэлъыфэ тпырттымэ хъугъэба?!

- Ауштэу пшыми нахъышлэх, - ылуи, Хъуаджэр къежьэжьыгъ.

«Изитлур зы мат...»

Бжыхъэ мафэ горэм Хъуаджэр губгъом ихъагъэу ныбгъуклако кыубытыгъ. Ныбгъоу кыубытыгъэр шлоинэу, шлогъэшлэгъонэу, цыфымэ аригъэлъэгъун ихъисапэу кыыхы къэкложьыгъ.

Ныбгъуклакор мэтэ ныкъом чигъэтлысхы, Хъуаджэр шагум дэкыгъ, мэщыт шагум дэт цыфхэм ахэхъагъ.

- Мыдэ, тадэжы неклох, зыгорэ шъозгъэлъэгъуцт, - зелом купышхо кыдежыи ядэжыи кыдэклагъ.

Шагум зыдахъэхэм, джау чыг члэгъым члэулубэгъэ матэм ычлэгъы члэлэбагъ. Ныбгъур члэмысыжъэу кычлэкыгъ.

Ныбгъур члэмысыжъэу зэхъум, Хъуаджэр бэрэ емыгупшысэжъэу мэтэ ныкъор кыилэти, цыфмэ къарилуагъ:

- О куп! Шъузымрэ сэрырэ тызэнэкъокъу: шъузым мыщ изыр зы мат ело, сэ мыщ изитлур зы мат сэлэ, тар нахъ тэрэза?

- Мыр мэтэ ныкъу, ау зыхъурэм изитлур зы мат, алуагъ цыфмэ.

- Ащыгъум сэ слуагъэр тэрэз, тхъэшъуегъэпсэу, ылуи Хъуаджэм мэтэ ныкъор унэм рихъажьыгъ.

«Джауцтэу площт!..»

Хъуаджэм гъунэгъу бай горэ илагъ. Игъунэгъу илэм ычлэ ымышлэжъэу, ау блэклэу хъэрамэу щытыгъ. Хъаклэ дахъэклэ, мэл миным хэлэбэу зы мэл фиуклыщтыгъэп.

Арыти, игъунэгъу баим ешхъошлэнэу Хъуаджэм ыгу къэкыгъ. Ежыи игъунэгъу дэжъ клуагъэ.

- Сигъунэгъу, тичэмыбгъэхэр тэгъэукли тэгъэшхыжъ, ау зыми етэмыгъалу. Ори «сичэм атыгъугъ» ло, сэри «сичэм атыгъугъ» слощт. Арымырымэ чылэр кыюклини, лыр пшлуашхыжыщт, - ылуагъ Хъуаджэм.

- Дэгу дэдэу угу къэкыгъ, арымырыи сэ сичэмыбгъэ сыуклын сыгу хэлъыгъ, ау цыфмэ сшлуамышхынэу зэрэсшлыщтыр сымышлэу ащ сигъапэщтыгъ, - ылуи гъунэгъу баири гушлуагъэ.

Мэфэ зытлу тешлагъэу, игъунэгъу баим ичэмыбгъэ пщэр кыфи Хъуаджэм ыукыгъ. Ежъ ичэми ыуки, лыр зэхигъэклухъагъ. Ныбджэгъоу илэр кырищали щигъэшхагъэх, афэшхыщтым шхъасыгъэп. Лэу къэнагъэр ыбзи, ыщыуи ыгъэгъунэу онджэкъым пилъагъ.

Гъунэгъур дэсыгъэпти кыызэсыжъым, ибылымхэм чэмыбгъэр къащыклагъ.

Гъунэгъур къежыи, Хъуаджэм дэжъ къэклагъ?

- Хъуаджэ, къэбар ошла? - ылуи къеупчыгъ.

- Сыд?

- Сичэмыбгъэ атыгъугъ.

- Ары, ары, джауцтэу площт, - ылуагъ Хъуаджэм.

- Хъау, сишъыпкъэу сэлэ, сичэм атыгъугъ...

- Адэ, уишъыпкъэу площт, арымырымэ ашлэшъы хъунэп ныла, уафытемыкл, «атыгъугъ площт», - ылуи Хъуаджэм гъунэгъу баир ытлупщыжыгъ.

«Лэгъупыр хъушъэн иклодагъ...»

Мафэ горэм Хъуаджэр игъунэгъумэ адэжъ клии, хъафэу лэгъупышхо кыыхыгъ. Зыфэхэм, ежыими лэгъупыжъые горэ илэти лэгъупышхом ыклоцл ригъэуцуи ыхъыжыгъ.

- Сыда адэ, мы лэгъупыжъыер кызыкыдэпхыгъэр, Хъуадж? - алуи

къеупчыгъэх.

- Сэ симые сыфаеп, шъуилэгъунышхо илфэгъу дэдэу къысэшъутыгъагъэти, хъушъэны ихы лэгъуныжъые къыльфыгъ, былымыр зьер шъорыти къыдэсхъыжъыгъ.

- Тхъэ къытати, тилэгъунышхо лъфи, лэгъуныжъые къыльфыгъ, - алуи быныр гушлуагъэ.

Лэгъунышхори лэгъуныжъыери игъунэгъумэ лахыжъыгъэх.

Бэ тешлагъа, маклэ тешлагъа, етлани Хъуаджэр клуи лэгъунышхор хъафэу къыхъыгъ. Ымышъыжъыхэ зэхъум, игъунэгъу къэклуагъ.

- Адэ Хъуаджэ сыдэу бэрэ лэгъуныр къэбгъэтыгъа?

- Ярэби, къысфалорэп, ау хъугъэр гукъау: шъуилэгъунышхо хъушъэны иклодагъ, - ылуагъ Хъуаджэм.

- Сыдэу хъушъэны иклуадэу? Лэгъуныр лэна, Хъуаджэ? - ылуагъ игъунэгъу ыгъэшлагъоу.

- Ар сыдэу о бгъэшлагъора? Лэгъуныр зыльфэклэ лэнклэ гъэшлэгъона? - ылуагъ Хъуаджэм.

Игъунэгъу ылон ымышлэу лукыжъыгъ. Джауштэу лэгъуныжъыем ычлплэклэ лэгъунышхор Хъуаджэм къыфэнагъ.

Дунаем изэфэдитлу

Мафэ горэм купышхо зэнэкъокъоу зэхэтэу Хъуаджэр клуи ахэхъагъ.

- Мы дунаеу тызытетым изэфэдитлу къышлэнэу гъэсагъи еджагъи къэхъугъэнэп ыкли къэхъунэп, - ызыныкъомэ ало.

- Ардэдэу пло хъунэп, зыфэдэ мыхъурэ щылэп, ар зыфэуклочын гъэсэгъэшхо щылэнкли мэхъу, ащклэ къаигъэ ухъуныр штагъо, - ало адрэхэм.

- Сэ слугъэм сытекырэп. Мы дунаем изэфэдитлу къэзышлэрэм сищыд есэты, - къызэкклэуагъэп апэрэр.

Хъуаджэр купмэ къахэклоти, ибэщ члиси, къарилуагъ:

- Дунаем изэфэдитлу шъулъэхъумэ, мары изэфэдитлур!

- Ар сыдэу хъумэ изэфэдитлун? - зышлэшъы мыхъунхэр къахэклыгъэх.

- Зышлэшъы мыхъурэр темыркъэээкъымкли, къыблэмкли орэклори къерэш, етланэ ащ сэ сибэщ дунаем зэригузэгур нафэ къыфэхъушт.

Хъуаджэм иш къызэригъотыжъыгъэр

Чэщ горэм Хъуаджэм иш атыгъугъ. Шы дэгъоу къарыушхо хэлъэу, кло дэгъу илэу щытыгъ. Къехъуапсэщтыгъэх зышлэхэрэр. Цыфхэм агу къеуагъ. Хъуаджэр ежыи, чылэгъо заулэ къыклухъагъ, ау ыуж теуцон ылъэклыгъэп. Арыти, къыгъээжыи, клуишъ, къэм дэгъолъхъагъ. Цыфмэ амышлэ хъуна, ашлагъ Хъуаджэр клуагъэу къэм зэрэдэлъыр.

- Сыд, Хъуаджэ, къэм узыфыдэлъыр? - алуи, еупчыгъэх.

- Сызыфыдэлъыр шъослопэн: тыгъосчэщ уахъые къысфэклуагъ: «Хъуаджэ, умыгумэкл, уиш бгъотыжъышт, чэщ-мэфищ зытешлэрэм, уиш зытыгъугъэр, шым ыдзыни, хъэдэгъу фэхъушт, къэм къызахъырэм хъадэ-джадэр пэгъоклыни бэным къыдидзыжъышт, пкъынэ-пкъынэу хъэклэ-къуаклэмэ зэбгыратхъыжъышт, ибыни тхъэр еуагъэу щылэшт, къэм клори, щеж, пшлэшт зыщыщыр, - къысилуагъи, сежэ къахъыфэ.

Ащ фэдэ къэбарыр мэбыбы, къуаджэмэ анэсыгъ, штагъэх, мэхъэшагъэх. Ящэнэрэ чэщым Хъуаджэм зыгорэ къеджагъ:

- Хъуаджэр, уиш шэщым ит, къэм къыдэклыжъ. «Ыхъы, джыри уахъые къысфэклуагъ, итымэ дэгъу, кло, щэрэл, шыр къэзыщэжъыгъэми инасып, дзыгъо

имыфэзэ псаоу къэнагъ, сэ сиши згъотыжбыгъэ», - ылуи, къэм къыдэклыжбыгъ.

«Къушъхъэ машом сыкыгъэфэбагъ...»

Кымэфэ чъылэу, осыри куоу телъэу къоджэпщым «Нычэпэ сиунашъхъэ тесырэм сипшъашъэ естын», - ылуи цыфмэ ахылагъ.

Хъуаджэм ар зызэхехым, пщым дэжъ кӀуи, унашъхъэм тесынэу рилуагъ. Чэщ зэхъум, луагъэ зэрэзэдашыгъэм тетэу, сэе плонэкӀэу Хъуаджэр унашъхъэм дэкӀоагъ, осыр ытхъуи ыкӀоцӀ итӀысхъагъ.

Хъуаджэм щэлэгъэшхо хэлъыгъ.

Пчэдыжбым Хъуаджэр плыкӀагъэу, ау щышыгъэ щымылэуи унашъхъэм къехыжыи, зифэпэжыгъ.

- Арэп, Хъуаджэ, чъылэм уимыгъалӀэу сьдэуштэу нычэпэ нэф укыкыгъ? - ылуи пщыр Хъуаджэм къеупчыгъ.

- Чъылэ сьлӀэна, къушъхъэм телъ машом чэщреным сыкыгъэфэбагъ, - ылуагъ Хъуаджэм.

- Адэ о къушъхъэм телъы машом зебгъэузэ нэф бгъэшъыгъэкӀэ гуащэ кыуатына? - ылуи пщым игушылэ зэкӀихъэжыгъэ.

Хыкумэтым лофыр зыратыми, пщым зэрилуагъэу ыухыгъ.

Ащ ыужым мэфэ заулэ щышӀагъэу, Хъуаджэм мэлыбгъэ пщэр ыукӀи пщыри, ащ ишыхъатхэри, хыкумэтыри ыхъэкӀэнхэу ядэжыи кыщагъэх.

Хъуаджэм, лыр лэгъупым изы ышӀи пчъэкъуахэм дэжъ щыпилъагъ, джэгум мэшлӀохор ришӀыхъагъ. ТӀэкӀу шӀэ къэси пхъэ кырехъэшъ, машом клегъэсты, хъакӀэмэ адэжъ ежъэшъ: «ШъумыгуаӀ, джыдэдэм хъазыр къэхъушт» - арелӀ.

«Ӏанэр къахъмэ» алоу купыр ежэу щысызэ, чэщ хъугъэ. МэлакӀэ лӀэгъэ купыр кызэплъ-зэплъыжъэу гумэкӀы фежъагъ. Зыгорэ агъакӀуи къагъэплъагъ.

- Олахъэ, ащ ныбжыи тимыгъэшхэн, - ылуагъ алофытагъэм. - Лэгъупым лыр изэу лъэхъучым пылъагъэу пчъэкъуахэм къот, ежъ машом клегъэстышъ джэныкъом пэс.

- КӀори кысфедж, - ылуи пщым ыгъэкӀуагъэх.

- Сыда тызепӀэгъэсырэр? - пщыр къеупчыгъ Хъуаджэм.

- Джыдэдэм къэхъушт, - ылуагъ Хъуаджэм.

- Къэхъуна машо кӀэмылӀэу? - Хъуаджэм еупчыгъэх.

- Алахъэм семыукӀи, къушъхъэм телъ машом сэ сыкызыгъэфэбагъэкӀэ, джэныкъомрэ пчъэкъуахэмрэ азыфагу лъэбэкъуищ ныӀэп, пчъэкъуахэм пылъэгъэ лэгъупыр джэгум пэлъы машом кыгъэжъонба!

Купмэ аложбын амышӀэу ыумысыхи, лыри аримыгъэшхэу ытӀупщыжыгъэх.

«СипцӀылъэ кыщысынагъ...»

«Хъуаджэр тхъагъэпцӀы, иакъыл зэкӀэми атекӀо алошъ, сегъэпцӀэшъумэ сеплӀышт», - ылуи тхъагъэпцӀ горэ ыуж кыхъагъ.

Шыур къежъагъэу кызэрэкӀорэм икӀэбар Хъуаджэм зэхихыгъ. Къызысышт мафэри зэригъэшӀагъэ. Шыур кызэрыкӀын фэе лъэмыджым кӀуи, Хъуаджэр лъэмыдж цыпэ лъэныкъор зылыгъ нэпкычӀэм чӀэуцуагъ. НэпкычӀэм егъэпкыгъэу щытызэ, шыур къэси, лъэмыджым кыкыгъ.

- Хэтмэ уащыщ, сьд узыпэтыр? - ылуи шыур къеупчыгъ.

- Сы Хъуадж, - ылуагъ Хъуаджэм.

- Адэ, у Хъуаджэмэ, оры сэ сьзлӀыхъурэр, дэгъоу укъэзгъотыгъ, - ылуи шыур къепсыхыгъ.

- Адэ, сьд узыпэтыр, Хъуаджэ?

- Сьзыпэтыр, - ылуагъ Хъуаджэм, - мы лъэмыдж цыпэр зылыгъ нэпкыр кыыгоункӀэ ежъагъ, кӀэгъакъо зыфэсшӀыгъэу сыщыт. Къуаджэм щыщ горэ

- Адэ сэ усылъэгъуныгъ, - ылуагъ шыум.
- Къало уилъэгъун.
- Хъуаджэр тхъагъэпцы, луш ало; зэпыты зэхъум, «сыкъегъапцэмэ сеплъын» слуи сыкъежъагъ. Джары силъэгъун.
- Ащыгъум, - ылуагъ Хъуаджэм, - сипцылъэ тадэжъы къысщыгъупшагъи, сыкложьыни къэсхъын, ащ симыплъэу укъызфэклуагъэм зи хэсшлэхъын слъэклыщтэп. Ау мыщ къылузгъэуцон горэ къеклыжъыфэ укъысэмыжэ хъуштэп. Клагъакъо гори къыдязгъэщын фæе.
- Сыд пæе зыгорэм упалпъэу ущытына, сэ сыкъыклэуцонгуи, кложьыри уилъэгъун къэлъэгъу. Нахъ псынклэу укъызэрэсыжъынэу сишы ешэсыри кло, - ылуи лыр лъэшэу ишъыпкъэу нэпкъычлэм зыригъэклызэ къыклэуцагъ.
- Ари нахъышлу, нахъ псынклэу сыкъэсыжъын, - ылуи Хъуаджэр шым ешэси луклыжъыгъ.

Хъуаджэм сатыу шлуклае ышлыгъэу, къежьэжьыгъэу, кIэкIо зэпылъ ыццэфын зэрэфаер ыгу къэкIыжьыгъ. Тучан горэм чIахыи къыццэфыгъ, тучантесым езэгъи ригъэгъэтылъыжьыгъ: «ЦIыф сигъусэу сыкъызычIахьэкIэ сццэфышттым фэдэу къэозгъэштэшт, сштэу сызежьэжькIэ, «адэ ыпкIэ къэптыштба!» - Iори къысалу, сипало къызыщысхэу къызпфэзгъэсысыкIэ, зи къысэмыложь, мыр уихъупхьапкIэ» - ылуи джыри ахъцэ ритыгъ. НэмыкI тучан горэм чIахыи, мыдырэм фэдэу язэгъи щазымэ дэгъуитIу шаригъэгъэтылъыгъ.

- Сьд, Хъуаджэ, мыщ укъэзыхыгъэр? - къеупчыгъ адрэр къеклэнэклашьоу.

- Сыдкіэ ущэфэшта, цлэкіэ мыш щэщэх пшлшл?! - нахь шъхьаихыгъэу кыдэхьашхыгъ.

Адрэми Хъуаджэм ыщэфыштыр зыфэдэр ышлэ шлоигъоу къыдежъагъ.

Ыпэрэ тучаным члахъехи, Хъуаджэр шыгъынмэ бэрэ ахэлплагъ, етланэ аригъэгъатылгыгагъэр кышти, «некложьых» - ылуи къекъэжьыгъ. Игъусэу плъэгъурэм Хъуаджэм кэккo зэпылъэу къаригъэштагъэм ынэ кыфезы, ащ ыпккэ Хъуаджэм ытышъуштымэ ышлэрэпи ынэхэр укыыгъэх.

Хъуаджэм пэло нэщэ цыклоу щыгъыр зыщихи зыфегъэсысым, адрэм «хъугъэба ащыгъум» ылуи кыпылътыхъыгъэп. Ятлонэрэ тучаным джауштэу щазымэ клэпситлур кыычлхыгъ.

- Арэп, сыд пэло накъа мы пшыгъыр? Къысащ! - къышлонагъ.

- Хъау, осщэштэп, - Хъуаджэр гугъу еллыгъахэп. Сыд Хъуаджэм зелуи кышломыклэу пэлэ нэкъэ цыклур баим осэшхоклэ ыщэфыгъ. Хъуаджэри «къэсэхь-къэсэх!» - ыуи зыкызыэккыуытати ядэжь къэкложьыгъ.

Хъуаджэр гъогум рыкӀозэ лы горэ кыкӀэхьагъ.

- Гъогумаф, Хъуадж!

- Тхьауегэпсэу, гьогумафэ тызэдытех! Къызэдакloxээз, Хьуаджэм
итхьагьэпцыгъэ-лүшыгъэ пеклоштэу ылуи, гьусэ кьыфэхьугъэ гьогурыклор

кышлонагъ.

- Ащыгъум, тхъэмэтэмаф, сэ зыкыспэшлыныр хэгъэки, сипалорэ сицокъитлурэ узэрамыасэр кыиосэлэ, - рилуагъ.

- Сыдэуштэу?

- Олъэгъуа, мо цукоу къаклорэр? Джа цукумклэ сицуакъэмэ ош нахы нах шлуагъэ зэралэр кыпфэгъэшъыпкъэжышт.

- Ар пфэгъэцэкълэжышъумэ сидышъэ къамэ остын, пфэмыгъэцэкълэжымэ, о уикъамэ сэ кыисэптышт, уипцылъэ игъусэу.

- Хъун, сыкъезэгъы. О куандэмэ ахэтлысхъ, зыми зыкъемыгъэлъэгъу, хъурэм кылыплъ.

Игъусэ куандэмэ ахигъэтлысхъагъ. А чыплэм гъогур чыохыплэшхо горэм иклэу шытыти, Хъуаджэр нэпкъым нэси, цокъэ дэхитлу хъоршэрыгъэклэ къашлуихыгъэу шыгъыгъэти, зы цуакъэр нэпкъым тыригъэтлысхъагъ, адрэр чыохыплэм рихъыхи, ригъэтлысэхыгъ.

Цукур кыизэсым, цухэм цуакъэр алъэгъуи, кыизэтеуцуагъэх. Цукуаор мэхъыети, къэлъати, зэплъэм, цуакъэр ылъэгъугъ. Кум ипкли, цуакъэр кыштагъ. Адрэ лъэныкъори ыгъоты шлоигъоу зыфиплъыхъэзэ, ари чыохым илъэу ылъэгъуи, гүлэзэ ечъэхыгъ. Чыохыр куугъэ, Хъуаджэр зыфаер арыти, куандэмэ къахэкли, цуитлур клитлупщи, мэзым хищагъэх. Цукуаом кыизегъэзэжыым, цухэр кум клэтыжххэп.

«Мы цокъэ мыгъохэр ары унэгъо мышлэжъ сызэхъулагъэхэр» ылуи, губжи, цуакъэхэр ыгъэжъажи, мэзым хидзагъэх. Лпыр епэгъогъохэу лъыхъуакло ежъагъ. Хъуаджэр шъхъадэмэ къахэклижы, ицуакъэхэр ыштэжыгъэх, клалэм кыыригъэгъази, цуитлур ритыжыгъ.

- О уикъамэ къаштэ, - ылуи, къамэр кылихыгъ.

- О унахъ лъэш, унахъ хъор-шэр, укыистеклуагъ, - ылуи адрэри къеуцоллагъ.

«Ишъухын илъымэ лофа!..»

Зэгорэм Хъуаджэм иунэ тыгъуаклохэр къеклугъэх. Хъуаджэм пчъэкъохэ къогъу зиши зигъэбылгыгъ. Ашлэрэм еплъышт. Унэм илпыр зэпрагъэзэжыи, зэрапхъо, ежъ къяплъы шыт. Хъуаджэр къогъум зэрэкъотым гу лъатагъ. Еупчыгъэх:

- Сыд пай мы къогъум укъот? Зи умылоу унэр тэогъэхъунклэ.

- Ярэби, къогъум сызыфыкъотыр, - ылуагъ ащ, - тыгъуаклохэр уиунэ кыхъэхэмэ, унэгъо тэрэзэу ипхы хъун ибгъотэштмэ ари дэгъу, илэти ахыгъ алон, сэ ишъухын зэрэсимылэм кыыхэклэу сыуклыти, зызгъэбылгыжыгъ, шъуапашъхъэ хъэйнапэ сыщымахъуным пае. Емыклуба, зыгорэ си! кышъушлэшлэу шъукъэклауагъэу шъухъэолыеныр! Сэуклытэ.

Тыгъуаклохэм алон амышлэжъэу, къонтхъэу ялэ тлэклири кыратэкъужыи, «удгъэуклытэжыинэп, уш фэдиз уизэфагъэу» алуи, икыжыгъэх.

Хъуаджэм ибэджын

Хъуаджэр къуаджэ горэм хъэклакло клуагъэу бэджынэ кыфаши, кыфахыгъ. Джы нэс ащ фэдэ ышхыгъэу шытэпти, апэрэмклэ зиллэужыгъор ымышлэу маклэу зылуилъхъагъ, етланэ, нахъ зыхалэм, бэджынэр лъэшэу ыгу рихыгъ, дэгъоу ышхыгъ. Ядэжъ кызыкложырэм ащ фэдэ шъузым ригъэшлынэу ыгу риубытагъ. Бысымгуащэм еупчи, бэджынэм ишыкли кыыригъэлотагъ.

Къежъэжи, гъогум кызытехъажыым бэджынэм ехъурэ гупшысэ имылэу, ыцлэ шымыгъупшэным пае, «бэджын», «бэджын» ылозэ лупчъапчъэ фежъагъ. Шлуклае кыыкложыгъэу, тегупшысыкли, бэджынэм ыцлэ шыгъупшагъ. Члэнэгъэшхо зышлыгъэм фэдэу лъэшэу кыыгъэчэфынчъагъ. Къэуцуи зиплъахыгъ, ыгүклэ лъыхъуагъэ,

ланэри бысым гуащэри ыгу кыгъэкыжыгъэх, ау кырагъэшхыгъэм ыцлэ лэклэзыгъ, шоклодыгъ, кыфэгъотыжырэп. Сыд ышлэхэн!

Джау гъогубгъум мэшэжъ горэ, лъэгуанджэм къэсэу псынжъыпсыр итэу зельэгъум, маистэхэр зыщихи, хэхъагъ, лъыхъоу хэуцагъ. Шыуитлү кыаглохэзэ, Хъуаджэу псынжъ машэм хэтым дэжъ кыизэсыхэм къэуцугъэх.

Хъуаджэр ашлэжыгъэти, къеупчыгъэх:

- Хъуаджэ, сыд псынжъ машэм ухэхъагъэу узылтыхурэр?

- Сымылтыхъо хъуна, кысэхъулагъэр тхъамыклагъу, егъашлэм къэсылэжыгъэ дышъэ тлэклур, чысэм ислъхыи, скыпкъ дэспхагъэу сыкъэкложьызэ, мы псынжъ мэшэжъым зыгорэ кыхэхъыуклэу сынэ кыккидзагъ. Благъэу сыкызылохъэм дышъэ гогонжъые псынжъым хэтэу кысщыхугъ. «Ари тхъэм кыисет, сидышъэ кыхэхъагъ» слуй, сыгулэзэ, сызыхапклэм, сэ сидышъэ чысэ скыпкъы кыпызи псынжъым хэфагъ, сичыси згъотыжырэп, дышъэ гогонри тум хъугъэ, ибылыц хэмысымэ, фэдэ слъэгъугъэп, сэлтыхъо сыхэт.

Шыуитлүр зэупчыжыгъ:

- Мы тхъагъэпцым тигъэделэнклэ енгъуагъо, тигъогу тытегъэхъажъ, - ылауагъ язырэм.

- Тигъэделэна, плъэгъурэба, тхъамыклэм маистэхэр зыыхыгъи, пклантлэр зэрилъэклэхэу мэлтыхъо хэт. Тегъэпсыхи, тыдэгъэлтыхъу, къэдгъотыжъмэ идышъэ чысэ тэ тилахыи кыхэхъын, дышъэ гогоныр кытлэклафэмэ - тэ тый.

- Ари шыпкъэ. Тинасып кыхыынкли мэхъу. Шыуитлүр къепсыхи, шыхэр алъахыи, атлупцыгъэх, ежъхэм затлэклахыи, лъыхъуагло псынжъ машэм хэхъагъэх. Хъуаджэри мэлтыхъо, шыуитлүри яшъыпкъэу мэлтыхъох. Дышъэ фаех. Лъыхъохэзэ, псынжъ машэр аутагъ, щатэм фэдэу лужъоу рашлыкыгъ. Пшъыгъэх. Ллитлүмэ язырэр къэгущыи, кылауагъ:

- Олахъэ, Хъуаджэ, уидышъэ мастэ хъугъэми къэдгъотыжъын фэягъэм, зи тызнэмысыгъэ машэм илэп.

Адрэм кылауагъ:

- Хъуаджэ, сэ сызэренэгуерэмклэ, мы чыплэр арэп уидышъэ чысэ зыщычлэунагъэр, мыщ хэлъымэ къэдгъотын фэягъ, хэлъэп.

- Дышъэ гогонэу унэ кыпэшлофагъэри нэплэхъ, тыгъэ хъажъу горэ кытыридагъэу кычлэкын. Зи пклэ илэп.

- Ар хъуна шыу, кло, шъо шъуигъогу шъутехъажъын шъуломэ, гъогумафэх, сэ сидышъэ къэсымыгъотыжъэу сыхэхъыжыщтэп, - ылауагъ Хъуаджэм. Клэгъожъхи, джыри ллитлүр бэрэ лъыхъагъэх. Агу клоди, кыхэхъыжыгъэх.

- О, Хъуаджэ, уидышъэ кызыщычлэунагъэр тэ тшлэрэп, ау мы псынжъым хэлъэп, хэлъымэ къэдгъотыщтыгъ, бэджынэм фэдэу тыутагъэ...

- Сыд плуагъи? - ылуй, Хъуаджэм ышъхъэ кыпхъотагъ.

- Бэджынэм фэдэу тэбгъэутагъэ псынжъ машэр, уидышъэ чысэ мыщ хэлъэп, Хъуаджэр гушлэзэ кыхэхъушъутыжыи, зитхъакыжыгъ, маистэхэр зыщилъэжыгъ, чэф.

- Сыд къэхъугъ, Хъуаджэ?

- Къэхъугъэр, гъэнэфагъэба, тхъэшъуегъэпсэу, шъуигъогу шъутехъажъ, сэ сызылтыхъуштыгъэр згъотыжыгъэ, - ылуй, «бэджын», «бэджын» ылозэ къежъэжыгъ.

Хъуаджэр ибылыц зэрэтеклауагъэр

Мафэ горэм Хъуаджэр лъэгъун илэу гъунэгъу къуаджэм клауагъэу, лэгъуп гори ыкыб илэу къэкложьызэ, ошъопщэ шуцлэ кыкыокыгъ, шыблэри гъуагъоу, хыжышхуи къепщэу зыфежъэм, шу зэрэщымылэр, оешхо кыизэрэхъуштыр Хъуаджэм кыгурылуй, ным кыизэрилъфыгъэу зитлэкли, щыгъынэу зыыхыгъэр зэклэ лэгъуп члэгъым чилыхъагъ. Ежъ лэгъуп кылым тетлыхъагъ. Лъэшэу инэу къещхыгъ,

псыр ыгъэуцуагъ. Уаер зытеужьым, Хъуаджэм ищыгъынхэр гъушъэпсэу лэгъуп члэгъым кычлыхыжьыхи, зыщилъэжыгъэх. Къежъэжыгъэу къэкложьызэ ибылыц лүклагъ. Зэхэшъуахыгъ, пыклагъэ. Мыдрэр гъушъ, оцхыци кытефагъэп, рэхъатэу макло. Ибылыц ыгъэшлэгъуагъ:

- Хъуаджэ, сыоплътъ, о угъушъ, мы оешхом ухэтыгъэба?
- Е-о-ой, икууплэ шъыпкъэм сыхэтыгъэба! Псым симыхъэу сыкъэнэн юу сшлагъэп. Бэлахъ сыкъызэлыжьыгъэр, - ылауагъ Хъуаджэм.
- Адэ сэ псыр кыспэчъы, о сыдэуштэу гъушъэу укыхэкыжьыгъ?
- Ащи шыклэ ил, ибылыц, сэ оцх кыстешхэнэу щытэп.
- Ащыгъум, ащ ишыклэ сэгъаши, сэри сэнэхъат горэм уфэзгъэсэн, - ылауагъ ибылыц.

- Хъун, озгъэшлэн къешхы зэпытыгъэкли уищыгъын мыуцлынынэу.

Зэзэгъыгъэх. «Ибылыц сыхъатышлэ лэз» аюу бэрэ Хъуаджэм зэхихыгъэ. Адыгэмэ сыхъат зилэ ахэтыгъэп, фалэщтыгъэх. Арыти, «ащ нахъ сэнэхъат дэгъу сэ ибылыц пысхынэп» ылуи, Хъуаджэм тыриубытагъ.

- Ибылыц, о сэгбгъэшлэщтыр сыхъатым ишыкл, сыхъатышлэ сыпшышт, сэ анахъ оцхышхоми уищыгъын ымыгъэшъунэу уфэзгъэсэшт. Ошта?

- Сэштэ.

Гъогу напцэм тетлхсхъэхи, ибылыц идорбэ ыкыбы кырихи, лэдэ-уадэу илххэр, сыхъатым хэлътыштхэр кыштагъэх. Орзэ набзэхэри ибылыц кышыпыхи, мэуштэу пшышт, мэуштэу къэпшыжьышт, ылозэ кыыргъэлъэгъугъэх. Сыхъат сурэтыр зэхипцагъ, зэхихыжьыгъ, ау сыхъат шъыпкъэ ышын ыдэрэп, ибылыци тлэкли къетхъагъэпцлэкли.

- Къыбгурылауагъа, Хъуадж, сыхъатым ишыклэ?

- Къызгурылауагъ, ау зыхэпшыкыщтыр сэ силэп, сызэренэгуерэмклэ, сыхъатым ищыклагъэхэр зэклэ уидорбэ илхынхэ фае, ау зыхуклэ, зы сыхъатыпхъэ кысэст, арымырмэ, сыдэуштэу сыхъат сшын, ори ащ пае нахъ тхъамыклэ ухъунэп. Сыхъатыпхъэ кысэмытмэ, сэгбгъэлъэгъугъэм зи пклэ илэп, ащыклэ уаеи узэрым-гъэшъушт шыклэр озгъэшлэн слъэкыштэп, ибылыц, уигъогу утехъажьын уфит. Зэ плъэри? Олъэгъуа, ошъопщэ шлүцлэу къаклорэр? Джыри оешхо къэхъушт. Апэрэм нахъ щынэгъуалу а къаклорэр.

Ащ дэжъым лъэшэу шыблэр къэгъогъуагъ, ибылыц ыгучлэ изыгъ.

- Мардж, Хъуадж, шлэхылоу сэгъашлэ, ма, сыхъатыпхъэ пае укъэзгъэнэна, - ылуи, идорбэ илаби, зэклэ сыхъатым хэлътын фаер кыритыгъ. А купыр кыилэклэхъагъэмэ ахэм атырихыни, сыхъатым хэлътыштхэр ышыхэу фежъэшт, адыгэмэ сыхъат ялэу ышышт.

- Джы о уисэнэхъат сэгъашлэ.

- Озгъэшлэшт, ибылыц, гъогу утехъэ къэсми, мыщ фэдэ лэгъуп зыдашт, оцхыр кызиублэклэ, псынклэу зытлэкли, уищыгъынхэр лэгъуп члэгъым члалхъэх, уаер зытеужьырэм - уищыгъынхэр гъушъэу кычлэпхыжьынхи, зыщыплъэжыщтых. Джары иклахыгъи ишъомбгъуагъи.

- Укыстеклауагъ, Хъуаджэ, оц фэшъхъаф сэ джы нэс зыми сигъэделэн ылъэкыгъэп, - ылауагъ ибылыц.

«Сичлыфэ о кыыыхыжь...»

Хъуаджэр ермэлыкъым клауагъэу кыкылухъэу итызэ ымышлахэу ыкыбклэ зыгорэ къешъхъэшъоуагъ. Хъуаджэр губжыгъэу кызэлэбэкли, къешъхъэшъоуагъэр кыуубытыгъ. Адрэр кызеплътым щтэжыгъэ, мэуштэуи кыырилауагъ:

- Уакыбклэ, сигъусэ уфэдэти, ары сшлэши, шъхъэшъоутын осхыгъэ, емыкы кысфэмышл.

Хъуаджэр хыкумашлэхэр зэриушэтыным ренэу пылътыгъ, джыри мары дэгъоу тефагъ. Арыти, къеуагъэм ыблыпкъ ыубыти, къадым рищали, къехъулагъэр

рилотагъ: «Хабзэ шъошлэмэ, зафэу шъудзеклонэу сыфай, утын кысыхыгъ, орэпщынэ». Къадым шхъор зышлагъэм ылъэныкъо зигъэзагъ, нахьыбэ кыфишлэнклэ цыгугъэу. Лыр ышлэщтыгъэу кычлэкын. «Хэмыукъорэ щылэп, кло, хэукъуагъ, фэгъэгъужыи, шъузэшлужь». - «Хъау, хъау, утын кысэзыхыгъэм ауштэу сешлужьын слъэкыштэп, зафэу тилоф кызэхэф, укъадымэ» ылуи, Хъуаджэм зыригъэнагъ.

Къадыр егупшыси, Хъуаджэр кызэрэшломыкыщтыр зешлэм, кыыриуагъ:

- Дышъэ сомэ ныкъо тесэлъхъэ, уезэгъа?

- Кло, хъун, маклэ, ау маклэми сыкъезэгъы, сидэу пшлын, о уилахыи кыыпхын фаеба, ешъхъэшъуаор ащ лъаплэу кыфыдэкыщт, сыкъезэгъы.

Лыр иджыбачлэ илэбэжыгъ ахъцэр кырихынэу. Ащ дэжым къадыр реплэкли, лым наклэ фишыгъ, «къемыт» кыыригъэклэу. Адрэми ащ имэхъанэ кыгурылуи, ахъцэр кыыримыхэу ылэ кырихыжыгъ.

- Джыдэдэм ахъцэ слыгъэп, ау тлэкли укыспаплэмэ, сыклони, кыпфэсхыжыи.

Ерэкыжыи ары зыфаер, къадыри ащ фай, зэклэ лым кытын фэягъэм гуадзэ илэу ежъ кызылэклигъэхъажыщт.

- Хъунба, адэ, дэгъу, - ылуи, Хъуаджэр тахътэм тетлысхъэжыгъ, лыри икыгъ.

Ахъцахъэ клуагъэр къэмыкложыхэ зэхъум, Хъуаджэм гуцаф ышли, къадым еупчыгъ:

- Арэп, къадыр, шъхъэшъоеом дышъэ сомэ ныкъуа ыуасэр?

- Сэ хэбзэнчъэу сызеклорэп, - ылуагъ къадым.

- Ащыгъум дэгъу, къадыр, арэу узафэмэ, - ылуи, Хъуаджэр къадым еклуали, зэрэфэлъэклэу шъхъэфаоу еуи, клэраоу кытыридзагъ джэхашъом.

- Сэ сежэнэу игъо сифэщтэп, сшлуабэ машлэ, ау дышъэ сомэ ныкъор хъэолые мыхъуным пае, кыыхыжымэ о кыыыхыжъ, сичлыфэ о осэтыжыи, - ылуи, къадым ыпэ лъыр кычъэу джэхашъом кытырини, Хъуаджэр икыжыгъ.

Плэклорым тезэрэгъэфагъэхэп

Хъуаджэм кызищэжыгъэр бэ мышлагъэу ишъузи шлошъузы дэгъоу, зэрилъэклэу ыгъашлоу хэтыхэзэ, чэщ горэм гъолъыжыгъэхэу щылъхэу шъузыр лъэшэу хэцэтыкыгъ.

- Сид арэу узыгъэцатэрэр? - ылуи, еупчыгъ.

- Сызыгъэцэтэн щыл, ау ори сэри зи ащ хэтшыхъажыи тлэкыщтэп. Кло, загъорэ сызэгоуты зыхъуклэ, сэцатэ нахъ, - ылуи, зыфэцэтагъэм ышъхъашыгъ кыыримыхэу игущылэ ыгъэтлылъыжыгъ.

- Къало арэу кыыхылылэклэрэр? Тыамалмэ, амал тыпфэхъун.

- Сид хэпшыхъан плэклын ащ, хъадэгъур лыхыи мыгощ, хъадэгъум ыхыгъах.

- Хэт сэлэ а зыфаплорэр? - ылуи, Хъуаджэр ишъузы еупчыгъ.

- Зыфаслогуцэрэр апэрэллэу силагъэр ары. Ар щылагъэмэ, нибжыи игухэкли сшлэныеп, гуми исынэныеп.

Ятлонэрэ чэщым Хъуаджэмрэ ишъузрэ гъолъыжыгъэхэу щылъхэзэ, Хъуаджэр лъэшэу хэцэтыкыгъ.

- Сид, Хъуаджэ, мырэу узыгъэцэтагъэр? Усымаджа, хъаумэ гухэкли горэ уила? - ылуи, шъузыр къеупчыгъ.

- Сысымаджэп, кысэхъулагъи щылэп, ау сишъузыгъэр сыгу къэкыжыгъэти ары. Сыгу къэкыжыымэ, загъорэ сыхэцэтыкыи, - ылуагъ мыдырэм.

- Адэ, ащыгъум арэу пщымыгъупшэрэ уишъуз дэгъум дэжъ гъэзэжъба! - ылуи, шъузым ыкыб Хъуаджэм кыфигъази, гъолъыжыгъэ.

- А тхъамыклэр щылэжъэп нахъ, зэрэсхъожыи щылэгъахэп, - ылуи, Хъуаджэр къелункли, шъузыр плэклорым кыыридзыхыгъ.

Шъузым губжыгъаеу чэщыр рыхыгъ. Нэф зэрэшъэу ытыщы ылопщи, ышыхэр

къаригъэшагъэх.

- Сэ Хъуаджэм нычэпэ къысишлагъэр гухэкі, сэри сиушъхъаклугъ, шъори шъуиушъхъаклугъ. Къысэзауи, плэм сыкъыхидзи, джэхашъом сыкъытыридзагъ. Ар лы cloy сыкыгъужьын слъэкыштэп!

- Хъуаджэ, - агуагъ шъузым ышымэ, - тшыпхъу тхъаусхъу къыгуагъэр зэхэпхыгъэ, о сыд къеплолэшт ащ? Марэ мыхъоу сыда хъугъапэри?

- Хъугъэшхуи щылэп. Шъузым иллыгъэр зы чэщы типлэ къыхэгъуалъхы, тыкыгъэгумэкыгъ, ау бырсырым loфыр нэзгъэсыгъэп. Джы нычэпэ куагъэм сэ сишъузыгъэри къаклуи къытхэгъолъхъагъ. Нэбгырипллэ а зы плэм тыхэзэрэмыгъафэ хъуи, мыгъор агъун агуагъ, шъушыпхъу агъунэклэ щылъыти, къырагъэфэхыгъ. Джары къытэхъулагъэр, - зелом, зэшитлоу къэклуагъэр къызэплъ-зэплъыжъэу рагъэжъагъ.

- Джы къэсшлагъ сыкъезыдзыхыгъэр, Хъуаджэм лажъэ илэп, - ылуи, шъузыр къахэгущылагъ.

- Хэт адэ лажъэ зилэр?

- Зилажъэр сэры, лажъэ къызыпыкыгъэр сыжэ, - ылуи шъузым, ащ щызэшлужьхи, зэшитлури кложъыгъэх.

Хъуаджэм икъэщакі

Мафэ горэм мэщытым блэкызэ, Хъуаджэм бзылъфыгъэ дахэ горэм мэщытым плуаблэхэр къычлыхэхэмэ ыутхыпкыхъу ылъэгъугъ. Бзылъфыгъэр инэу ыгу рихыгъ. Хъуаджэр куи лухагъ.

- Уилоф шлу, сышыпхъу!

- Алахъэм ынэшлу къыпщэф.

- Адэ, уизэкъо дэд, мыщ фэдиз плуаблэр зехъэгъуаеба?!

- Сыд сшлэн, къызделэн щымылэмэ.

- Зи къыбделэн щымылэмэ, сэ сыкъыбделэнба!

- Бэу дэгъу, сэ джыдэдэм джэхашъор къэспхъэнкышт, о плуаблэхэр къыхых.

Пшъашъэм псы щалъэ псынэм къырихи, тхыпхъэ дахэ тырыригъэшлыхъэу джэхашъом тыриутхагъ, етланэ джэхашъор къыпхъэнкышт ригъэжъагъ. Хъуаджэр пшъашъэм фыреплъэкы зэпыт.

Мэщытыр зéлахыжы, алэхэр ратхъакыжыынэ псынэм псы къырахынэу куагъэх, Хъуаджэм зыфэмыщылэу пшъашъэм lapлi ригъэкынынэу а чыплэм щыфежъагъ. Пшъашъэм псынэ куаор къытлупщи, клитхъугъ. Хъуаджэри ащ ыужы илъэдагъ.

«Тхъэм иунэ ар къыщысэбэнынэп» ылуи, пшъашъэр мэщытым члэлъэдэжъыгъ. Хъуаджэр зыфэягъэр арыти, ыужы итэу дычлэлъэдагъ. Мэщытым бэрэ къыщезэрэфэкыгъэх, ау Хъуаджэр клахъэрэп. Арыти, тхъагъэпцыгъэм еклужыи, Хъуаджэм мырэу ыгуагъ:

- Сэ о услэклэкыжыштэп, мухъарабэм уимыхъэри. Пшъашъэм ар зызэхехым, «о, сыдэу джы нэс сыгу къэмыкли» ылуи, мухъарабэм илъэдагъ. Хъуаджэри ащ ыужы итэу илъади, къыубытыгъ.

- Емыкы къысэмышл, егъэшлэрэ гонахыи къэмыхъ, сытлупщ! - ылуи къелъэлугъ пшъашъэр.

- Хъау, - ыгуагъ Хъуаджэм, - сэ мыхъунклэ сыкъыппэгъокыи сыгу хэлъэп, ау сыгу урехъышъ, шъузы укыысфэхъунэу сыфай. Укыыздэклонэу тхъарыло къысфэшлыри, зи ослощтэп, ащ укыемызэгъымэ, угу къысэмыгъэбгъэжъ.

Джауштэу ригъэзи, егъэзыгъэклэ тхъэлъанэ ригъэшлi, ытлупщыжыгъ. Ащ ыужым бэ темышлагъэу Хъуаджэм а пшъэшъэ дахэр къыщагъэу ишъуз.

ДЖЭНЧЫПС ІЭШІУ

Купмэ ахэхьагъэу Хьуаджэм мырэу ылауагъ:

- Олахьэ, тишгузы тегъатхъэм, тигъашхэ къэси тигъэшхырэр лэшлү.
- Ар дэдэу умыло! - зылон къахэкыгъ.
- Зышлэшъы мыхьурэр тадэжъ къэрэклү, - къызэкклэуагъэп Хьуаджэр.

Хьуаджэр къауплэкълунэу нэбгыритлү агъэклуагъ.

Хьаклэхэр Хьуаджэм унэм рищагъэх. Щысых, щысых. Къэбарэу ашлэрэри аухыгъ, шхэнхэми фаблэ хьугъэх. Ары шъхъае ланэри къахьырэп. Джауштэу хьаклэхэр бэрэ щигъэсыгъэх, гъомылэпхъэ гугъу къэбарым къыхафэмэ, алупс къечъэу мэлаклэм зэлъиштагъэх.

Пчъэр къылауахи, джэнчыпсырэ пластэрэ къырахьагъ.

- Олахьэ, бэу джэнчыпс лэшлүм! - алозэ, хьэклэ мэлэкклэлагъэхэр лъэшэу фэкклэщыгъохэу, тыралъаклэу аублагъ.

Хьуаджэри къядэлү, къядэлүи, къарилуагъ:

- Джары тэ тшхырэр лэшлү зыклэхьурэр, мэлаклэ тымылэу тагъашхэрэп.

ХЬУАДЖЭМ ИДЖЭНЧЫДЗЫКІ

Хьуаджэр мэлэжъэ зэпыт шъхъай, тхьамыклаплэм икырэп. Арыти, джэнчыдзыным хэхьанэу ыгу къэкыгъ. Джэнч бжыб иджыбэ ритакуи, ежъагъ. Кломэ-клозэ мэз горэм хэхьагъ, гъэхьунэу зэпичырэм шы лъэхьагъэ горэ итэу ыльэгъугъ. Шыр зылъэхьэгъэщтыр ыкли зыклалъэхьэгъэщтыр къыгурымылоу тлэклү пыплъыхьагъ. Мзыр ыухи, зы заулэрэ клуагъэу лы горэм лүклагъ.

- Уимафэ шлү, тхьэмэтэ маф, - ылуи, лым бгъодэхьагъ.
- Шлүклэ тызэлөкл, - ылуи, адырэми лъэшэу къыпыплъыхьэу ригъэжъагъ.
- Сыд пае мырэу укъыспыплъыхьэра?
- Ярэби, сиш нычэпэ сшлөклөдыгъ. Зыгорэклэ урихьылагъэмэ сэлө, етлани шы нэгъуаджэр хэты уигъэлъэгъуна?!

- Сэ сыкъызэрыклөгъэ гъогум зи теслъэгъуагъэп, ау уфаемэ, джэнч пфэсыдзын, сэ сыджэнчидз, - ылуи, Хьуаджэм джэнч бжыбыр иджыбэ къырихи, зэлыхэу ыублагъ. Джэнч зэлэхыгъэм хаплъ-хаплъи, къылауагъ:

- Уишы ыпэрэ лъэкъо жъабгъур лъэкъофа?
- Лъэкъоф.
- Къыте! джэнчым. А шым рыклуагъэр зэгъэшлэгъэн фае, - ылуи, Хьуаджэм ятлонэрэу джэнчыр зэлыхыгъ. Джыри тлэклүрэ ахаплъи, къыпидзагъ:
- Уиш мээпыкъо тамыгъэм ихьащырэу нэтлэфба?
- Ары, нэтлэф.

- Мы шыр зыми епхыгъэп, зи тесэп, мэзым хэт гъэхьунэм ит. Джары джэнчым къылорэр. Уишы тэрэзэу улъыхьумэ, бгъотыжыщт, - ылуи, джэнчхэр зэхитэкъожьхи, иджыбэ ритэкъожьыгъэх.

- Сэ, - ылауагъ лым, - мо чылэу къэлъагъорэм сыщыщ. О зэрэплуагъэу сиш сэрэгъотыжыри, о уиджэнчыдзыпклэ озгъэгъотын. Еблагъ тадэжъы. - Ядэжъ къызэригъотыщтыри къырилүагъ, къыригъэлъэгъугъ.

Хьуаджэр чылэм дэхьагъ, лыри шым лъыхьуи, къыгъотыжыгъ. Ллэу къэкложьыгъэм гушлом хэтэу джэнчыдзым ищытхьу чылэм хитлупщхьагъ.

Джэнчыдзым икъэбар пщымэ ягуащэ зынэсым, идышъэ лэлъынэ клөдыгъэу щытыти, джэнчыдзыр аригъэцагъ.

- Силэлъынэ къенэцыгъэр уиджэнчы къызыклыкклэ, шлүхьафтынышхо остыщт, ау къызымышлэкклэ, о пшъхъэ шлуязгъэхьыщт!

«Джы гуащэм улэкклэкыжъмэ, тлэклү бгъэшлэгъын, - гуклэ зэриложьыгъэ Хьуаджэм. - .Кло, хьурэм теплъын». Гуащэм зыфигъази, рилуагъ:

- Дэгъу. Сэ непэ тлэклү зызгъэпсэфын. Неушы щэджагъомэ адэжъ сыкъэклон, лэлъынэр зытыгъугъэри къэзгъотын.

Джэнчыдзыр ибысымы къэкложьыгъ. Чэщыр къэхьуи, гъолъыжыгъэу,

неушырэ мафэм ыгъэгумэклэу мычъыежъышъоу хэлъзэ, пчъэм зыгорэ кытеуагъ. Пчъэр луихыгъ, кыхъагъэр бзылъфыгъ.

- Ора дзэнчидзыр?

- Сэры!

- Сэ гуащэм сыриунэлут, лэлынэр зытыгъугъэри сэры. Сымыгъэунэхъу, сымылуат. Мырары дышъэ лэлынэри.

- Умыгумэкл, услоэтэштэп, умышт. Ау ори уаслорэр пшлэшт: узэрэкложыгъэм лъыпытэу тхъачэтхэм ахахъэри, лэлынэр тхъачэтыхъум егъэдыр. лэлынэр мамырым халъхъэри егъэшх, римыгъэхэу ушломыкл. Етланэ тхъачэтыхъум ыклэ пытхъ. - Джахэр фигъэпытэхи, бзылъфыгъэр ритупщыжъыгъ, ежъыри рэхъатэу жъы кыыщэжъыгъ.

Щэджагъо нэси емыжэу Хъуаджэр пчэдыжъым пщым дэжъ къэклуагъ. Джэнчыхэр зэихы зэхъум, зэбгырычъыгъэхэти, - «лофым бзэгу кыхахъэмэ сшлэрэп» - ылуи, щыбзачлэм ятлонэрэу джэнчыр щызэихыгъ.

- Ахэмэ абзэгу пысыупкышт сэ, - гуащэри кыххэгущылагъ.

- Дышъэ лэлынэр зытыгъугъэр чэтэщым исэу ело мыщ, - ылуагъ Хъуаджэм. - Джыри зэ кытел джэнчым.

Гуащэри ынэ лъы кытелъэдагъэу дэгулэзэ теллагъ. Хъуаджэм джэнчыр зэихи кылуагъ:

- лэлынэр зытыгъугъэр, гъэшлэгъонба, цыфэп, тхъачэтыхъу.

Щытхэм ажэ аукъыгъ кыралоллэн амышлэу.

Псынклэу чэтэщым нэси, тхъачэтыхъужъ тхъамыклэр кыралъэшъуи, зышлуабзым, ынэгъу дышъэ лэлынэр кырахыжъыгъ.

Джауштэу дышъэ лэлынэр кыгъотыжы, Хъуаджэм иджэнчидзыклэ агъэшлагъоу рыгущылэхэу къахэнэжъыгъ.

ХЪУАДЖЭМ ИЛЭЖЪАПКІЭ КЪЫЗЭРАИХЫЖЪЫГЪЭР

Хъуаджэр чырэу бай горэм дэжъ лухъагъ. Мафэм лоф фишлэнэу, сыд фэдэ матэ рихъылагъэми матэм из фыгу лэжъапклэу кыритынэу зэзэгъыгъэх.

Хъуаджэм мэфэ реным лоф ышлагъ. Чэщ зэхъум баир кылухыи, мырэу кыырилуагъ:

- Хъуаджэ, непэ тыгъэм пае лоф пшлагъэ, джы нычэлэ мазэм пае лоф шлэжъ, чэщ мэээгъо шлагъу.

- Сыд пае чэщым лоф сшлэна, непэ лоф сшлагъэмэ икъугъэба?! - риложъыгъ.

- Мазэр тыгъэм ышынахъыклэшъ ары, - кыырилуагъ баим Хъуаджэм.

Хъуаджэм чэщыми лоф ышлагъ.

Игъо къэси лэжъапклэм зылъэклом, зы мэтэшхорэ зы мэтэ цыклурэ зыдихъыгъэх.

- Сыда мы мэтэ цыклур зыхэтыр? - баир кьеупчыгъ.

Хъуаджэм мырэуштэу риложъыгъ:

- Мэтэ цыклур мэтэшхом ышынахъыкл. Мэтэшхор тыгъэм пае лофэу сшлагъэм илэжъапкл, мэтэ цыклур мазэм пае лофэу сшлагъэм илэжъапкл.

ХЪУАДЖЭР АТАКЪЭ ЗЭРЭХЪУГЪЭР

Клэлэ куп клэнклэхэр алыгъэу тучаным клохэзэ, Хъуаджэм луклагъэх. Клалэмэ ащыщ горэм мырэуштэу ылуагъ:

- Хъуаджэм тежъугъэшхухъашл.

- Чылэр зыгъапцлэрэм тэ сыд етшлэшъун.

- Етшлэщтыр ары. Тызэпэклэцынэу етлошт, тэ клэнклэхэр тлыгъхэшъ, къэтклэцыгъэхэу тлошт, ежъ тэдэ клэнклэ кыхын.

Джауштэу зэдашти, Хъуаджэм рауагъ:

- Хъуаджэ, тызэпэжъугъэкӀэцӀ.

- Дэгъу, тыжъугъэкӀэцӀ, - Хъуаджэр къезэгъыгъ. КӀалэхэр зэготысхьагъэх кӀэцынхэу, Хъуаджэри абакӀэр кӀиубгъукӀи тӀысыгъэ. КӀалэхэр зыкупрэ къакъэхи, кӀэнкӀэ зырыз алыгъэу къэтэдджыжыгъэх.

- Хъуаджэ, о къэпкӀэцыгъэри къэгъэлъагъу. Хъуаджэр яплъыгъ-къяплъыжыгъ. ЗэкӀэмэ кӀэнкӀэ зырыз алыгъ. Арыти бэрэ емыгупшысэу къэтэдджыжи, атакъэм ытамэхэр зериутхыпкӀэу ыутхыпкӀи, «къукъу-ри-къу-у» ылуи ишъыпкъэу Ӏуагъэ, кӀалэми ариуагъ:

- Сэ сыатакъ, атакъэхэр кӀэцыхэрэп.

- Ар хъуна?! - кӀалэмэ адагъэп.

- Адэ, атакъэ ахэмытэу чэтхэр кӀэцыхэу шъулъэгъугъа шъо?! - ариложыгъ. Ащ къыраолӀэн кӀалэмэ агъотыжыгъэп.

ЛЫМ ИКЪАХЪЫКӀ

Хъуаджэм пхъэм пылъагъэу лы къыхьызэ щаум икӀы шӀоигъо хъугъэ. Арыти, лыр пхъэм зэрэпыгъэнагъэу чэум къытырилъхы, ежъ щауикӀыпӀэм ихьагъ. А уахътэм бгъэр къауи, лыр рихьыжъагъ. Хъуаджэр псынкӀэу кӀихъушъутыжи, бгъэжъым кӀэлъыкууагъ:

- Е-э, зиунагъо бэгъон, сьд емыкӀу пшӀэрэр? Лыр тымыхьымэ, тэ шъузым тыригъэхъажыщтэп.

Хъуаджэм ылуагъэм зи ишлуагъэ къэкӀуагъэп. Лыр ыхы, бгъэжъыр быбыжыгъэ.

Хъуаджэм ыпакӀэ лалэу къэкӀожызэ, лы горэм ежъ къызэрихьыщтыгъэм фэдэу лы ыхъэу, лыр зыпылъ пхъэр ытамэ къышӀохэщэу ылъэгъугъ. Арыти, лым ыкӀыбкӀэ къекӀуашъи, лыр пипхъоти, «къуагъ-къуагъ» - ыломэ ылэхэмкӀэ тэмаозэ, Хъуаджэм кӀитхъугъ.

Хъугъэр къыгурымылоу лыр къызэтеуцуи, Хъуаджэу зыӀуезыгъэлъэсыкӀыжыӀрэм кӀэлъыджагъ:

- Е-э, зиунагъо бэгъон Хъуадж, сьд пшӀэрэр? Лыр тымыхьымэ, шъузым тыригъэхъажыщтэп!

- Е-э, а дэдэр тӀозэ тэри тил ахыгъ. Зи ащ бгъэшӀэгъон хэлъэп. - Лыр кӀэлъыплъэзэ, лыр ыхы, Хъуаджэр кӀожыгъэ.

КЪЭБЫМРЭ ЛЭГЪУПЫМРЭ

Хъуаджэр гъогу тетэу мэлахъо горэм ӀукӀагъ.

- Бэхъуапщи! - ылуи, Хъуаджэр мэлахъом дэжъ Ӏухьагъ.

- Тхъауегъэпсэу, къеблагъ, сиунэ ины, нэбгырэ мин пчъагъэ чӀэфэщт, - ылуагъ мэлахъом.

- Тыдэ щыла ащ фэдизэу унэ ин шӀагъор? - кӀэупчӀагъ Хъуаджэр. - Зысплъыхьэмэ, мы гъошъум оц нахъ ин ислъагъорэп.

Мэлахъоми зызэрэшӀогубзыгъэр къыхэщэу, къылухьагъэр ыумысыи мурад Ӏлэу кыӀуагъ:

- Сэ сымэлахъу, уашъор сиунашъхъ, чыгур сиджэхашъу. Ащ нахъ унэшхо гъошъум иплъэгъуагъэмэ къало.

Мэлахъор къенэкъокъу зэрэшӀоигъом Хъуаджэми гулъытагъ, ащ фэдэти ежъыри зыфаер, мэлахъом зыфигъэзагъ:

- А гъошъушхом шӀэгъо Ӏаджи иплъэгъуагъэу къычӀэкӀын, о плъэгъугъэмэ анахъ шӀагъор къысфалу.

- Боу ослон, - ылуагъ мэлахъом, бэри зэримыгъэжэжъэу къыригъэжъагъ. - Мафэ горэм щэджэгъо тыгъэнэстырэу мэл минитлоу згъэхъурэр зычӀэзгъэтӀысхъан жъау

горэм зыфэсплыхьэзэ, зы кьэбышхо горэ хьасэм хэсэу слъэгъугъэ. А кьэбым ижъау мэл минитлоу сызыпэтыр чъэгъэзыхьы, ар ялэтысэу тыгъэнэстыр уахътэр цырызгъэхыгъ. Ащ нахь шлагъо сэ сырихьылагъэп. Джы о кьыохъулагъэмэ анахь шлагъор кьысфэуат.

- Сэ кьысэхъулагъэмэ анахь шлагъор, - ылуи, Хъуаджэм кьэбарыр кьыригъэжъагъ, - мафэ горэм гъогу сытехьагъэу чылэ горэм сызыщынэсыным цыфыбэ дэдэ кьэтэкъоклыгъэу зы ин гори щылъэу слъэгъугъэ. Мыр зилэужыгъор зэгъэшлэн сьуи, дэслонтлэхьы, ахэмэ сяклотлагъ. Сынэсымэ, слъэгъурэр гъэшлэгъоны: нэбгырэ минитлу ыкыбклэ щытхэу, ащ фэдиз ыклоцл итэу лэгъупышхо ашы. Ащ нахь сшогъэшлэгъон сэ слъэгъугъэп, - ыуагъ Хъуаджэм.

- Ащ фэдэ лэгъуп хъурэп, ащ фэдиз зиинагъэм сьд рагъэжъон?! - ыштагъэп мэлахъом.

- Ащ фэдэ лэгъуп щымылэмэ, а кьэбышхоу зыфэпъуагъэр сьдклэ ябгъэжъоцта адэ?! - ылуи, ыумысыгъ мэлахъор.

«БГЪУМИ ОРЭБГЪУ...»

Чэщым чъыеу щылъэзэ Хъуаджэм пкыхь елъэгъу: зыгорэм сомибгъу кьыреты.

- Сых, Хъуаджэ, тхэм кьыуитыгъэ былым, сыкылылэбэжърэп.

Ау Хъуаджэм шломакл, нахьыбэ кьылихы шлоигъоу ишъыпкъэу енэкъокъу.

- Хъау, сомибгъур маклэ, сомипшл къэшлы, - ело. Къызэущым, зи щылэп, зы соми кьыратыгъэп, плэу зыхэлъыр. ылэбэбахьы, зи кьызылэкълэмыфэм, ынаплэ зэтыриплэжы, ылэ ыщэизэ, кьылуагъ:

- Кло, хъугъэ, бгъуми орэбгъу, къаштэ.

ХЪУАДЖЭМ ИЧЭМХЪОЖЬЫКІ

Хъуаджэм ичэм ыхъожьынэу ермэлыкъым ыщагъ. Чэмым нахь чэм лъэпкъ дэгъоу, нахь щашлоу кьыригъахьынэу зэрэлъыхъурэр зэклэмэ арилощтыгъ, ау хэты ичэм дэгъу кьыуитынышъ, чэм дэй плыхын, ащ фэдэ ымыгъотызэ чэщ хъу фежъагъ. Етланэ Хъуаджэм ыгу кьэкълэдыгъ фэмыхъожьынклэ. Джауцтэу ышлэщтыр ымышлэу хэтзэ, тэнэ цыкълу горэ кьырищэклэу Хъуаджэм зылл горэ ылъэгъугъ. Екълуаллэ еупчыгъ:

- Мы уитанэ чэм лъэпкъ дэгъуа? Адрэм кьыриложьыгъ:

- Сэ ситанэ фэдэу чэм лъэпкъ дэгъу тэ укълуагъэкли бгъотыцтэп!

- Адэ ащыгъум тызэгъэхъожьба! Сэ сичэм остын, о уитанэ сэ кьысэт, - ылуагъ Хъуаджэм.

- Хэт сьд кьытырилъхъащт, - ылуи танэр зиер Хъуаджэм кьызеупчлым, Хъуаджэм мырэу риложыгъ:

- Телъхъэ-техынчэу тызэхъожьыщт. Арэуцтэу чэмыр тэнэ цыкълуклэ ыхъожьыгъ. Ар зылъэгъугъэ горэ кьылухьы Хъуаджэм дэжъ, мырэу кьырилъуагъ:

- Хъуаджэ, мы тэнэ од цыкълур сьд пшлынэу пцэфыгъэ, мыкы ебгъэшхырэри уизэрар, пшлухэллэхъажьын нахь, пфыхэщыжьынэп, ау зыхъуклэ, тызэгъэхъожъ, мы мэл гъэлъэхъу пцэр шлагъор остын, мыщ клэпэу пытым ыуасэп уитанэ одцыкълу.

Арэуцтэу кьызрелом, Хъуаджэр егупшыс-егупшыси «мыш кьысилорэр шъыпкъэ, мы тэнэ од цыкълум нахьы нахьышлу мэл гъэлъэхъу шлагъо сфэу сьдэхъажьымэ», - ылуи рихъожьыгъ.

Хъуаджэм танэр мэлыклэ зэрихъожьыгъэр зылъэгъугъэ пэлуащэр Хъуаджэм дэжъ кьылухьы, мырэу кьырилъуагъ:

- Хъуаджэ, мы мэлыжъ одыр сьд пшыщт, ащ нахьы нахьышлу, мэкъуао укълэми пщыгъын, чылэм удэтыми пщыгъын, тыдэ укълуагъэкли ущыуклытыхъанэп, мы орзэ пэло шлагъор остын, мы уимэл од кьысэтри.

- Шъыпкъэ, орзэ палор псы ебгъэшъоцтэп, бгъэшхэщтэп, бэклаи шлагъэ орзэ

пало сщэфымэ зысшлоигъуагъэр, сфызэпыгъафэщтыгъэп нахь, - ылуи, орзэпалор кыылихи, мэл гъэлъэхъор рити, орзэпалор кызышилъи, Хъуаджэр къежъэжыгъ.

Къэкложьзэ, псыхъоу яхэгъуашъхъэ реклоклэу пхъэзэкъо лъэмыдж зытелъым кыитехъажыгъэу кыиклыж пэтзэ, жыхъарзэр кышъхъащылъади, орзэ палор жым рихъыжи, псыхъом хидзи, псым ыхыгъ. Хъуаджэм кхъуулагъэр лъэшэу шлошъхъаклоу, ышъо пычъыжыгъэу, гукъэошхо зэрилэр ынэгъу клэплъагъоу унэм кыхъажыгъ. Шъузыр Хъуаджэм кыизеплъым, кыышлагъ зыгорэ кыызэрехъулагъэр.

- Сьд, Хъуаджэ, кыюхъулагъэр, гухэклэу уилэр?- ылуи, кьеупчыгъ.

- Сэ кыисэхъулагъэр тхъамыклагъу, чэмымклэ схъожыгъэ орзэ палор псым ыхыгъ.

- Чэмыр орзэпалоклэ ахъожъа? - зэхихырэр шлогъэшлэгъон.

- Апэ чэмыр танэклэ схъожыгъэ, танэр мэл пщэрклэ схъожыгъэ, мэлыр орзэ пэлэ дэгъуклэ схъожыгъэ, ау палор жым ссичи, псым ыхыгъ.

- Юфэп, Хъуадж, о пшъхъэ псаоу къэпхъыжыгъэмэ, а чэмыр зыхыгъэ псым, ори уихын ылагъэмэ ылъэкыни, тыщылэмэ чэм дгъотыжын, - ыгуагъ Хъуаджэм ишъуз.

ХЪУАДЖЭР ИПШЪАШЪЭ ЗЭРЭЩЫТХЪУГЪЭР

Хъуаджэм пшъэшъэ дэхэ дэдэ илагъ. Мафэ горэм Хъуаджэм ипшъашъэ псэлъыхъохэр кыфэклуагъэх.

Яшыхэр шышлолум рапхи, хъаклэщым псэлъыхъохэр ихъагъэх. Пшъашъэр арагъэцагъ. Пшъашъэм псэлъыхъоу кыфыкыоклыгъагъэр зылэу хэгъэгум исыр арыгъэ. Хъуаджэм ипшъашъи ухэтыми «кыбдаклэмэ угушлэзэ къэпщэн» зыфалорэм фэдагъ. Сьд фэдэ джэгъу клуагъэми - мэфибл джэгуми, мэфищ джэгуми - дахэр кыыхыщтыгъэ, щытхъоу фалощтыгъэр зэхимыхыгъэу хэгъэгум цыф кынэжыгъагъэп. Арары мы лы дэгъур Хъуаджэм ипшъашъэ дэжъ къэмыклэмэ мыхъунэу, ар шъузклэ ымыгъотымэ мыхъунэу зышлыгъэр. Калэм мырэуштэу ылощтыгъ:

- Сьд фэдиз нэчахъуасэ алуагъэми есымыгъэхъумэ, щызгъэклэщтэп.

Пшъашъэм епсэлъыхъуагъ, пшъашъэри клалэри зэфэехэу зэзэгъыгъэх. Нэчахъуасэм зынэсыхэм пшъашъэр къэуклытагъ, ащ зи кырилолэн ышлагъэп. Ау клалэр шломыкыхэ зэхъум, пшъашъэм мырэу кылуагъ:

- Нэчахъуасэр Юфэп, псэогъу сызыфэхъуштыр ары сэрыклэ лъаплэр, тызэгъурылоу, гуклэгъу зэфэтшлэу тыщылэмэ, джары былымыр.

- Хъау, арэп сэ клорэр, адыгэмэ джы нэс яхабзэу кыырыклуагъэр орырэ сэрырэ зэпидгъэунэу хъуштэп, етланэ сэ нэчахъуасэу пфэстыштыр орэп ныла зэстыштыр, уянэ-уятэхэр арых нахь, ахэмэ уаплугъ, уалэжыгъ, сэ ахэмэ ясты икъуни сил, сэ кыисфэнэщтри орырэ сэдрэ тфэхъушт, ащклэ укъэмышт, къало, къэмыломэ гухэклэ гүзэгъабгъэ кыхэкышт, - ылагъ клалэм.

- Ащыгъум, кло тьанэ-тьатэхэр арымэ нэчахъуасэр зэшъутыштыр, ахэмэ шъуяупчлэ зэрыразэхэмклэ нахь, сэ сшлэрэп, - ылуи кызелом пшъашъэм, купмэ игъоклэ зэдашти, псэлъыхъомэ ащыщэу нэгъырищ зыхагъэкли, унэшхом агъэклуагъ.

Клуагъэхэр Хъуаджэм еупчыгъэх:

- Уипшъашъэ пае нэчыхъэ уасэу кыуитымэ пшлоигъор къало. Уипшъашъэ зыщэрэр клэлэ шлагъу, бай, ушъхъамыс, былым кыхыхынэу икъун мылкъу ил.

Хъуаджэм ыгу къэклыжыгъ чэмэу ащэрэм зэрэщытхъуштыгъэхэ гушылэхэр. Ежъ ыпхъуи щытхъу шлоигъоу мырэуштэу арилуагъ:

- Сэ сипшъашъэ шлуагъэу хэлъ пстэури шъо шъушлэрэп, ащ нэчыхъэу кылышъутырэмклэ шъуклэгъожыштэп. Ар бэу бгъашлу, зипэшъэ лъфэн, мээз заулэ нахь лъфэнклэ илэжэп, зылъфэклэ щэу кыыклэлыштыр зэрэхъаблэ афэхъушт,

- ылуи, Хъуаджэм лэягъэу щылэр зэкӀэ ипшъашъэ пилухъэу ригъэжъагъ, щэтхъоу ылозэ.

Хъуаджэм ылохэрэм пшъашъэм яни къагъэгумэкӀи, къахэгущылагъ:

- Хъуаджэ, сьд шъыу пӀорэр?! Ащ фэдэ пшъэшъэ нэрылэ-псэрылэм ралуалӀа?

Ары шъхъае, шъузыри къэгущылэгъу ригъэфагъэп, ыпэрэм нахыи нахь ригъэхъоу зэхъум, псэлъыхъомэ залэти, икӀыжъыгъэх. ХъакӀэщэу къызэрыкӀыгъагъэхэм кӀожъыхи, псэлъыхъом ралуагъ:

- НекӀожъых, тыжъугъэкӀожъых. Хъуаджэм тыкъезэгъыгъах.

Щагум къызэрэдэкӀыжъхэу Хъуаджэм къарилуагъэхэр псэлъыхъом ралоужыгъэх.

- Ащыгъум тинасыпы къыубытыгъ, пшъашъэ тэщэу тӀозэ, шъуз гъум тцагъэемэ, ныбжъырэ цӀэлужь тыхъуныгъи, - ылуагъ псэлъыхъом, иныбджэгъухэми ащ даштагъ.

Пшъашъэу лажъэрэ хъакърэ зимылэм ынапэ джауштэу Хъуаджэм тырихыгъ.

«ЩЫДЫР ЮФЭП, СЭ СЫКЪЭЖЪУГЪЭУЦУЖЬ!..»

Хъуаджэм щыд горэ къыщэфыгъэу къэкӀожъызэ, щыдым ылъапэ ригъанэу къыфэмыкӀо хъугъэ. Сыдигъуи щыдыхэр шъхъахынэх, шлурышлукӀэ илыягъэу елӀэкӀоныштхэп. ЕтӀани зэсэгъэ чӀыплӀэм къыблӀэпфы хъумэ къызэтеуцоу фежъэ. КӀо, щыдыр къыфэмыкӀуахэ зэхъум, щагу горэм дахыи, нью горэм щыбжъый хъаджыгъэ къыӀихыгъ. Къыхыи, щыдым ыпхэкӀ ритэкъуагъ. Емыбжъыбжъы хъуна, щыбжъый стырыр ебжъыбжъы зэхъум, щыдым кӀилагъ. Мачъэ, мачъэ, Хъуаджэр къыщинагъэу ичъэ регъэхъу, кӀэхъан ылӀэкӀырӀэп.

«Арэу чъэры уишлыштмэ, сеплъын» - ылуи, ежъ Хъуаджэми, къызэтеуцуи, щыбжъый хъаджыгъэр ыпхэкӀы тыригъэутысагъ. Умычъ, плӀэкӀымэ! Хъуаджэми кӀилагъ, ыпхэкӀ щыбжъыим рестыкӀы, мычъэ хъуна! Щыдыр ыпэ ит, ежъыри кӀэхъэ-кӀэмыхъэу лъэчъэ.

Шъофым иты цыфхэм къалъэгъуи, къапэгъочъыгъэх. Хъуаджэм ищыд къаубытыжъынэу зыфежъэхэм, арилугъ:

- Мардж! Щыдыр юфэп, сэ сыкъэжъугъэуцужь!

ХЭТЫ ИШ ШЪХЪАПХЪЭМ ДЭКӀОЯГЪЭР?

Хъуаджэм дышъэ тӀэкӀу илэти, шлуатыгъункӀэ щыни гъэылтыплӀэ къыфимыгъотэу бӀэкӀаерэ пылтыгъ. Шъхъапхъэ кӀахь горэ щагум дӀэлъэу зелъэгъум къыштагъ.

«Дышъэр чысэм истэкъон, мы шъхъапхъэ кӀахъым ышъхъапэ пысшӀэн, шъхъапхъэ кӀахъыр ежъ-ежъырэу къэкӀыгъэм фэдэу чэу лъапсэм изгъэуцони щэрэт. Мыщ фэдиз зилъэгагъэм зи дӀэкӀоен ылӀэкӀынӀэп. Бзыу гъащтэ фэдэу хъэдэныжъ гори къесщэкӀын, хэт ущ еӀэн!»

Джауштэу ышӀи, дышъэ чысэр пилъи, шъхъапхъэ лъагэр чэу лъапсэм ригъэуцуагъ. ПчӀэдыжъ къэси, Хъуаджэр къызытӀэджыжъырэм макӀошъ, шъхъапхъэ лъагэм дӀэплъые. Чысэр зэрэпылбагъ. ГумэкӀыгъо щылӀэп. Пчыхъэри еплъы, пылбагъ.

БӀэкӀае щышлагъэу Хъуаджэм хъакӀэхэр къыфӀэкӀуагъэх, зы пакӀэ кыкӀыгъэх, чылэм щыщ лӀы бӀэкӀае ахэми къалъыкӀуагъэх, зыгорэм хъакӀэ къыфӀакомэ зӀрашӀы хабзэу. Зэхэсхэзэ, гущылӀэкӀэ купмэ къахэхъагъ: анахь унэгъо фӀэшлыгъэу, мылӀку зилӀэу дӀэсхэм ацӀэ къыралоу. Ау зыцӀэ къыралохэрэм Хъуаджэр къахӀэфагъэп. ШӀошъхъако хъугъэ: щыгъу-плӀастӀэкӀэ дӀэгъу, нӀагуихыгъ, ныбжъи къогъу къохъажъыгъэп, илэр иланэ телъ, зилӀэу зыфалорэмэ ашхырэр ешхы, ащыгъыр щыгъ. ИцӀыфыгъэкӀэ апшъ, иакъылкӀэ кӀэхъанхӀэп, сыда ахэр зэрэнахь дӀэгъухэр? Шъыпкъэ, мӀл лӀхъугъи, шы лӀхъугъи илӀэп, ау цыфмэ алъытӀэ. Арыти, фӀэмыщылӀэу къарилугъ:

- Мы къуаджэм баеу дэсэу зыцлэ къешъулаагъэхэм сэ санахь бай, арымэ зыфашъуларэр.

- Хъуаджэ, ар плоу зыми зэхемыгъэх, къыбдэхъашхыных, - ылаагъ ащыщ горэм.
- Сыда о уилэр? Зы щыд, чэмитлу, шъошэ зэщылъэгъу. Кэгъаз-гъэзэжъ.

- А унагъоу зигугъу къэшъушыгъэмэ сэ дышъэу силэм фэдиз илэу ахэтэп. Ахэмэ мэл лэхъогъоу ялэр зэклэ сыфаемэ сщэфын слъэклын, ау сищыклагъэп.

- Тэдэ къипхыгъ о дышъэ?

- Тхъэм къыситыгъ, цыфмэ ахэзгъотагъ. Шъуфаемэ, неклох, унэм тижъугъэкли, сидышъи шъозгъэлъэгъун.

Хъаклэхэр унэм рищыхи, чэу лъапсэм иты шъхъэпхъэ лъагэу чысэр зыпылъагъэм рищэлаагъэх. Шъхъапхъэр къычлитхъи, чысэр къыппхыгъ. Ышъхъэ ытлати, зырегъаплъэхэм, дышъэм ычлплэклэ шыцоир изэу алъэгъугъ.

- О сыхъаклэхэр, сэ къэзгъэшлагъэм мыщ нахь шлагъо слъэгъугъэп. Мы чысэм дышъэу илър зэрахыгъэр сэ згъэшлагъорэп, сифэшъуаш, ау мыщ фэдиз зилъэгъгъэ шъхъапхъэм дэпшыи шагум щиклыгъэ шыр ары гъэшлэгъоныр. Ар юфэп, шыцоири дышъэ хъужыгъэу сэ шъозгъэлъэгъужыын, - ылуи, ытлупщыжыгъэх.

«ЗЭРЕСТЫЖЫШТЫР ЫШАГЪЭШЪ МЭГУШЮ...»

Хъуаджэм зыгорэм чыфэ къылихи, ритыжыын ымылъэклызэ иплалъи блэклыгъ, охътаби щышлагъ. Римытыжыыхэ зэхъум, чыфэр къезытыгъэ лым къырилуагъ:

- Хъуаджэ, джы сыкъызыклорэм сичыфэ къысэмытыжымэ узэрэсыуклыштыр осэло.

Мафэ горэм лыр шагум къыдахъэу Хъуаджэм ылъэгъугъ. Унэм гутлапчъэ хэлъыти, члэклыгъ, лыр кыхъэмэ «ермэлыкъым щыл» елу, ылуи шъузым къыфигъэпытагъ.

Лыр унэм кыхыи, бэщ тларкъор зыклигъакъуи, къэуцугъ.

- Тыдэ щыл Хъуаджэр? - ылуи, шъузым къеупчыгъ.

- Ермэлыкъым клуагъэ, - къырилуагъ.

- Сыд къышлэшт? Ыщэн илэп, къызэрищэфын илэп.

- Акэцаклэ кыхышшт.

- Акэцаклэм сыд ришлэшт?

- Акэцаклэр ыпхъэни, кыхэклэу игъэтлысхъэгъу зыхъурэм дихыни, урамым тыригъэлыстэштых акэцэ чыг цыклухэр. Ахахъоу къэцпанэ зыхъухэрэм, мэлэу урамым къыдафыхэрэмэ зыцахъозэ, хъоеу цыр къыпанэшт, етланэ цыр къыпытхыни, ермэлыкъым ыхыни ыщэшт, ахъщэу клихырэр, зыгорэм ичлыфэ телъышъ ритыжышшт.

Лым ыгъэшлагъоу ылэгущъохэр зэриутэклэу щхы зэхъум, Хъуаджэр нэтлапчъэм къычлэкли, шузым къыбгъодэуцуи, къылуагъ:

- Зэрестыжышшт шъыпкъэр ышлагъэшъ, мэгушю.

«ОРЭБЫГЪУ ФАЕМИ, ЩЭ КЪЫКІЭРЭКИ...»

Хъуаджэм чэм къыщэфынэу ермэлыкъым клуагъэ. Чэмэу къыращэлаагъэхэм ишъыпкъэу ахэлъыхъухагъ, къуаджэм дэт чэммэ анахь дэгъу къыщэфын ихысапыгъ. Къыщэфыгъ ыгу зэлугъэр, инэу, пщэрэу, теплэ дахэ илэу. Къыфи, къэкложыгъ.

Ягъунэгъу лыжъэу чэм дэгъур зыфэдэр къезылон зылъэклыштым лъыклуи, ригъэлъэгъунэу къыщагъ.

- Ермэлыкъым къыращэлаагъэхэм мыщ нахь сыгу зэлун ахэслъэгъуагъэп, итеплъэклэ лъэшэу лъэгъупхъ, щашло хъунклэ сэгугъэ, кло, еплъыри, ори къало, къызэрэпщыхъурэр, хэшлык ин фыуилэу ало...

Лыжтыр фэнэшъушъо хъужыгыъэу шытыти, зиуфи чэм школым зыклэлабэм, Хъуаджэм кыщэфыгыъэр мы-чэмэу, быгъоу зэрэщытыр кышлагъ.

- Хъуаджэ, алахъэм семыукли, унэшъугъа? Мы къэпщэфыгыъэр чэмэп, быгъу нахъ! Чэм щэф укыагыъэу быгъу къэпфэу укъэкложьы хъуна! Ащ фэдэ цыф ешла!? - кыегыигъ лыжтыр.

- Ар юфэп, орэбыгъу фаеми, щэ кыклерэкли! - ылагъ Хъуаджэм.

ХЭТЭЖЪЫАПЧЪЭР

Гъэмэфэ мафэу Хъуаджэм янэ псыхъом гыклакlo клон фаети, чэтхэр хэтэжъыем дэхъанхэм шыщынэу Хъуаджэм кыфигъэпытагъ:

- Сэ гыклакlo сэкlo, псибл уилэмэ лусхын, хэтэжъыапчъэм уфэмысакъымэ. Оры .заслорэр, зэхэоха? Хэтэжъыапчъэм фэсакъ! - кытыригъэпытыхъэу пчъагъэрэ кырылагъ.

Хъуаджэм янэ псыхъом кыагыъэ гыклэнэу. Хъуаджэр лэгум кыдэнагъ. Хъуаджэр янэклэ дэгъугъэ. Дэгыклэ шлоигъу шъхъаклэ, унэшъо пытэ кыфашлыгъ. Арыти, егупшысагъ: «Сэзэщы цагум сьдэт, сьлофэп, сьдэлъэп, фэбэшху, тьни сьдэгыклэн, сишъагыъэ еклын, мыхъуми сэри псым сыкыыхъан. Къэлэпчъэжъыеу кызыфэгумэклирэри зьдэсхъын».

Къэлэпчъэжъыер кыыхихи, ыкыб рилъхыи, Хъуаджэр псыхъом кыагыъэ.

- Тьн, псыми сыхъан, ори сьбдэгыклэн сьуи, сэри сыкыэкыагыъ, - рилагъ.

- Тхъэм тигъэунэхъуи, хэтэжъыапчъэр сьдэу хъушт?

- Умыгумэкл, тьн, хэтэжъыапчъэу узьтегулыхъырэр мары кыздэсхъыгъ, зи ар зьдэхъун шылэп, тапашъхъэ илъ, - ылагъ Хъуаджэм.

«СЭ СЫЗЭПСАУМ...»

Хъуаджэр пхъэшлы кыагыъэу куамэм тетэу кыыриупклэхьизэ шыу горэ блэклыти, кырылагъ:

- О Хъуадж, укыефэхьшт, куамэу узьтетыр кыыгооупкыи.

Хъуаджэм зи ылагъэп, шыури блэклыгъ. Игъо къэси, куамэр кыызгуеупкыим кыефэхьыгъ. Шыум лъежыи рилагъ:

- Сыкыызэрефэхьштыр къэпшлагъ, ащыгъум сьзщылэщтыри кысэмыло хъуштэп.

- Сьд фэсшлэн, мыдрэр нэрылъэгъути ослыагыъэ шъхъаклэ, - ылагъ шыум, ау шлоклыгъэп.

- Кло, ащыгъум, къедэлу: уищыд хьылъэ теплъхъанышъ уежъэшт, укложэ щэ ар лъэпэошт. Ящэнэрэ лъэпэогъум укыщэфэхьини уллэшт.

Хъуаджэм ищыд хьылъэ зэпедзэкл тырилъхыи, ежъагыъэ мэзым пхырыкыизэ, апэрэу шыдыр лъэпэуагыъэ. «Ыхъы, сыхъадэгъу къэблагъэ» - ылагъ. Ятлонэрэм зэлъэпаом, «къэсыгъ» ылуи, зигъэхъазырыгъ. Ящэнэрэм: «Ялахъ джэнэт гъогу тытегъахъ!» ылуи зыкыыридзыхыгъ. Зигъалли, гъолъыгъэ. Шылъызэ тыгъужъхэри къеклухи, ищыд зэлэтхъыгъэу ашхы, Ари елъэгъу. «Джары, зышъхъэ шымылэм ищыд хъэмэ ашхы зыкылауагыъэр цыфмэ. Шъыпкъэ сэлэ, зи цыфхэр хэукъохэрэп».

Шыдым икыупшъхъэ-лъашъхъэхэм тыгъужъхэр ахэшхэхъыжъхэу, хъуаджэри ллагъэу шылъэу шыу куп кыырихъыллагъ. «Алахъ-алахъ, хъугъэр тхъамыклагъу, Хъуаджэр шылэжъэп» алуи, шыпхъаблэ ашли, «хъадэр» кырахъыжъэжъыгъ. Къэкложьыхэзэ, псыхъом кыылухъажъыгъэх. Кыыхэхъагыъ. Икыгъо кыыфамыгъотэу бэрэ кыыдауахъыгъ. Зи амал кыыфагъотырэп, пшъыгъэх. Рапэсын амышлэу бэрэ егупшысагъэх, илэп икыгъо. Хъуаджэр езэщыгъ шылъызэ. Фэмылъэкыжъэу кыызэшлотысхыи кыарилагъ: «Ярэби, зи клонэп сьлагыъэ шъхъаклэ сфэлъэкырэп, сэ сьзэпсаум моц дэжъым сикыщтыгъ, псым кыыхахъомэ, ащ дэжъыр анахъ щэндж»

ылуи, аригъэлыэгъугъ икыгъор. Агъэжъажи Хъуаджэр псым хадзи, шыухэр ягъогу техъажьыгъэх.

Хъуаджэр кыхэсыкыжи, ядэжъ къэкложьыгъ.

МАЗЭР ПСЫНЭМ «КЪЫЗЭРЭРИХЫЖЬЫГЪЭР»

Чылэм кыхэкыжи, яшагу кыдэхъажьыгъэу Хъуаджэр псынэм иплъагъ. Зеплъэм мазэр псым кыхэщэу рилъэгъуагъ. «Тыу алахь урсын, кытэхъулагъэр тхъамыклагъу, тимэзэ нэфэу тидунэе къэзыгъэнэфырэр псынэм ифагъ» ылуи, мэкъэ лъэшкIэ кууагъэ, псынклэуи лъэуе зэригъэгъоти, псынэм ихъагъ, псым хэлэбагъ, химыгъуатэ зэхъум, чIихъэгъакъомэ ылуи, зычIигъэуагъ, ау хигъотагъэп.

Ащ фэдизым куо-хъаум къечъэгъэ цыфхэри къэсыгъэх, Хъуаджэм къехъулагъэмкIэ къеупчIыгъэх.

- Чылэм сыкыхэкыжыгъэу сыкъэкложьызэ, сыгу кыридри, псынэм сиплъагъ. Псынэу сызэрыплъагъэм мазэр псым ытхъалэу илъэу ислъэгъуагъ. ГузэжъогъукIэ сыхы, мэзэ тхъамыклэр кысхыжыгъ. Морары, шъушIошъ мыхъурэмэ, шъуеплъ, зэрэпсау-таоу ошъогум ит.

- О-уиу, мы ти Хъуаджэ кытфишлагъэр, ары мыхъугъэемэ, мазэ тимылэжъэу, чэщ шIункIым тыхэтэу тыкъэнэщтгагъэ.

- Адэ джары сэри кызыкIисхыжыгъэр. Псым сигъэшъугъаломи, тимазэ къэзгъэнэжыгъ.

ЩЫДЫР ПСЫ ЕЗЫГЪЭШЪОЩТЫР

Хъуаджэмрэ ишъузрэ зы щыд ялагъ. Егъэшъогъу-егъэшъогъоу ар псы рагъашъоштыгъэ. Ау ари Хъуаджэм шIобагъ, шIокыныгъ. Пчэдыжъым жъэу къэтэджнынышъ, щыдыр псы ригъэшъоныр. Хъуаджэм лъэшэу иджэгъуагъ. Арыти, ишъузы рилуагъ:

- О шъуз, мыгущылэ-мыгущылэ тызэдегъашI. Апэ къэгущылэрэм щыдыр ренэу псы ригъэшъошт.

- Хъунба, арэу пшIоигъомэ! - ылуи, шъузыр къезэгъыгъ.

Мыгущылэхэу щысыхэзэ, езэщыгъэти, шъузыр тIэклүрэ кыщысынэу гъунэгъумэ адэжъ кIуагъэ. Мыгущылэ-мыгущылэ зэрэздешлагъэхэр гунэгъу шъузым рилозэ, кIалэмэ зэхыхыгъэ. Зызэхыхым, кызэрэугъоихи, къакIохи, унэм кыхъагъэх. Унэм кыхъэхэи, Хъуаджэм икъамыщи ипалуи ашти, икыжыгъэх. Хъуаджэр яплъэу щысыгъ нахъ, зы гущыи арилуагъэп. Гъунэгъумэ бэджынэ ашыгъэти, шъузыри къахъэклагъ, Хъуаджэми кыфарагъахыгъ. Пшъэшъэжъыеу бэджынэр къэзыхыгъэр унэм кызехъэм, Хъуаджэр пIэклорыгум исыгъ.

- Хъуадж, ма мыр шхы, - ылуи, пшъэшъэжъыем бэджын стырыр Хъуаджэм ыпашъхъэ ригъэуцонэу зыфежъэм, унэм рахыгъэмэ ягугъу ышIы шIоигъоу пкъэужъыеу къамыщыр зыпылъэгъагъэмкIэ Iэ ышIэу, етIанэ ежъ ышъхъэ еIэжъэу зеублэм, «Бэджынэр кыистекI» кыреIоу пшъэшъэжъыем кыщыхъуи, бэджынэ стырыр Хъуаджэм кыырикыхыгъ.

Пшъэшъэжъыем къэбарэу ыхыжыгъэмкIэ шIу зэрэмышъугъэм гу лъити, шъузыр гүлэзэ къэкложьыгъ. Унэм кызехъажъым, илIы бэджынэр кызэретIэIэхырэр ылъэгъугъ.

- Е-э, Хъоджэ битэмал, укъэгущылэн пае бэджынэ стырыр кызэрэбгъэкыыхыгъи! - ылуи, телъэкыхъанэу IэплъэкIыр кызештэм, Хъуаджэр кызыщыхъушъути, кыырилуагъ:

- Шъоурэ тхъурэклэ сыхэлэжъ! Укъэгущылагъ. Щыдыр псы зэрэбгъэшъонэу зыгъэхъазыр!

«КЪЭЛАПЧЪЭМКIЭ КЪЫДАХЪ!..»

Хъуаджэм ищагуи ихати чэу алулгыгъэп, арыти гъогушхо рашыкыгъ.

Чылэм зыхахъэкли елъэгъу, нэмыкӀхэм яцагухэр къэшлыхагъэх, къэлапчъэхэри ахэлтых, цыфхэри къэлапчъэхэмкӀэ адахъэх, къадэкӀыжых.

- Хъунэп, гъогу тырашыкыгъап, къэлапчъэ горэ тицагу хэтлхъан нахь, - ылуи, Хъуаджэм къэлэпчъэ дэгъу ыгъэуцугъ, цагур чэукӀэ къызэрэмышлыхагъэу. Къэлапчъэр ыгъэуцуи, сэхыр ригъэчъэжыгъ, хъали дидзэжыгъ.

А юф заулэр зэшлуихи, унэм ихъажыгъэу исзэ, зы шыу горэ ядэжъ къыдэпсыхагъ. Хъуаджэр къикӀи, шыум пыплыхыи-къыпыплыхъажыи, мырэу рилуагъ:

- Еблагъ ослошт шхъае, ухъэкӀэ тэрэмэ сшӀэрэп.

- Сыда ар зытеплухъэрэр?

- Адэ утэрэмэ, сьд пае къэлапчъэмкӀэ цагум укыдэмышагъ?

- Къэлапчъэм сылыгъэхъунэу чэу слъэгъугъэпти, сыкъызэрэкӀорэм тетэу сыкъыдэхъагъ, - ылуагъ хъакӀэм.

- Чэу зэрэлумышыр зылъэгъугъэ нэшхуитӀумэ мы къэлэпчъэшхор алъэгъу хъуштгъагъэба! - Хъуаджэр мэцӀацӀэ. - Сэ къин мыгъуае пыслъагъоу мы къэлапчъэр зыкӀэсшыгъэр сьд пшӀошыра? Цыфхэр къырыдэхъанхэу, рыдэкӀыжыи хэу ары. КъэлапчъэмкӀэ къыдэмышагъэр сицагу тэрэзэу къыдэхъагъэкӀэ слъытэцтэп.

ХЪУАДЖЭМ ИГЪУНЭГЪУ ЗЭРИГЪЭЫЛЫЖЫГЪЭР

Хъуаджэм гъунэгъу дэгъу горэ илагъ. Хъуаджэмрэ игъунэгъурэ мафэ горэм шэсыхи гъогу зэдытехъагъэхэу кӀохэзэ, Хъуаджэм иш гъогунапцэм тет къамзэгъу такъэм къыгъащти кӀапкыгъ, Хъуаджэр шым къефэхыгъ. Хъуаджэр зэхиукӀагъэ гъогу убэгъэ гъугъэу къызтефагъэм, зилонтлагъ-зыкӀилонтӀэжыгъ, етӀанэ лагъэм фэдэу зиухужыгъ. Игъунэгъу ыгу кӀодыгъэ. «Сьдэу гъогу мыгъо непэ тытехыи» - ело. ТӀэкӀурэ егупшысагъ ышӀэмэ хъушттым.

ЛӀым хъугъагъэ горэ ыгу къыгъэкӀыжыгъ. Чэщы горэм лӀитӀу шытыгъо къикӀыжыхэзэ, шыр зыем къышӀи къалъежыи, къяуи лӀитӀумэ яз къыриутэхыгъ, ащ лъыпытэуи лӀы улагъэм ыпсэ хэкӀыгъ. ЛӀым ихъадэ шъофым къыринэ зэрэмышъушттым къыхэкӀыкӀэ, лӀэу къэнагъэм икъамэ къэмалъэм къырихи, лӀы хъадэр зэфэдитӀоу зэпиупкӀи, лӀалъмэкъ зэпедзэкӀым фэдэ ышӀи, шыплӀэм къыдилыхыи хъадэр къыхыжыгъ.

А къэбарыр Хъуаджэм ышӀэщтыгъ. «Орырэ сэрырэ тызэдэшэсэу титӀу яз къызаукӀыкӀэ, джары къанэрэм къызэрихыжыщтыр» - бэрэ зэраложъэу къыхэкӀыщтыгъэ. Арыти а гуцылэхэр Хъуаджэм ишъэогъу ыгу къэкӀыжыгъэх.

- Хъуаджэ, - ылуагъ лӀым, - улӀэгъэ шъыпкъэмэ къало, сикъамэ къисхынышъ, джа зэрэтӀогагъэу узэпысыупкӀынышъ, шыплӀэм удэслхъани усхыжыщт нахь, ащ нахыбэрэ уашхъагъ ситыжыи слъэкӀыщтэп.

- Сьдэу гукӀэгъу пхэмылтых! ЛӀэцтри лӀэгъу ижъугъэфэнэп шъо, - ылуи Хъуаджэр къызщыпшыжыгъ.

Яшмэ къяшэсыжыи къэкӀожыгъэх.

Хъуаджэм ришлагъэр шъэогъум цыфмэ арилуатэу дигъэхъащхыхэу бэрэ хэтыгъ. «Бэ шӀэн, макӀэ шӀэн, сэ къысишлагъэм нахь шлагъо ащ есшӀэжыи» - ылоу Хъуаджэм ыгу илтызэ, гъунэгъур лагъэ.

Хъадэр къэхалъэм пхыным пае чылэ кӀоцӀымкӀэ дэкрэ псыхъом узэпырымыкӀымэ екӀолӀаплӀэ илагъэп. Ащ пхъэзэкъо лъэмыдж горэ телыгъ, ау а пхъэзэкъо лъэмыджым хъадэ ипхынкӀэ цынэгъуагъэ. Арэу зэхъум унашъо ашӀыгъ: псы къиугъэм хъадэр кукӀэ зэпращынэу. «Хъуаджэр ишъэогъу дэдагъ, - ылуагъ лӀыжъ горэм, - ащ ику къызэкӀерэшӀи, хъадэр псым къызэпрерэщ, тэ модкӀэ пхъэзэкъо лъэмыджым тикӀынышъ тыкъыпэгъокӀын». Хъуаджэм макъэ рагъэлуи ику

кыызэкишли, хьадэр ралъхьагъ кум. «Джы, сигъунэгъу, орырэ сэрырэ аужыпкъэрэ мафэу гьогу тызэдытехьэ, ау зыхъуклэ къэтэджд», - ылауагъ Хьуаджэм, унашъоу ялэр зэримыгъэцэкляжыгъэр ыгу къэкляжыгъэу. Шыкуаом кыырилуагъ:

- Маклэу кло, мы сишъэогъу тлэклу чылэм зыщегъэплъыхьажыгъэан фае.

Джахэр ылуи, Хьуаджэм хьадэр кум ригъэуцуагъ. Хьадэр зандэу кум ит, клэкло шлуцлэр къехъухыгъ, ежъ хьадэр римыгъэбэджэу, чэфынэ фыжымыи лым шъхьарыхъон техъуагъэу пшыугъэшлы.

Псым зэприщи, хьадэм мырэу рилуагъ: «Джары, сишъэогъу, джы сичлыфэ птемилъыжъэу хьадрыхэ окло».

Ау псым зэпырыкыгъэу къежэрэ цыфхэм Хьуаджэр агъэмысэу къецацлэхэу аублагъ:

- Чылэм зы ллэу дэсыгъэр ллагъэ, ар агу хэклэу яхьадагъ, о хьадэр хьанцэныс плонэу джэгуалъэ пшыгъэу кум ибгъэуцуагъэу урэдждэу.

Зэ шъхьай , Хьуаджэр къэштэулугъ, мыщ фэдэ бырсыр къиклыштми, егупшысэгъахагъэп, ежъ илуагъэ зэрэтекляжышттым пылгыгъэ нахь. Етланэ гу кыызлэпишыхьажыи къарилуагъ:

- О куп, мы лымрэ сэрырэ бэшлагъэу тызэрэшлэ, тызэшъэогъу, ар зэрэчыли ашлэ, непэ мы сишъэогъур ллагъэшъ, сэ зызгъэллэжышт сэлокли зыми ышлэшъ хъуштэп, зыгу хэклэу зыфэмыщылэрэр мэгы, ау сэ сипшъэрылъ сэгъэцаклэ, синыйбджэгъу псаоу джыдэдэм шъуеупчыгъэми сэ сигъэмысэнэп. Сэ сызэгупшысагъэр, мы сишъэогъоу цэлэфэклэ лы дэдагъэр кум ышъхьэ зазэу илъэу, ежъ ынитлуи ошъогу нэгъыфым хаплъэу, зы лыгъэ горэ кыхьэмыфэжыыхэу псыхъом зэпращи члы шлуцлэм члатлэжыгъ амылонэу, ыгу чэфэу, ишъуаши ишъуашэу, мы псыхъо дахэу непэ щэхъу ымылъэгъужыштми кыхьэплъэжъэу, хьабли чыли аужыпкъэрэ мафэм зэрэзгъэплъыжыгъэмклэ ар сэ бэу кыисфэраз. Разэ сишъэогъу зэрэсшышттыр арыба зыуж ситыр!

- О-уй, мы ти Хьуаджэ сыдэу лы луш, сыдэу акъылышлу, алахьэр зэтагъэм ащ фэдэ шъэогъу ил, - алуи, Хьуаджэм иакъыл зытефагъэр агъэшлагъоу цыфхэм хьадэр агъэлыгы, зэбгырыкыжыгъэх.

ХЪУАДЖЭМ ИТХЪАКЛУМКЫХЪЭ ГЪЭСАГЪЭХЭР

Хьуаджэр мэзым пхъащэ клуагъэу тхьаклумклахь щыритлу члыбы горэм ригъуатэхи, кыхьыгъэх. Ишъузи ежъыри щыритлумэ ягугъухэзэ, ины хъугъэх. Зэхэмышлыкыжыынхэу тлури зэфэдэкъэбзагъэх. Дахэх, яшлугъу.

«Тыпсаумэ, а тхьаклумклахьхэм тичэмыжъэу жьым ыхьыгъэм ычлыплэ чэм лъфагъэ къытфырагъэуцожыгъэу къэплъэгъужыын» ыло зэпытыгъ Хьуаджэм.

Мафэ горэм шэкл плъыжым хэшлыкыгъэ шъхьэтехъо цыклуитлу шъузым ригъэди, апшъэ ришлагъ Хьуаджэм. Ахъшэмэ нэмазышлэ клон зэхъум шъузым кыырилуагъ:

- Сэ мы тхьаклумклахьыр мэщтым зыдэсхышт, нэмазышлэ сычлэхьан зыхъуклэ мырэуштэу къеслони, къэстлупщыжышт: «Чъэжыыри, шъузым елу: халыжъожые бало шы, гъусэхэр силэу сыкъэкложышт» ылуи, ти Хьуаджэ сыкыгъэчъэжыгъ». О нахьыпэ рапшлэу хьалыжъожые бало шы, сэ куп къыдэсцэни, сыкъэкложышт. Цыфхэр сигъусэу сыкызыихьажыклэ зэхэхэу сыоупчышт: «Тэрэзэу Шхъонтлэжые къеслуагъэр кыуиложыгъ шлуа?» О кьало: «Сшлэрэп, тэрэзми, гъусэхэр силэу сыкъэкложышти, хьалыжъожые ерэшл, ылуи, сыкыгъэчъэжыгъ, кыисилуагъ». «Аферэм, лъыклуатэ къэси нахь губзыгъэ мэхъу титхьэклумклахь» слошт сэ.

Джауштэу, алошти, ашлэшти зэдашти, Хьуаджэр нэмээшл клуагъэ. Зыдихьыгъ зы тхьаклумкыхъэри. Рапэсын амышлэу цыфхэр къеплгыгъэх. Къеупчыныи кьахэкыгъ:

- Хьуаджэ, мы тхьаклумклахьэу пыгъым сыд фыуихьисап?

- Нэмаз ригъэшлышт! - кыдэхъащхыгъ ащыщ горэ.

- Хъау, нэмазышлэ тхъаклумкыхьэр кыздэсхыгыгъэп, мыр адрэ тхъаклумкыхьэмэ афэдэп, кызырыклоп, чыжъэу сэрэклү, благъэу сэрэклү, лофтабгэу сил. Еслорэр ешлэ, зыфаслорэм псынклэу нэсы.

- Ащ фэдэ мэхъуа?

- Мэхъу, - ылаугъ Хъуаджэм, - ащ фэдэу хъуным пае бэу бэрэ фэдгъэсагъ шъузымрэ сэрырэ. Икъун къин тетлэгъуагъ, ау хъаолые хъугъэп, кытшъхъапэ.

- Адэ, зэ шъуадэжъ лофитэжъыри тегъэплъба.

- Бэу слофитэжъын.

- Мы пчыхъэ бэрскэшхо пчыхъ, мыдэ, уибысымгуащэ хъалыжъожъыеклэ тегъэхъакл, нахъ хъалыжъожъые лэшлү ышлэу мы чылэм шъуз дэсэп, - ылаугъ ащыц горэм.

Хъуаджэр зыфэе шъыпкъэр кыылаугъ. Армырми ауштэу рилон ыгу хэлъэу зыфигъэхъазырыгъ, джы дэгъу дэдэу мэхъу, лофыр кызыэпыфэн зыхъурэм ежъ-ежъырэу къэхъушт.

- Шъузыр игъо ифэжъынмэ сшлэрэп нахъ, ари шъуфэзгъэцэклен. Тхъаклумкыхьэм тыригъэпытыхъапэзэ, рилуагъ:

- А Шхъонтлэжъый, ситхъаклумкыхьэ дах, псынклэу чъэжъыри, шъузым елү: нэмазыр кызытыухырэм гъусэхэр силэу сыкъэкложьыщтышъ, хъалыжъожъые бало ерэшл ылуи, сыкъыгъэкложьыгъ, лори, елү. Ослуагъэр тэрэзэу лотэжъ! - ылуи шъабэу тхъаклумкыхьэм ыпхэкл щэ унае лэгуклэ теулжыи, кытлупщыгъ. Тхъаклумкыхьэм клитхъугъ, ежъ мэщытым члэхъагъ.

Нэмазыр аухи, кызычлэкыжъыхэм, арилуагъ:

- Хъалыжъожъые тфягъэшл зылаугъэри, сызыушэты зышлоигъори неклох тадэжъ, ситхъаклумкыхь хъэ горэм зэимытхъэу псаоу нэсыжъыгъэмэ, еслуагъэр шъузым нигъэсыжъыгъ, шъузым сэ унашъоу фэсшыгъэр зэригъэцэклэщтыр шъори шъошлэ.

Куп игъусэу Хъуаджэр ядэжъ кложьыгъэ. Унэм зехъэхэм, шъузыр ланэм шъхъащыт, хъалыжъожъыер, дагъэмэ арызэу тет, пахъэр ашъхъащехы, тхъаклумкыхь шхъуантлэу Хъуаджэм кылофитэжъыгъэри шъхъэтэхъо плъыжъыр ыпшъэ зэрэдэлъэу клэраклэу лэнэ члэгъым члэс.

- Тэрэзэу кыуиложъыгъа мышъ къеслуагъэр? - Хъуаджэр шъузым еупчыгъ.

- Тэрэзми сшлэрэп, къеплуагъэр о пшлэжъын, «Куп сигъусэу нэмэзэ ужым сыкъэкложьыщтышъ, хъалыжъожъые бало ерэшл, о лэнэ члэгъым учлэмыкл ылаугъ», ылуи кысылужъыгъ.

- Аферэм! - нахъ губзыгъэ мэхъу зэпыт. Тэрэзэу кыуиложъыгъ.

Хъуаджэм тхъаклумкыхьэр кыилэти, фэразэу ытхыцлэ лэ щифи, ытлупщыжъыгъ. Цыфэу кыыригъэблэгъагъэхэм агъэшлагъо, тхъаклумкыхьэм еплъых, шъузым ланэр кызызерегъафэ мыгумэкыхэу. Хъуаджэр мэгушлэ.

Купыр дэгъоу ыхъакли, ытлупщыжъыгъ. Хъуаджэм итхъаклумкыхь цлэрыло хъугъэ. Хъуаджэр ыумысы шлоигъоу байжъ гори хъалыжъожъыешхэ клуагъэхэм адэклуагъэти, джы ащ сьд иамалыми тхъаклумкыхь гъэсагъэр кызылэклигъэхъанэу морад ышыгъ. Къедауедэожъзэ, мэлитлурэ зы чэм лъфагъэрэ кыирити, тхъаклумкыхьэр ихыгъ.

- Тхъаклумкыхьэм ащ лъыпытэу шъутемыбанэу, ори уишъузи шъабэу шъудэгущылэ зэпытзэ, шъубзэ ежъугъас, ежъ ыбзи кыжъугурыло охъуфэ зежъугъас, шъудэмыгул, илъэс щышлэшт. Етланэ, шъузэрэфэеу лофтабгэ шъуфэхъушт. Ихъяр шъолъэгъу! - ылуи, хъэгъо-шлагъоу тхъаклумкыхьэм пылъыр рилуати, рити, ытлупщыжъыгъ, ежъ чэм лъфагъэмрэ мэлитлумрэ кыифи, тлысыжъыгъэ.

Шлуклае щышлагъэу, тхъаклумкыхьэр зыщэфыгъэр Хъуаджэм дэжъ къэклуагъ:

- Хъуаджэ, тхъаклумкыхьэм ыбзи кыдгурыло хъугъэ, тэ тыбзи есагъ, ллофитэу едгъажъэмэ хъуштба?

- Дэгъуба, арэу шъузэгурылуагъэмэ, - ылаугъ Хъуаджэм.

Мафэ горэм тхьаклумкыхьэр мэщытым кыыздихьы, кьэкляуагъ зыщэфыгъэ лы баир.

- Слѳытэн сыгу хэлъ, куп, ситхьаклумкыхь щэфыгъэ.

- Бэу игъу.

- Тадэжъ чъэжыри, мэлыбгъэу шлѳсыбзыгъэр кыгъэжъэнэу шъузым елѳ, щэджэгъо нэмаз ужым куп сигъусэу сыкъэкложьыщт, - ылуи, тхьаклумкыхьэр ытлѳщыгъ. Тхьаклумкыхьэр зыщэфыгъэ лыр, куп игъусэу ядэжы кыызэкложьым, лыр зэрэцлынэу лалъэм зэрилъ, шъузыри кьэкложьако ежыагъэу ягъунэгъухэм адэжъ щыл, тхьаклумкыхьэри щылэжъэп.

ХЭТА ОДЖЭКЪЫМ ИСЫР?

Хъуаджэм шъхьалыр кыгъэхьаджи, кыызегъэзэжъым, шъузыр ныбжырэмэ афэмыдэу мэлэчъэ-лъачъэ, гумэкл зэрэхэтыр гъуащэрэп.

- Сыд узыгъэгумэклырэр? - еупчлы.

- Сыдым сигъэгумэклын, о уифэлѳо-фашл тфэмыухырэр. Чъылэ улагъэмэ, сэлѳшъ сэгүлэжы, - шъузыми джэуап къетыжы.

- Ары, - елѳ Хъуаджэм, - непэ мэфэшхъо лай, чъылэ.

Ар ылуи, Хъуаджэр джэныкѳо машлѳм еклѳтылагъ. Зы ныбжыкѳу горэ ынэ кыпэшлѳфагъэ фэдэу кыщыхъуи зыдэплъыем, ным кызэрилъфыгъэу лы шъэджашъэ горэ лъхъончэ пылъаплѳм тес.

- А шъуз, сыд ллѳужыгъуа мы слъэгъурэр? - мэупчлѳ.

- Ы-ы-ы, - елѳ шъузым, - а оджэкъым исыр ара?! Ар мэлэлѳчэу Тхъэм кытфигъэкляуагъэр ары.

- О-уи, - кыххэкуукыгъ Хъуаджэр, - а Тхъэм шлѳ дэдэ телъэгъѳу кычлѳкын, ѳѳу мэлэлѳчышхѳ кытфигъэкляуагъ.

ХЪУАДЖЭМ ИКІЛЭ ГЪЭСАКІ

Хъуаджэм ыкѳѳ ылѳфтэнэу клѳлэ джэгухэм къахищыжы,рилѳагъ:

- Тигъунэгъумэ адэжъ чъэри, кълалмэкъщаем хэсыдзэнэу псыцутхъу кыисфахъ, лѳагъэ адысил, хыкумклѳ алахыгъэ псыцур кълалфэзгъэнэжыгъ. Къыбгурылѳагъа?

- Къызгурылѳагъ, - ылуи клѳлэр ежыагъ.

- Зэ, къэуцу, - ылуи ятѳ клѳлэр кыгъэуцугъ. Хъуаджэм клѳлэр зэрищаллѳ, укыклаеу ыукы фежыагъ. Ар залъэгъум, гъунэгъухэр кълалчъагъэх.

- Сыда мы клѳлэм лажъэу илэр, утехъагъэу зыклѳуукылэр? - алуи еупчлыгъэх,

- Ар зыклѳсыукылэр, - ылѳагъ Хъуаджэм, - мыр сэлѳфытѳ, кълѳшынэу естыгъэр ымыкълѳутѳу тэрэзѳу зэрихъыным пай. Щымыгълѳупшэнэу ары.

- Ар хъуна, Хъуаджѳ, ыкълѳутѳмѳ, клѳ, уѳѳнклѳ хъун, аѳу лажъѳ зымылѳ клѳлѳм. сыд паѳ утехъагъѳу уѳзаѳрѳ?

- Кълѳшыныр зыкълѳутѳхѳрѳ нѳужым клѳлѳм уѳѳжыкѳлѳ сыд ишлѳгъѳжѳ. Джы сикълѳшыни ымыкълѳутѳу, сызыфѳаѳри илѳѳу кълѳхъыжыщт.

ХЭТ АНАХЪ ДЕЛЭР?

Клѳлитлѳу горѳ мѳфѳ рѳным мышхагъэхѳу, мѳлаклѳ ллѳагъэхѳу гълѳгум кълѳырыклѳжыхѳзѳ, язырѳм кълѳылѳагъ:

- Псынѳпс чъылѳ гѳгоным изѳу згълѳтыгъѳмѳ, ащ мѳджѳджѳ табѳ дѳзгълѳотыжыгъѳмѳ, мѳджѳджѳ табѳр сшхыни, псынѳпс чъылѳм сѳшъѳжыни, сытхъѳжъѳу сѳжъѳжыныгъи!

- Мѳджѳджѳ тлѳклу кълѳсѳптыныѳа? - кълѳеупчлыгъ игъусѳ.

- Олахъѳ, ѳсымытын. Сѳ сфѳикълѳуми ары нылѳп.

- Ара плѳрѳр? Узѳакълѳѳу пшхыщт, ара?

- Ары.
- Олахъэ осымыгъэшхын!
Клэлитлур зэжэхэбэнагъ. Ащ дэжым Хъуаджэр гъогум кырыклогъэ,
къарихъылагъ.
- Сыд зэтешъухырэр?
Ралуагъ зыфызэзоохэрэр. Хъуаджэр къадэхъащхыгъ.
- Митлумэ анахъ делэ дунаим тетмэ, мы шъоу шъонтыр зэричъыштым фэдэу
лъэу склэтыр склэрэчъ, - ылуи, Хъуаджэм шъонтыр ыгъони, зыфэдэ щымылэ лэзэгъу
шъооу чыжъэу кыфырахыгъэр пшахъом хиклагъ.
Хэт джы а нэбгыришмэ анахъ делэр?

ХЪУАДЖЭР МЭЗЫКЪОМ ЗЭРЕШЭСЫГЪЭР

«Хъакуо щыл, чылэм дэсыр дэзерэхы», - алоу зызэхехым, - «Сэри сыклон,
лэучэцл горэ кыспэклэфэнкли мэхъу» - ылуи, Хъуаджэр шакло клорэмэ адыдэклыгъ.

- Хъуаджэ, шхонч умылыгъэу тыдэ уклорэ? - къезылони къахэклыгъ. Ащ фэдэм
мырэуштыгъэу риложыштыгъэ:

- Чылэр зэрэхъоу сыхъун!

Кломэ клохэзэ, хъакуо ублаплэм купыр нэсыгъ. Шаклохэр зэфэшъхъафэу
тлысыгъэх, хъакуохэми мэзыр къаоу рагъэжъагъ. Хъуаджэр тлуми ахэмытэу хъурэм
лъэплъэшъ пхъэшъхъэ пыупкыгъэ зэтетэкъуагъэмэ атет. Аузэ хъакуомэ лэучэцлхэр
кырафыжъагъэх. Ахэмэ яплъы ылогъэ, мэзпчэн горэ ежъ ичлынатлэу къачъэу
ылъэгъугъ. Гушло-гузажъом хэтэу тлэкли хэкууки, пхъэшъхъэ зетельмэ
кызыщяпклэхыным, ащ ачлэгъы члэптыгъэ къоныжъэу ыгъэштагъэм икъежъэгъу
тефи, дэштэ-даоу къоныжъым тебэнагъ. Ытхыцлэ илпы зэрэхъугъэми ежъыри гу
лтытагъэп. Зыкызешлэжъым, мэзыкълэм ытхыцлэ ис, ытхъакълумэхэр пытэу итлумклэ
ылыгъых. Къызефэхыклэ, илоф клуагъэ, арышъ, пытэу къом хэгъэнагъ.

Мэзыкълор мачъэ, мэзым ипытаплэ еклу. Шакломэ альэгъу Хъуаджэр мэзыкълэм
зэрихъырэр.

- Е-е, ти Хъоджэ тхъамыкл, къо лусы ухъупэна адэ?! - зылъэгъурэм ело.

Аузэ, Хъуаджэр зытесыкълор шакло лэзэ горэм ичлынатлэ зэхъум, гу
кытыришыхы, къеуи, мэзыкълор кыыхигъэфагъ. Къо укыгъэу щылъым Хъуаджэр
тлэклурэ тесыжыгъ, етланэ зыкышлэжы, къехыжыгъ. Тлэкли ыгу кыхъажыгъэу
цыхфхэр къэсыгъэх.

- А Хъуадж, тыпфэгъушло непэрэ гузэжъогъум псаоу укызэрелыжыгъэмклэ, -
кыыралэ кыылухъэрэмэ.

- Хэта шъуащышъэу къор зыукыгъэр? - ылуи, Хъуаджэр къахэупчлагъ.

- Сэры, - ылуагъ къор зыукыгъэм.

- Орыми дэеу пшлагъэ. Тхъам кысфигъэшъуаши кыситыгъэ къо закълэу
шыуш папклэу згъэфедэнэу сызыщыгугъыштыгъэр уеуи уукыгъэ. Арышъ,
къэпщыныжъ, шыуш кыптефагъ. Укъемыцуалэмэ, хыкумклэ сыодэошт, - рилуагъ
шаклом.

Зэхэгущы-кызэхэгущылэжыхи, Хъуаджэм идао тэрэзклэ купмэ зэдашти,
мэзыкълор зыукыгъэ шаклом шыуш тырагъэфагъ.

ХЪУАДЖЭМ ИШЪЫПКЪЭ ПЦЫ ЗЭРЭХЪУГЪЭР

Хъуаджэр мафэ горэм куп зэхэсмэ ахахы къехъулагъэр арилотагъ:

- Мыгъэ сикъэб бэгъуагъэ хъаолые хъугъэ. Клэнклэ кугъум фэдэу тэкълэу
къэбишъэрэ шъэныкълорэ клэсчыжыи унэм къезгъэкълужыгъахэу, цыгълэ-шъуаер
къебэни, гу лъытымытэзэ, зэхашхыгъагъэ, мыкылы къэбынчъэу тыкъагъэнагъ.

- Хъуаджэ, пцы гъушъэм темыгъэдэлуба?! - алуагъ щысымэ. - Хэгъэгум ис
цыгълэ-шъуаерэ къекълугъэхэкли, ащ фэдиз къэб афэшхынэп! Кло, джа плэ

хабзэхэм афэдэу мыри къэуугупшысыгъ нахь.

Хъуаджэм ылаугъэр ашлэшъы хъугъэп, шъыпкъэ закьоу ылаугъэр пцӀы ашыгъ.

ХЪУАДЖЭМ ИПЦӀ ШЪЫПКЪЭ ЗЭРЭХЪУГЪЭР

Хъуаджэр Псэхэхыр игъусэу Ӏазэзэ, баи хъугъэу ыгу къэкӀыжыгъ итхьамыкӀэгъум шъыпкъэ закьоу ылаугъэр купмэ пцӀы зэрашыгъагъэр. Джы а купыр къыригъэблагъи, шлоу ыхъэклагъ, мэлыл гъэжъагъи, бахъсыми хъоигъэ. Хъуаджэм зэримылогъэ Ӏаджи а ешхэ-ешъом къырихыылӀэгъагъ. Хъуаджэр тэ кӀоми ыужы итых, ыжэ къыдэзырэр агъэцакӀэ, ылофытэрэм ибылымтыгъу.

Зэпыугъо горэм тыригъафи, Хъуаджэм хъакӀэхэр къакъырым рищагъэх.

- ГъэшӀэгъонба, куп, цыгъо-шъуаехэр къытэбэныгъэхэшъ, тыщагъэлэжыырэрп, пхъэлэшэм шлобзэу хэлъыр хахышъ ахы. ШӀолъэгъуа, мы шлобзышхор шъое гъуанэм зэрэралъэшъулагъэр?!

Шъое гъуанэм къипыикӀырэ пхъэлэшэ шлобзыр аригъэлъэгъугъ. Ащ блищыхи, шъое гъуанэм ныкъоилъашъо ашыгъэ цобзэшхо горэми ригъэплъыгъэх.

- Тыу алахъ усыл, сьд шлагъу шъыу хъурэр?! - агъэшлагъо.

- Сьдэу шъое мэхъаджэх мы къыокӀугъэхэр!

- Ащ фэдизэу бгъэшӀэгъонэу цытэп ар, зыфэдэ мыхъурэ цыӀэп.

- Ары, зицыгъо-шъуаехэр бзаджэ хъурэм ибылыми бэгъоштэу ало, - зэкӀэмэ къыралӀӀэн агъоты, ау ащыщ горэми «пцӀы оусы» ыӀорэп.

- О куп, - ылаугъ Хъуаджэм, - сьдэу шъуцӀыф гъэшӀэгъон. ТхьамыкӀэм ишъыпкъэ пцӀы шъошы, шъудэхъащхы, баим ипцӀ шъыпкъэкӀэ шъоштэ. Къэбхэр цыгъо-шъуаеи зэрашхыгъэр къызышъосэлӀом, пцӀыусы сышъушыгъагъ. Джы шлобзи, цуабзи цыгъошъуаеи ахыгъэу сэлӀошъ, сипцӀ гъушъэ шъыпкъэкӀэ шъоштэ. Шъыпкъэмрэ пцӀымрэ арэу зэхэбгъэкӀуакӀэхэ хъуна!?

ШЪУЗЫШӀУ ИЗЕКӀУАКӀ

ХъакӀэщ горэм куп цызэхэсэу гущыӀэкӀэ къахэхъагъ:

- ЛӀым ыӀорэм къыримыгъэгъэзэжъэу, зи къыримыӀолӀэжъэу ыгъэцакӀэнэу, къымыгъэукӀытэжъынэу шъуз цыӀэна?

Зэнэкъокъугъэх: цыӀэнэу зылаугъи къахэкӀыгъ, щымыӀэнэу зылаугъи ахэтыгъ.

- Ащ фэдэ шъуз щымыӀэ хъуна, цыӀэн, тэ тичыли дэсын, - ылаугъ лӀы горэм.

- Адэ къерэлоба ащ фэдэ шъуз зилӀэм! Сишыонэ зэтелъ къисэлъхъэ, - дыс хъазырэу къылаугъ нэмыкӀ горэми.

Ащ фэдиным зи ахимылухъэу Хъуаджэр щысыгъ, ау лӀым икӀэгущыӀакӀэ игонэмысэу мырэуштэу къылаугъ:

- Сэ сишъузы нахь шъуз дэгъу зилӀэ закӀ мы щысхэр. Арэу зэрэщытзэ сэ лаугъэ сыккъыбдихъащт сишъуз мы зыфалаугъэм нахь мыдӀэкӀэ.

Джауштэу Хъуаджэм ишъуз ауплъэкӀунэу Хъуаджэм дэжъ купыр зэрэщагъэ.

Купыр игъусэу Хъуаджэр унэм къызехъажъым, ишъузы еджагъ. ЛӀы купмэ къахэмыхъэ шлоигъоу шъузым тӀэкӀу зилӀэжагъ. Хъуаджэми купыр ыбгынэу шъузым дэжъ чӀэкӀыгъэп, шъузыр ылушыгъэу къызэращымыхъуным пае. Шъузыр унэм къырищи, купмэ апашъхъэ цырилаугъ:

- О шъуз, чӀыунэм кӀори къэпразэу тилӀэмэ анахь дэгъу къытфахэх.

Шъузым Ӏэнэшхо къыхыи джэхашъом къытыригъэуцуагъ, ащ къэпразэу къыхыгъэр къытыригъэтӀысхъагъ. Хъуаджэр къэпразым Ӏэхъомбэ закӀокӀэ теуагъ, тӀыпӀ-тӀыпӀ къыригъалоу.

- А шъуз, мыр хыжыыри, нэмыкӀ къэпраз горэ къахъ, мыр тӀыргъуагъэп, - ригъэхъыжыгъ къэпразыр. Шъузым къэпразыр ыхыжыи, нэмыкӀ къыхыгъ. Хъуаджэм джыри къэпразым теу-къытеожыи, ригъэхъыжыгъ. Яцэнэрэми ар дэдэр ышлагъ.

- Арэп, мыщ ишъуз къэпразыхъэ зэригъаклорэм теплъынэу тыкъэкӀуагъ шлошӀа сэлӀо?! ЛӀым ылорэм дэмышӀу ишъуз мээекӀомэ тыуплъэкӀунэу тыкъэкӀуагъ нахъ, къэхэцагъ шыонзэтелъыр къызылхъагъэр. Адрэхэми алон амышӀӀу къызэплъых, зэплъыхъых. Хъуаджэм къэпразыр къылихи шъузым, купмэ закъыфигъэзагъ:

- Мы слъэгъугъэм къэпраз тэрэз къахихышъункӀэ, гугъаплӀэп, некӀох шъузым тыдэкӀонышъ тэр-тэрэу къэпраз тӀыргъогъэ тэрэз къахэтхын.

Купыр ягъусӀу шъузым къэпразыр къызычӀихыштыгъэ чӀыунэм зэрэцагъэх, ау чӀыунэу зычӀэхъагъэхэм зы къэпраз закъуи чӀэмысӀу къычӀэкӀыгъ.

- Адэ мыщ фэдизым къэпхыштыгъэ къэпразхэр тыдэ къипхыштыгъа? - купым щыщ горэ Хъуаджэм ишъузы еупчӀыгъ:

- Мырыба! - ыӀуи къэпраз закъор шъузым къаригъэлъэгъугъ.

КъызэрэчӀэкӀыгъэмкӀэ, а зы къэпразыр Хъуаджэм ишъузы чӀыунэм ыхъымэ къыхыжъӀу итыгъ, Хъуаджэм моц фэдизрэ зелофӀтэм Ӏофым изытет къычӀигъэщыгъэп.

Купыр къызэплъ-зэплъыхъи, чӀыунэм къычӀэкӀыжъыгъ.

- Ащ хӀэпӀухъажъын щыӀӀп, Хъуаджэм шъуз дэгъу иӀ, - аӀун, зэдашти, шыонэ зтелъыр Хъуаджэм къыратыгъ.

«ЫСТ, ЦЫЙ!..»

Хъуаджэр мафэ горэм дэкӀыгъӀу хэгъуашъхъэм лӀы куп щызэхэсӀу зелъэгъум, ахэхъагъ.

- Сэлам алейкум! - ариӀуагъ. Хабзэти, сэлам къырахыжъыгъ, ау «къэлыст» къыраӀуагъэп. Ар къызыхэкӀыгъэм Хъуаджэм гу лъитагъ.

ЯтӀонэрэ мафэм дэгъоу зифапи, ицые шхъуантӀэ зыщилъи, тыжъын хъазырхэр хъазырылхэмэ арылхӀу, дышхӀэпс егъэшхӀогъэ къамэри голхӀу, хъурышхӀо пӀӀо шыгъакӀэри щыгъӀу а лӀы зэхэс дэдэмэ ахэхъагъ.

- Сэлам алейкум!

- О алейкум сэлам! Къеблагъ, къэлыст! - аӀуи, шхъэкӀэфэшхо-къыфашӀӀу мо цыф купыр зэхэтэджагъэ.

- Ыст, цый, ыст! Оры цахъ мы купмэ рагъэблагъэрэр, сэрӀп. Сэ мыщ тыгъуаси сыкыӀлухъэгагъ, ау къысфэтэджыгъэхӀп, ысти къысӀаӀуагъэп, - ыӀуагъ Хъуаджэм.

ХЪУАДЖЭМ ИШЫКӀЭЛЪ КЪЫЗЭРАРИГЪЭГЪОТЫЖЪЫГЪЭР

Хъуаджэр зекӀо кӀуагъӀу зы унагъо горэм. ищагу дӀэпсыхагъ. Ащ чӀэщ къыщырихыгъ. ПчӀэдыжъым къежъэжъын зэхъум ишыкӀэлъ агъотыжъыгъэп.

-ТихъакӀэ, къытэхъулагъэр тхъамыклагъу, уишыкӀэлъ дгъотыжъырӀп, тшӀэщтыр тшӀэрӀп.

- Къэшхъумыгъотыжъымэ, сэ сшӀэн сэшӀэ, - ариӀожъыгъ мыдырэм.

- ШыкӀэлъыр дгъотыжъырӀп, сыд тшӀэхэн,- аӀуи, ятӀонэрӀуи къыкӀэлъырыхъагъэх.

- Къэшхъумыгъотыжъымэ, сэ сшӀэн сэшӀэ, - ятӀонэрӀуи ариӀожъыгъ.

Хэт ышӀэра моц ыналэ зытетыр?! Къэщтагъэх. «ТихъакӀэ ишыкӀэлъ зытымыгъотыжъыкӀэ, зэрэчылэ бӀлахъ горэ къытишӀэн» - аӀо зэхъум, шыкӀэлъыр зытыгъугъэм «къэзгъотыжъыгъ» - ыӀуи, къыштӀэжъыгъ.

Ишы-уанэ къагъэхъазырыжъи, Хъуаджэр шым зешӀэсыжъым, еупчӀыгъэх:

- УяшыкӀэлъ къэтымыгъотыжъыгъагъэмэ, сыда пшӀэнӀу уихысапыгъэр?

- Сыд сшӀэни? СикӀакӀо пысыупкыныешъ, шыкӀэлъ сшӀыныешъ, сыкӀожъыни.

ХЪУАДЖЭМРЭ ТЫГЪУАКӀОМРЭ

Хъуаджэм иш ытыгъунӀу чӀэщым тыгъуакӀо къекӀугъ. ШӀэщ Ӏункыбзэр ӀуикӀи,

ихьагъэу Хъуаджэм кышлагъ. Обзэгъур ышти, Хъуаджэр шэщым ихьагъ, ау макъи-
лъакъи илукъырэп. Хъуаджэм ешлэ тыгъуаклом шэщым зызэрэриушъэфагъэр, ау
зызыщигъэбылтыгъэр кышлэн ылъэкъырэп. Арыти хъорышэрыгъэм екълужьыгъ.

- А-яй, сиш зытыгъунэу къэкълуагъэр згъотэу ылъэхъомбэшхо цэу тетыр
тесчыгъэемэ! - ылуагъ Хъуаджэм. Тыгъуаклор зыдигъэбылтыхьагъэу шкыльгъэм
дэсыгъэти, Хъуаджэм ылуагъэр зызэхехым, «сеплъын ар зыфэдэм» ылуи,
ылъэхъомбэшхо цэу тетмэ ащыщэу кылэкълэхьагъэр кызыкъудым, къэузи,
зидэщылэри щыгъупшэжыгъэу «А-уау!» ылуи, кыыхэкуукыгъ.

ХЪУАДЖЭР ХЪАДЭЛУСЫМ ЗЭРЭЧЪАГЪЭР

Хъуаджэр мафэ горэм урамным рыклэзэ, клэлэ зэрэгъэджэгу купы ахэхьагъ.

- Е-е, клэлэ делэ куп, шъо шъоджэгущэ шъухэт, модыклэ чылашъхъэм
шашыгъэ хъадэлусым шъухэны! - арылуагъ.

Хъуаджэм зыфилуагъэр клалэмэ ашлэшъы хъуи, чылашъхъэм ылъэныкъоклэ
клатхъугъ. Ар зельэгъум, «шъыпкъэ, хъадэлус агощэу сэ сыхэным и сшлэрэп» ылуи,
ежъыри клалэмэ аужы илъэдагъ.

ХЪУАДЖЭМРЭ ЫКЪОРЭ

Хъуаджэм ыкьо лэдэб хильхъэ шлоигъоу, зэрэзеклон фаехэр релох. Ау рилорэм
щыщ гори ыкьо хахьэрэп, аш пае ецлэцлэ:

- Тхьам семыуки, сэ чылэр сэгъэдало, кьо закъор кыисэдэлумэ сид щышлын?!
Цыфмэ кыиздашлэми, кыиздэхьащхыных. Непэ щегъэжыагъэу слорэм лъэбэкълуклэ
ублэмыкыинэу Тхъэ кыисфалу!

- Тят, ащклэ семыгъэз, былымыр зиём фэмыдэмэ хъэрам ало, сэри о сыпфэд. О
къэбгъэшлагъэм хэты ылуи кыыпхэхьагъэп, сэри кыисхэхьащтэп. Уфаемэ, угу
хэгъэк, уфаемэ, хэгъахъу, ау осэлэ: плорэр сшлэщтэп, - ыкъуи кыизэкълорэп.

Джауштэу рагъэжыагъэу Хъуаджэмрэ ыкъорэ хэтхэзэ, зы мафэ горэм псым
кыизэпырыкыхэзэ, щыдым телъ гъэжъо дзыор ецохъоклэу фежыагъ. Еж рилорэр
зэпырыгъэзагъэу ыкьо зэришлэщтыр ешлэти, Хъуаджэм мырэуштэу ылуагъ:

- А клал, а фыгу дзыоу псым хэфэ арэу зышлоигъор елункъыри, хадз!

- Олахьэ, тят, джы нэсы плорэр сымышлагъэ, ау мызэгъэгум згъэцэкълэщт, - ылуи,
елункъи, фыгу дзыор псым хигъэфагъ.

- Алахьэм егъэпсэуи, джы щегъэжыагъэу лорышлэ ухъужыгъэмэ, фыгу дзыори
лофэп, - ылуагъ Хъуаджэм.

ШЪУЗ ЧЪЫАПХ

- Хъуаджэ, къэбар шлагъо горэ кыисфэлэуатэба, - ылуи, шъузыр плэм хэлъэу ллым
къелъэлугъ.

- Боу кыыпфэслотэн, - ылуи, Хъуаджэм къэбары кыыригъэжыагъ. - Илъэсыбэ
дэдэклэ узэкълэбэжымэ, чыгуи, уашъуи, тыгъи щымылэу...

- А сидэу къэбар шлагъу ар, - кыыхэгущылагъ шъузыр, - къэлэуат, къэлэуат,
сыкъедэлугъ.

- А лъэхъаным сыклэлэ дэдагъ, - къелэуатэ Хъуаджэм, - сэ сищыд сытетлысхы,
зекло сежыагъэу сыклэзэ, мэзышхо горэм сыхэхьагъ... - игущылэ зэпигъэуи,
кыызыклэдэлукым, шъузыр хъу-хъухъу лоу мэчъые. Хъуаджэм къэбары ащ
щызэпигъэуи, къэтэджи, унэм кыикыгъ. Чыгхатэм дахы, мылэрысэ кыпичи,
ышхыгъ. Унэм кыызехьажым, пчъэ макъэм шъузыр кыыгъэушыгъ.

- Олахьэ, къэбар шлагъо къэплотагъэм, сигъатхъэу сыкъедэлугъ, - ылуагъ
Хъуаджэм ишъузы, чъыапэ ыдзи, къэушыжыгъэу.

- Къэбар шлагъо къэслуагъэми сшлэрэп, ау мылэрысэ шлагъо сшхыгъэ,

сигъэтхъагъ, Кю, о урыразэмэ, сэри сырыраз, - ылуи, щхыпцлыгъэ Хъуаджэр.

«СЭ УКТЫСЛЪЭХЭМЫХИ...»

Зэхахъэхи, Хъуаджэм къырагъэцагъ. Къызещэ чэщым мэээхагъэ, къыщагъэр нахъыпэкӀи ышӀэу, инэлӀасэу щытыгъэп, нысакӀэри укӀытэм хэтэу ынэгу риуфэхымэ рихъозэ, икӀоу ылъэгъунэу хъугъэп. Чэщыр зэдырахи, нэф къэшъи, Хъуаджэр унэм икӀыжъыны зэхъум, нысакӀэр къеупчӀыгъ:

- Хъуаджэ, сызылъэхахъэ хъушт-мышъуштымкӀэ тӀэкӀу сыгъэгъуазэба!

Хъуаджэр шъузым зеплӀым ынэгу къызэлэхъагъ: къыщагъэр Ӏэе зылумышлхъажь. Арыти, мырэуштэу джэуап ритыжъыгъ:

- Сэ уктыслъэхэмышъэри, узылъэхахъэ пшӀоигъо шъыпкъэм лъэхахъ.

МЭЗЫКЪОМ ИУКЫКӀ

Мэзы Ӏапчъэм цӀыф чимыгъэкӀэу, ӀукӀэрэр къырифыжъэу къоныжъ горэ къыхэтэджагъэти, пщым гущылэ ышӀыгъ, къоныжъыр зыукӀырэм ыпхъурэ дышъэ къошынрэ ритынхэу. Ар пщым зиӀуагъэм бащэ темышӀагъэу цӀыфмэ къэбаркӀэ къахэхъагъ къоныжъ зыгорэм зэриукӀыгъэр, ау зыукӀыгъэр ашӀэрэп.

- Сэры къоныжъыр ,зыукӀыгъэр! - зылоу пщым дэжъ кӀорэр бэ, ау пщым дышъэ къошынымрэ ипшъашъэрэ зыми къыритырэп, кӀорэр пцӀыусы къешӀышъ, къетӀупщыжъы.

Хъуаджэри пщым дэжъ кӀуагъэ.

- Сэры къоныжъыр зыукӀыгъэр! - ыӀуагъ Хъуаджэм.

- Орымэ укъэсшӀэштба джыдэдэм, - ылуи, пщыр пхъэнтӀэкӀум тетӀысхъагъ.

- Моу къысэкӀуалӀ, - ылуи, пщым Хъуаджэр зэрицэллагъ. - СыжакӀэ цы фыжъэу хэтыр хэч!

Хъуаджэм ригъэжъагъ пщым ыжакӀэ фыжъ хичынэу. Ащ хэблхъагъэу пылъ шӀошӀызэ, «Хъап!» ылуи, пщыр Хъуаджэм ылашъхъэ къецакъэрэм фэдэу жэкӀэ къетхъуагъ. Хъуаджэр дэштэ-даоу пщым нэкӀушъо фаоу еуагъ.

- Сыд ар зытепшӀыхъагъэр? - ылуи, пщыр Хъуаджэм къеупчӀыгъ.

- ЗытесшӀыхъагъэр, - ыӀуагъ Хъуаджэм, - сыштагъэти, дэштэ-даоу сыоуагъ. Джащ фэдэ къабз къоныжъымкӀи къысэхъулагъэр. Ӏапчъэм сыхӀэкӀызэ, мэзы цуным къоныжъ къыхэхъушъути, «уатхъу» Ӏоу къызысатхъом, сигъашти, щтэм сыхэтэу къэмэ пэкожъыр хэсӀуи, синасып къыхъи, сытекӀуагъ нахъ, ар сэ сыукӀын сыгоу сыкӀуи, къэсыукӀыгъэу сӀомэ, пцӀы сэусы.

- Оры зыукӀыгъэр! - ылуи, пщым ыпхъуи дышъэ къошыныри Хъуаджэм къыритыгъэх.

ДЖЫРИ СКӀУАЧӀЭ КЪЫЩЫКӀАГЪЭП

Куп зэхэсыр гущӀӀэкӀэ зынэмысыжърэ щылэп. ЯкӀэлэгъури агу къагъэкӀыжъы. Хъуаджэм чэзыур къызынэсым, мырэуштэу къыӀуагъ:

- Шъыпкъэ, сыныбжъ хэкӀотагъ, ау ар Ӏофэп, скӀуачӀэ зытетыгъэм тет, зи къыщыкӀагъэп.

- Сыда ар зытепӀухъэрэр? - къеупчӀыгъэх щысхэр.

- ЗытесӀухъэрэр шӀосӀопэн. Тиунэ натӀэ щылъ мыжъошхор сызэкӀалэми сфэлэтыштыгъэп, джыри сфэлэтырэп.

БЖЪЫН ЦӀЫНЭМРЭ ЖЪЫБГЪЭМРЭ

Хъуаджэр ягъунэгъумэ яхатэ дэхъагъэу бжъыныр къышъукӀызэ, гъунэгъум къышӀи, къыфиузэнкӀыгъэу ежъ ылъэныкъокӀэ къакӀоу зелъэгъум, ынэгу

егъэзыхыгъэу, ылэхэр убгъугъэхэу бжбын хъасэм хэгъолъхъагъ. Гъунэгъур къэси, къеупчыгъ:

- Хъуаджэ, сыда мыщ хэпшыхъэрэр?
- Плъэгъурэба, жбыбгъэм зесымыгъэхынэу бжбыни жъони запысэгъанэ, - риложыгъ мыдырэм.
- Адэ, Хъуаджэр, бжбын цынэр сыд пае дзыом иплъхъагъ? - къеупчыгъ гъунэгъур, бжбын цынэ итхыгъэр зэрылъ дзыом лопэ фишызэ.
- Ари ослон! Бжбын итхыгъэхэр жбыбгъэм зэбгыримыхынхэм пай! - Хъуаджэм ынэ къэуцэкуагъэп.

НАХЪ ШІЭХЭУ НЭФ ОРЭШЪЫ

Зэгорэм Хъуаджэр чэщыгум къэуци, щагум икыгъ. Тлэкърэ щыти, атэкъэ луаклэ зыригъэшлэу лору ыублагъ.. Ягъунэгъоу къыгъэушыгъэхэр, хъугъэр амышлэу, къакохи, къеупчыгъэх:

- Сыда пшлэрэр, Хъуаджэ?
- Сэ непэ . лобыбэ сил, - ылуагъ Хъуаджэм. - Арышъ, нахъ шлэхэу нэф къэшъынэу сыфай.

ИГУХЭЛЪ ЫГЪЭЦЭКИАГЪ

Хъуаджэм цушхо горэ илагъ, бжъэкъошхохэр зэгоклхэу тетэу. А бжъакъомэ азыфагу дэтлысхъэ шлоигъоу бэ шлагъэу ехъуапсэщтыгъэ. Зэгорэм цур шъхъаукъэу щысэу Хъуаджэр рихъылагъ. Ар къызыфигъэфеди, Хъуаджэр бжъэкъошхомэ азыфагу фэшлэу къабзэу дэлыстагъ. Цур дэштэдаоу къызыщыхъушъути, ышъхъэ ыутхыпкли, телыстагъэр упэразэу къытыридзагъ.

Хъуаджэм ишъузы бырысыр макъэр къызэхихи, къызехъушъутым, иллі ышъхъэ лъыр къечъэхэу щылъ. Иллі лагъэу къыщыхъуи, шъузым гъэу, пчъэу ригъэжъагъ. Ащ дэжъым Хъуаджэр къэнэхъэжи, зыпыутхыпкыхъажъзэ, къэтэдджыжыгъ. Ишъузи ыгъэрэхъатэу рилуагъ:

- Умыгъ, шъуз! Утын хэсхыгъэми, сыгу рэхъатыгъэ.

НЫР МЫСЭ

Хъуаджэм ишклэ щагум дэхъушъути, клілагъ. Ежъ лъежыи, бэрэ лъычъагъ, ау клэхъан, къыфыжбын ылъэкыгъэп. Губжыгъаеу къыгъээзэжи, бэщ къышти, чэмым еоу ыублагъ.

- Сыда хъугъэр, Хъуаджэ? Сыд пае лажъэ зимылэ чэмым уеора? - ело шъузым.
- Лажъэ имылэ хъуна?! Ныр ары клалэхэр зыгъасэхэрэр. Къылыфыгъэр тэрэзэу мызеклорэмэ, къэзылыфыгъэр мысэ. Чэмым шыклаеу ымыгъэсэгъагъэмэ, шклэр лорышлэ хъуцтгъагъэ, - джэуап етыжыи Хъуаджэм.

ИГУЩЫІЭ ЗЭБЛИХЪУЖЪРЭП

- Илъэс тхъапш уныбжъа? - алуи, зэгорэм Хъуаджэм къеупчыгъэх.
- Тлоклитлу, - ариложыгъ.
- Илъэс заулэ тешлагъэу джыри ыныбжыклэ къеупчыгъэх
- Сэ илъэс тлоклитлу сыныбжъ, - ылуи ариложыгъ.
- Ар сыдэу хъура? Илъэс заулэклэ узэклэлэбэжыи илъэс тлоклитлу уныбжыгъ, джыри тлоклитлу оло.
- Къыжъугурылон шъуломэ игъо хъугъэ гущылэу сшыгъэр зэблэхъужъэу зэрэсимыхабзэр, - ариложыгъ Хъуаджэм.

ДЭТХЭР

Хъуаджэр палом зэрэдэгуцылагъэр
Зэшицмэ ядышъ
Хъуаджэр очыл
Хыр изышъунэу зылуагъэр Хъуаджэм зэрэхищыжыгъэр
Хъуаджэр ефэнды
«Мыра шъузылтыхъурэр?...»
Нэмазыр лофа, къэбхэр ары нахъ!
Хъуаджэм икъандж лас
Хъуаджэм шыхъафыр зэриукъуагъэр
Хъуаджэмрэ сэхъутэхэмрэ
Ецохъулли зыригъэуклыгъ
«Телыхэп лори ежъэжъ!...»
Хъуаджэм нэмазыр зэриукъуагъэр
«Шъубзэгу мэхъумэ шъуетлэхъужъ...»
Хъуаджэм псэхэхыр зэригъэпцлагъэр
Хъуаджэм икъоещэфык
Хъуаджэм ибжыдзэгъал
«Изитлур зы мат...»
«Джауцтэу плочт!...»
«Лэгъупыр хъушъэн иклодагъ...»
Дунаем изэфэдитлу
Хъуаджэм иш къызэригъотыжыгъэр
«Къушъхъэ машлом сыкъигъэфэбагъ...»
«Сипцылыгъэ къыщысынагъ...»
Хъуаджэм ипало зэрищагъэр
«Уикъамэ къаштэ»
«Ишъухын илхымэ лофа!...»
Хъуаджэм ибэджын
Хъуаджэр ибылыц зэрэтеклуагъэр
«Сичлыфэ о къылыхыжъ...»
Плэклорым тезэрэгъэфагъэхэп
Хъуаджэм икъэщак
Джэнчыпс лэшлу
Хъуаджэм иджэнчидзык
Хъуаджэм илэжъапкэ къызэралихыжыгъэр
Хъуаджэр атакъэ зэрэхъугъэр
Лым икъахык
Къэбымрэ лэгъупымрэ
«Бгъуми орэбгъу...»
Хъуаджэм ичэмхъожык
Хъуаджэр ипшъашъэ зэрэщытхъугъэр
«Щыдыр лофэп, сэ сыкъэжъугъэуцужъ!...»
Хэт иш шъхъапхъэм дэклоягъэр?
«Зэрестыжыщтыр. ышлагъэшъ мэгушло...»
«Орэбыгъу фаеми, щэ къыклэрэкли...»
Хэтэжъыяпчъэр
«Сэ сызэпсаум...»
Мазэр псынэм «къызэрэрихыжыгъэр»
Щыдыр псы езыгъэшъоцтыр
«Къэлапчъэмкэ къыдахъ!...»

Хъуаджэм игъунэгъу зэригъэылъыжыгъэр
Хъуаджэм итхъакIумкIыхъэ гъэсагъэхэр
Хэта оджэкъым исыр?
Хъуаджэм икIэлэ гъэсакI
Хэт анахъ делэр?
Хъуаджэр мэзыкъом зэрешэсыгъэр
Хъуаджэм ишъыпкъэ пцIы зэрэхъугъэр
Хъуаджэм ипцI шъыпкъэ зэрэхъугъэр
ШъузышIу изекIуакI
«Ыст, цый!..»
Хъуаджэм ишыкIэлъ къызэраригъэгъотыжыгъэр
Хъуаджэмрэ тыгъуакIомрэ
Хъуаджэр хъадэлусым зэрэчъагъэр
Хъуаджэмрэ ыкъорэ
Шъуз чъыяпх
«Сэ укъыслъэхэмыхы...»
Мэзыкъом иукIыкI
Хъуаджэр хъадэлусым зэрэчъагъэр
Джыри скIуачIэ къыщыкIагъэп
Бжын цIынэмрэ жьыбгъэмрэ
Нахъ шIэхэу нэф орэшъы
Игухэлъ ыгъэцэкIагъ
Ныр мысэ
Игущылэ зэблихъужьрэп